

RECENZE

Pavína RYCHTEROVÁ – Gábor KLANICZAY – Pawel KRAS – Walter POHL (eds.)

Times of upheaval: Four medievalists in twentieth-century Central Europe: Conversations with Jerzy Kłoczowski, János M. Bak, František Šmahel, and Herwig Wolfram

Budapest – New York, CEU Press 2019, 390 s., ISBN 978-963-386-305-3.

Zajímavá kniha čtyř dominantně biografických rozhovorů s doyenem medievistiky čtyř zemí, kdysi patřících (v případě Polska přinejmenším z nemalé části) do svazku Rakousko-Uherska a po roce 1945 (opět dílem) oddělených železnou oponou, začíná větou: „Ještě před nedávnem byli historikové pokládáni za odborníky, kteří jsou schopni iniciovat a střežit proces kolektivní sebereflexe, v níž klíčovou roli hrála vlastní minulost a její interpretace“ (s. 1). Dnes historie – přinejmenším podle editorů knihy – slouží jako „věšák“, na nějž ekonomové nebo politologové zavěšují své koncepce a předpovědi, historikům však prý zbyla jen role Kasander, jejichž varování společnost nerozumí nebo nevěnuje pozornost.

Rozsáhlá interview byla v polovině druhé dekády 21. století vedena editory knihy, předními medievisty střední či lehce starší generace, většinou žáky nebo dlouholetými spolupracovníky vyprávěcích. Cílem bylo zprostředkovat širší odborné i snad široké, kulturně zainteresované mezinárodní veřejnosti dějepisné osobnosti, které se narodily a prožily dětství před druhou světovou válkou nebo během ní, narazily na problémy poválečné epochy a utvářely své odborné kariéry ve stínu komunistických režimů (Kłoczowski, Šmahel), v emigraci (Bak) nebo v rozporuplném poválečném Rakousku (Wolfram). Rok 1989 představoval pro všechny z nich tak či onak životní cézuru. Jejich reflexe současnosti, resp. v titulu knihy zmíněné doby převratů a otřesů jejich života, se odráží i v náhledu na tu kterou zkoumanou středověkou tematiku.

Knihy je po kratičkém úvodním slovu strukturována do čtyř interview, po každé uvedených stručným (4–6 stran) biogramem. Poté následuje chronologicky

uspořádané interview, resp. mnohdy spíše volné vyprávění, jen členěné otázkami. Text je vybaven (mini)poznámkami biografického charakteru („Tomáš Garrigue Masaryk 1850–1937, first president of Czechoslovakia“, s. 24., „Jiří Kořalka 1931–2015, Czech historian“, s. 257), pojmy nebo citace knih, o nichž se hovoří, jsou vysvětlovány nebo uváděny jen někdy.

Je zarážející, že kniha není uzavřena nějakým závěrečným vyhodnocením těchto interview – reflexí tezí, uvedených v úvodu práce. Po rozhovoru s Herwigem Wolframem již následuje jen osobní rejstřík – kupodivu bez (!) zohlednění jmen čtyř protagonistů, kteří se přitom objevují zmiňováni ve vyprávění svých kolegů. I když v knize není uveden překladatel/překladatelé do angličtiny, je zřejmé, že rozhovory proběhly v rodných jazycích všech protagonistů.

První interview (s. 13–94) vedl Pawel Kras s Jerzym Kłoczowskim (1924–2017), profesorem Katolické university v Lublině (KUL), badatelem o církevních a sociálních dějinách středověku, ale po roce 1991 stále více také významným vědeckým diplomatem nejvyšší třídy, od roku 2002 (to mu bylo 78 let) ředitelem Institutu pro středovýchodní Evropu, spadajícího pod ministerstvo zahraničí. Po celý život byl však Kłoczowski spojen také s polskou odbojovou Zemskou armádou (AK): Bojoval ve Varšavském povstání a přišel o pravou ruku, po desetiletí byl pak mj. významným funkcionářem veteránských spolků AK.

Tento nesmírně pozoruhodný člověk měl bohaté a zajímavé mezinárodní, v tom rámci též bohemikální kontakty: Kłoczowski především vzpomínal na hovoř s Janem Patočkou (s. 24–27). Z kontextu vyplývá, že tomu bylo koncem 60. let (s. 63). Je škoda, že Kras, který na tomto místě téma česko-polských vztahů, kooperace i averzí a nedorozumění netematizoval (zde ho zajímal Piłsudski a ne Češi), nechal téma nepovšimnuto. Lze přitom říci, že jak Patočkovy, tak Kłoczowského názory na moderní dějiny byly více než svérázné... („Pro mnoho Poláků byla česká politika kolaborace s Němci a Sověty těžko pochopitelná. Jak Patočka, tak později Havel chápali, že šlo o chybu.“ – s. 27). Neméně „originální“ byly však též Kłoczowského představy o českých dějinách přelomu středověku a raného novověku: „Je škoda, že naši jižní partneři neopatrují památku tohoto jagellonského období. Skončilo pro oba národy tragicky. Po porážce v bitvě u Moháče ztratili Maďaři většinu svého území ve prospěch Turků, zatímco jeho zbytek připadl Habsburkům. Ti byli schopni zachovat jen jistou míru autonomie v Transylvánii. Češi od Turků tolik neutrpěli, ale ocitli se uprostřed náboženských válek, které vedly k vážné destrukci společenských vztahů“ (s. 79).

Velmi živě vedený rozhovor, kde dobře formulované otázky říkají mnohé i o Pawlu Krasovi, dostává dnes ex post nové akcenty. Kras se např. svého učitele zeptal

na jeho mínění o ruské tendenci intenzivně spojovat historické koncepty s politikou: „Zdá se, že Rusové mají stále tendenci využívat historii k legitimizaci své aktuální politické agendy. Historické znalosti jsou podle všeho využívány jako důležitý nástroj ruské státní propagandy, který slouží k ospravedlnění ruských imperiálních ambicí.“ A starý učitel mu odpověděl, že jde o přežívání modelu imperiální historiografie 19. století. „Tento model neponechával žádný prostor pro dějiny malých a středně velkých národů. Byl to jiný pohled na Evropu, než který nás zajímal“ (s. 79).

János M. Bak (1929–2020) byl dalším historikem s dramatickou biografií: židovský mladík přežil peklo nacisty okupované a šipovými kříži rasově „očisťované“ Budapešti, po válce se nadchl pro marxismus, ale po aktivní účasti v povstání roku 1956 strategicky ustoupil do Göttingen k prof. Schrammovi, odkud nakonec vedla cesta k profesuře v kanadském Vancouveru. Zde tento nevyčerpatelný generátor nápadů i realizační energie založil mezinárodní společnost pro výzkum dějin středověkého království „Maiestas“ a svázal s ní široký okruh špičkových osobností světové medievistiky. V roce 1993 odešel z Vancouveru do pense, resp. založil katedru středověkých dějin na CEU v Budapešti, které věnoval další desetiletí práce.

Poměrně rozsáhlý rozhovor s J. M. Bakem (s. 95–193) vedl jeho dlouholetý kolega, velká postava maďarské medievistiky Gábor Klaniczay, v převážně životopisném duchu. Dialog se stal živější, až když došlo na Bakovu budapeštskou epochu. Na témata Bakových výzkumů, která by velmi zajímala českého čtenáře, tedy např. jeho práce o Zikmundu Lucemburském, Matyáši Korvínovi nebo jeho poslední dílo, spolu s Pavlínou Rychterovou připravenou překladovou edicí *Kosmovy Kroniky*,¹ v interview bohužel nedošlo...

Nejobsáhlejší interview svazku realizovala Pavlína Rychterová se svým učitelem Františkem Šmahelem (s. 201–309). Úvodní biogram (* 1934) velkého vědce a (objektivně nazíráno) až depresivně produktivního autora proměnila Rychterová v lehce hagiografický text, který – snad pro větší efekt – doplnila o katastrofický obraz české medievistiky, v níž ve stínu skvělé Šmahelovy osobnosti přežívají „méně obdivuhodné rysy a diskurzy české akademické komunity, které dnes vážně ohrožují samotnou existenci českých humanitních věd a které mohou ještě převládnout.“ (s. 198) Prostě česká medievistika nesnese až na svého doyena srovnání s vědou okolních zemí.

1 János M. BAK – Pavlína RYCHTEROVÁ, *Cosmas of Prague. The Chronicle of the Czechs*, Budapest – New York 2020.

Sám rozhovor je koncipován jako chronologické vyprávění, jen strukturované otázkami, které většinou nemění jeho směr. Vyprávění – odhlédneme od skutečnosti, že jsme jako Češi už měli to privilegium číst většinu ze zde tematizovaných epizod v řadě rozhovorů a slyšet v řadě mediálních vystoupení² – je barvitě a obsahově znamenité! Sahá od dětství v Trhové Kamenici přes gymnasium v Chrudimi k problémům s přijetím na Univerzitu Karlovu, k roční „brigádě“ v dolech, pak přece jen ke studiu historie s dominantním vlivem Františka Grause a Josefa Polišenského. I zde Šmahela následovaly problémy politického charakteru, odrážející se v nesnadném řešení osobních, pracovních, resp. rodinných osudů. Nicméně „zázračná 60. léta“ nakonec přece jen mladému badateli umožnila práci v „Mackově“ Historickém ústavu, jehož atmosféru, pracovníky i pracovní možnosti tu velký medievista vylíčil velmi plasticky (Macek byl protěží Antonína Novotného, v Historickém ústavu ČSAV pracoval/na zasedáních spal i politicky odstavený Zdeněk Fierlinger – s. 250).

Významná je tu otázka vlivu – nedeklarovaného ani obranně nepředsazovaného – marxismu na tehdejší i pozdější Šmahelovu tvorbu. On sám k tomu na s. 239 říká: „Historik mnohdy neví, co vede jeho pero. Je třeba říci, že mi trvalo dost dlouho, než jsem se vymanil z neomarxistického jha. Můj osud mi naštěstí vnutil pochybnosti a talent obracet věci naruby.“ Zde by snad bylo možno očekávat diskusi nebo alespoň mínění tážající se historicky, zda a v čem lze spatřovat stopy onoho „jha“. (Nehledě k tomu, že marxismus 60. let byl „košer“ i pro nemalou část západních badatelů a mnohdy se odrážel spíše ve volbě témat než v následování pouček.) Jenže konkrétní Šmahelova vědecká produkce hraje v tomto „životopisném“ rozhovoru až druhé, ne-li třetí housle...

Nepodceňujme však význam událostních momentů: Zajímavý detail uvádí Šmahel např. ke kritické noci 21. 8. 1968 (s. 251), kdy vzpomíná, že byl na dovolené v Rumburku a zažil tam průjezd motorizovaných kolon východoněmecké Volksarmee. Patří totiž k etablovanému tvrzení německé historiografie, že východoněmecká armáda v oněch dnech na československé území vůbec nevstoupila.³

2 Za připomenutí stojí v akademickém kontextu zejména filmové i tištěné interview v I. svazku publikace: Dominika GRYGAROVÁ a kol., *Homines scientiarum. Tricet příběhů české vědy a filosofie*, Praha – Červený Kostelec 2015.

3 Rüdiger WENZKE, *Die NVA und der Prager Frühling 1968: Die Rolle Ulbrichts und der DDR-Streitkräfte bei der Niederschlagung der tschechoslowakischen Reformbewegung*, Berlin 1995; Susanne MEINICKE, *21. August 1968: Einmarsch – Kein Einmarsch. Die Beteiligung der Nationalen Volksarmee der DDR an der Niederschlagung des „Prager Frühlings“*, <https://www.bundesarchiv.de/DE/Content/Virtuelle-Ausstellungen/21-August-1968-Einmarsch-Kein-Einmarsch-Die-Beteili>

K napínavým a opravdu informativním pasážím patří vyprávění o situaci v Historickém ústavu po sovětské okupaci a poté o průběhu „glajchšaltování“ tohoto výrazného pracoviště (s. 255–270). Šmahel zvolil po svém vyhazovu z HÚ velmi specifickou, originální cestu: Rozhodl se netisknout svá díla doma, „přikryta“ cizími jmény, nýbrž publikovat v zahraniční, a to pouze v prestižních vědeckých žurnálech. „Právě v důsledku odporu k politizaci mého výzkumu jsem svým způsobem vyloučil také svoji účast na aktivním politickém odporu“ (s. 267).

Následovala „slavná a trudná“ Šmahelova kariéra řidiče tramvaje, která mu ovšem umožňovala omezené, občasné, ale legální výjezdy do zahraničí, a tedy také kontakty s ohromným okruhem předních evropských medievistů. Jednou z těchto příležitostí byl varšavský kongres komparativních církevních dějin roku 1978, kde se Šmahel seznámil (srovnej s. 25) s Jerzym Kłoczowskim, s nímž poté dlouhodobě spolupracoval. Stížnosti, resp. udání, pocházející z Puršova Ústavu československých a světových dějin ČSAV mu cestu mezinárodní vědou komplikovaly, ale zablokovat nedokázaly.

Je zajímavou informací, že Šmahelova monumentální syntéza „Husitská revoluce“ měla být publikována již před revolucí, a to ve stranicovém nakladatelství Svoboda (s. 287). Proč k vydání díla, na němž autor finišoval počátkem roku 1989, došlo až roku 1993 (což však v knize zahraničnímu čtenáři není řečeno) tu Šmahel, bohužel, nevysvětlil a tazatelku to zřejmě nezajímalo.

Čtenáře poněkud zarazí, že v rozsáhlém interview je třem polistopadovým deceniím, kdy Šmahel aktivně a na řadě rovin utvářel novou podobu nejen české medievistiky, ale mnohdy spolumoderoval proměny celé historiografie, resp. v řadě funkcí ovlivňoval nebo bránil celek humanitních věd, věnována jen pětina interview. Škoda.

Pozoruhodnou pasáží jsou samozřejmě Šmahelovy vzpomínky na návrat do ÚČSSD v dramatických porevolučních týdnech, resp. převzetí vedení ústavu od počátku roku 1990 a počátek úsilí o proměnu tohoto zvláštního pracoviště ve funkční výzkumný institut. Je pozoruhodné, že líčení porevolučního zmatku (Šmahel připomíná na s. 288, že s revolucí ještě v den, kdy začala, nikdo z jeho okruhu nepočítal) vede Rychterovu k překvapené otázce, zda opravdu „neexistovala ekonomicko-administrativní strategie pro obnovu humanitních ústavů?“ (s. 291).

Je škoda, že počátky restrukturalizace Československé akademie věd v Akademii věd ČR jsou v rozhovoru jen krátce popsány jako důsledek porevoluční „bez-

gung-Der-Nationalen-Volksarmee-Der-Ddr-An-Der-Niederschlagung-Des-Prager-Fruhlings/ (ověřeno 8. 5. 2022).

skrupulosní kampaně proti ČSAV jako kreatuře stalinistické vědecké politiky.“ (s. 296) Kdo, resp. jakým způsobem vedl tuto kampaň, tu však není ani naznačeno, ani diskutováno. Stálo by přece za to konkretizovat, kdo byli „ti, kteří nerušeně prožili normalizační proces se svými univerzitními kariérami a nyní byli první, kdo rušili Akademii věd“. Navíc tito lidé tehdy dosáhli úspěchu a připravili Akademii o část jejího rozpočtu. Jak to bylo možné, resp. proč v rozhovoru nenásledovala konkrétní otázka?

Obdobně nesmírně zajímavá a podstatná je pasáž o Šmahelově projektu, poté co se roku 2005 stal předsedou Vědecké rady AV (již sám fakt, že humanitní vědec dosáhl této pozice, by stál za tematizováním), proměnit AV ČR ve výzkumnou univerzitu. Přitom nás Šmahel informuje, že v té věci měl podporu mocných chemických ústavů, ale jeho plán ztroskotal na nezájmu humanitních pracovišť (s. 297). Je to ještě příliš živé téma, než aby bylo možno o něm širě diskutovat? Podobně zajímavé by mohly být – ve stávajícím textu neutěšeně stručné – zmínky o Šmahelem roku 1993 započaté výuce (seminář českých středověkých dějin) na Filozofické fakultě UK, zejména však o úspěšném založení Centra mediévistických studií po ukončení ředitelského dvojcyklu v HÚ AV, resp. po zanechání výuky na FF UK po dosažení 65. roku života.

Poslední a nejkratší interview (s. 317–381) vedl významný rakouský medievista Walter Pohl s klasikem moderních dějin raného středověku Herwigem Wolframem (* 1934). Ten ve věku pětatřiceti let a po ročním pobytu (1968–1969) na „University of Californien in LA“ nastoupil jako profesor v zastydlém nacismem dosud dýchající Vídni a působil tam na studenty jako zjevení modernizace. Pohl v rozhovoru postupuje v podstatě chronologicky a mj. se snaží nechat při tom Wolframa charakterizovat významné rakouské medievisty. Prostoru se tu samozřejmě dostane i pobytu na UCLA a vědeckým i ostatním dojmům z tehdy revoltujících USA. Bohužel jen stručně jsou v interview dotčeny kontakty s českým prostředím, kde pro Wolframa hraje klíčovou roli jeho celoživotní přítel Pavel Spunar (s. 372). Závěr interview se obrací k úctyhodné řadě tlustých svazků Dějin Rakouska, kterou Wolfram redigoval.⁴

Kniha, již angličtinou určená především pro mezinárodní publikum, má v podstatě populárněvědný charakter. Představuje čtyři obdivuhodné osobnosti, jejich životní i vědecké pouti. Bohužel je nesrovnává, nehledá charakteristiky, přehazující jedno vědecké prostředí, neříká, zda a proč jsou právě tito čtyři muži tak

4 Napsal hned první svazek této pozoruhodné řady: Herwig WOLFRAM, *Österreichische Geschichte 378–907. Grenzen und Räume. Geschichte Österreichs vor seiner Entstehung*, Wien 1995.

výjimeční a zda svým působením a dílem přece jen neoponovali oné úvodní tezi o vymizení tradiční společenské role dějepisectví. Publikací projekt si neklade ani otázku, zda je životní pouť a vědecké působení oněch čtyř osobností srovnatelné a v čem, resp. v čem spočívají odlišnosti mezi nimi.

Podepsaný recesent pak má na celé řadě míst knihy opakovaný pocit, že vypravěčem jen „nakousnuté“ téma by partner ve skutečném rozhovoru nenechal tak snadno odeznít do ztracena. Čteme tedy vyprávění, jen upravená do podob rozhovorů? Nebo bylo redigování (možná krácení) nahraných rozhovorů tak drastické, že čtenáře nakonec připravilo o mnohá podstatná sdělení, úvahy vypravěčů či jejich komentáře?

Právě na velké osobnosti Františka Šmahela, známého svým postojem gentlemana, který řadu zejména osobně konotovaných témat či poznámek raději spolkně, než aby je otevřeně vyslovil, by přitom bylo možno demonstrovat, že jeho velkou životní i badatelskou zkušenost lze využít i jinak než k deskriptivnímu vyprávění: Ztracena byla šance na podstatně hlubší hovor o vědecké rovině jeho života. Proč nebylo možno zeptat se badatele, svrchovaně úspěšně přecházejícího mezi tuctem oborů (od středověké filosofie k politickým dějinám, od výzkumu každodennosti k slavnostem a rituálům, od problémů sociálních dějin k umění a žitému prostoru středověkého člověka) na samo mnoha ohnisky vybavené meritum jeho celoživotního dějepisného zájmu, ale i na jeho názory na stav (a rozsah i způsob financování) dějepisné vědy nebo na problémy výchovy dalších badatelských generací. Málokdo přitom sleduje vývoj a produkci evropské medievistiky tak soustavně jako on. I toto celoživotní, široké, živě komentující sledování horizontu dějepisectví je či bylo přece součástí každé z oněch čtyř mezinárodně pozoruhodných osobností.

Jiří Pešek

Gerald SCHWEDLER

Vergessen, Verändern, Verschweigen. Damnatio memoriae im frühen Mittelalter

(= Zürcher Beiträge zur Geschichtswissenschaft, Bd. 9)

Wien – Köln – Weimar, Böhlau Verlag 2021, 524 s., ISBN 978-3-412-50723-7.

Historiografii 21. století vládou paměťová studia. Kdysi inovativní koncept míst paměti však v posledních desetiletích spíše zplaněl. Naopak studium vědomého za-

pomínání, vymazávání paměti či dokonce mlčení je svým způsobem stále v počátcích, a to i přesto, že má svoji hlubokou tradici sahající až do 18. století. Pokud se dnes mluví o zapomínání a mlčení, pak povětšinou pro dějiny 20. století, jejichž zásadní mocenské a politické zvraty byly mnohdy spjaty právě s vymazáváním dějin a přepisováním kolektivní paměti až do základů. Naopak středověké bádání stojí v tomto ohledu spíše v pozadí. Konference či kolokvia uspořádané na téma *damnatio memoriae* by se daly spočítat na prstech jedné ruky a tematicky vymezené monografie prakticky neexistují vůbec.

Především z tematického hlediska je tedy kniha kielského profesora Geralda Schwedlera, jež vychází z habilitační práce obhájené v roce 2016 na univerzitě v Zürichu, novátorská. Časově se věnuje pozdní antice a ranému středověku. Jak je na první pohled patrné, z hlediska zapomínání a vymazávání paměti se jedná o dosti odlišná období. Na druhé straně v nich ale autor rovněž shledává i některé společné plochy, například v případě střetu křesťanství a pohanství, resp. pohanství a křesťanství, jež jak ve třetím a čtvrtém století, tak ve století šestém a sedmém měly podobu buď úplného zapomnění (vytěsnění), či naopak *interpretatio* (to druhé samozřejmě platí spíše pro pokřesťanštění pohanského).

Konfrontace těchto období, viděno perspektivou středověké reflexe antiky, je rovněž pozoruhodná proto, že křesťanští autoři pod vlivem postupného vyprchávání antické vzdělanosti začali, někdy nevědomky, utvářet obraz „jiné antiky“, jenž se lišil od obrazu skutečného, resp. od obrazu, který svému světu dávali pozdně antičtí spisovatelé. Ona ztráta vzdělaneckého povědomí, resp. udržování chatrného povědomí o antickém světě pouze v prostředí úzké slupky mnišské kultury fakticky vedla k vytvoření zcela nových kulturních fenoménů. A významnou roli v tom hrálo právě zapomínání. V novém kulturním prostředí získalo specifickou podobu i *damnatio memoriae*, jež mělo své hluboké kořeny v římském právním systému. V něm byly často vynášeny rozsudky, jejichž účelem bylo vymazat jakoukoli vzpomínku na zločince, kterým nesměla být napříště prokazována žádná úcta, císaře nevyjímaje.

Schwedlerova teoretická východiska jsou jasná. Problém jejich naplnění však spočívá v pramenech, jejichž prostřednictvím je možné zkoumat téma zapomínání a vymazávání paměti pro pozdní antiku a především pro raný středověk. Autor pro svůj výzkum ve skutečnosti využívá téměř výhradně prameny vyprávěcí povahy (pouze v první, pozdně antické kapitole mnohem více pracuje s hagiografickými a epigrafickými texty), a tudíž je jeho knihu možné číst jako analýzu raně středověké kronikářské práce s pamětí, resp. se zapomněním.

Střežejní část práce představuje nejrozsáhlejší kapitola zkoumající kroniku Řehoře z Tours. Schwedler v ní detailně ukázal, jak Řehoř podle jeho názoru záměrně deformoval paměť na konkrétní historické osoby, například na krále Chilpericha či na královnu Fredegundu. V jiných případech ale Řehoř formoval paměť pozitivní, a to většinou tím způsobem, že zamlčoval „zlé“ činy panovníků. Schwedler rovněž analyzoval Řehořův jazyk a dospěl k názoru, že tento významný učenec své doby hojně využíval antických rétorických figur. Do dědictví antiky patří i Řehořovu traktování zavrženíhodných činů jako zločinů proti královskému majestátu. Dobové *damnatio memoriae* mělo v Řehořově pojetí rovněž podobu zneplatnění smluv, testamentů či konfiskace majetku. Ještě hmatatelnější a účinnější však bylo v jeho očích potrestání nepřátel a zločinců srovnáním se zemí jejich paláců, hradů či celých měst, popřípadě likvidace šperků, oblečení ba dokonce i samotného těla osob, na něž mělo být navždy zapomenuto.

Třetí kapitolu Schwedler pojal z úplně jiného metodického hlediska: zkoumal v ní způsob práce autora/autorů Fredegarovy kroniky s její předlohou, tedy s výše analyzovanou kronikou Řehoře z Tours. Schwedler v této souvislosti mluví o utajování politicky kontroverzních Řehořových názorů, o cenzuře jeho textu či o vědomém přehlížení teologických aspektů dějinných událostí. Nejčastější však podle něho autor/autoři Fredegarovy kroniky sahali k drastickému zkracování a samozřejmě i k úplnému zamlčování. Jako případovou studii si vybral obraz královny Brunichildy/Brunhildy, jenž se ve franských kronikářských textech postupně stával temnějším. Na jejím příkladu rovněž ukázal, jakým způsobem bylo v raném středověku uplatňováno vskutku politické *damnatio memoriae*. V době, kdy byla sepsována Fredegarova kronika, byla totiž stále patrnější snaha vytěsnit z merovejského rodového povědomí právě tu větev, jejímž předkem byla Brunichilda/Brunhilda.

V poslední kapitole Schwedler analyzoval způsob vymazávání paměti na bavorského vévodu Tassila III., resp. na celý jeho rod. Jak známo, všichni potomci rodu, mužského i ženského pohlaví, byli Karlem Velikým násilím vsazeni do kláštera a následně se museli zříct veškerých dědických nároků, aby bylo vyhověno bavorskému zvykovému právu. K vymazání paměti na Tassilův rod posloužilo i odvezení rodové knihovny na franské území, kde byly jednotlivé rukopisy buď zničeny, anebo získaly novou podobu. V souvislosti s tím autor ukazuje, jak autoři franských vyprávěcích pramenů násilně manipulovali s prameny. Tak začal být ingelheimský proces s Tassilem některými kronikáři interpretován jako oprávněný, kdežto jiní o něm raději vědomě mlčeli. Spolu s tím však Schwedler velmi dobře ukázal, že

Tassilo III. nikdy zcela nevymizel z franské paměti a že jeho příběh je ve skutečnosti jedním ze stavebních kamenů vyprávění o mocenském vzestupu Karla Velikého.

V závěrečné kapitole autor v zobecňující rovině rozkrývá techniky a procesy *damnatio memoriae* ve vztahu ke konkrétním osobám, skupinám osob či dějinným událostem. Nejrozšířenější technikou bylo vymazávání paměti. Již v pozdně antickém, a částečně i v raně středověkém světě se při vymazávání paměti uplatňovala destrukce pomníků, soch a nápisů, vyobrazujících či týkajících se císařů a dalších politických prominentů. Ve stejné době se rovněž přistupovalo k ničení symbolických míst – paláců, domů, hradů či měst, stejně jako míst kultovních. Zvláštní případ představovalo ničení rukopisů, jež autor považuje za formu ikonoklasmu (mluví o graphoklasmu).

Tato na první pohled viditelná podoba vymazávání paměti však byla spíše výjimečná. Mnohem více naopak docházelo k primárně neviditelné destrukci paměti, tedy k přepisování textů, k zamlčování, k vytěšňování nevhodných dějinných událostí. Tuto techniku mohl uplatnit každý raně středověký autor. V souvislosti s tím je ale po mém soudu třeba zdůraznit, že působnost takového přístupu k paměti často mohla mít mnohdy menší dopad než například zbourání pomníku či sochy ve veřejném prostoru. Rukopisné knihy v raném středověku představovaly exkluzivní záležitost a okruh osob, které z nich mohly čerpat, byl velmi omezený. V době vzniku „vyčištěného“ textu, jaký ve vztahu ke kronice Řehoře z Tours reprezentovala Fredegarova kronika, byl dopad psaného slova na kolektivní paměť jistě velmi malý. Pokud se však na stejný problém budeme dívat z dlouhodobého hlediska, pak samozřejmě význam literárních textů, které přetrvaly staletí, s časem víc a víc rostl. Tento problém ale Schwedler nesledoval. To ale v žádném případě nesnižuje nesporný přínos jeho knihy pro poznání raně středověkého *damnatio memoriae*.

Martin Nodl

Rainer NEU

Willibrord und die Christianisierung Europas im Frühmittelalter

Stuttgart, W. Kohlhammer Verlag 2021, 212 s., ISBN 978-3-17-039646-3.

Zatímco sv. Bonifácovi je věnována v historické obci takřka konstantní pozornost a jeho jménem se honosí celá řada recentních monografií, sv. Willibrord zůstal vždy poněkud v pozadí a čtenář doposud neměl k dispozici žádnou moderní od-

bornou monografií o jeho životě a vlivu. Základní práci o Willibrordově životě a působení tak zůstávala především studie A. Angenendta.¹ Záslužného úkolu vypracovat nový životopis sv. Willibrorda se tudíž zhostil teolog R. Neu. Učinil tak bez zásadnějších předchozích dílčích studií, navázat však mohl na celou řadu autorů, kteří se v posledních desetiletích věnovali sv. Willibrordovi a pramenům k jeho životu.²

Rainer Neu knihu rozčlenil do 24 kapitol, které na sebe organicky navazují. V nich chronologicky zpracoval Willibrordův život. Jednotlivé etapy z Willibrordova života pak proložil dílčími exkurzy, jakými jsou například pojednání o škole v klášteře Echternach či analýza dobových misionářských metod. Ačkoliv se autor se ve své práci vymezil vůči tradičnímu označení sv. Willibrorda za „apoštola Frísů“ či za „apoštola Nizozemí“, je nutno říci, že kniha v zásadnější míře nevykročila z klasického étosu,³ který chápe anglosaské misionáře jako nositele světla do temného germánského středověku. Pokud by čtenář hledal inovativní životopis sv. Willibrorda, který by přístupově či v obecném hodnocení anglosaské misijní činnosti reflektoval nedávné revizionistické přístupy,⁴ bude hned zkraje zklamán.

Autor v práci vyvrací řadu tradovaných nepřesností, týkajících se například založení kláštera Echternach či toho, jak pojímat *peregrinatio* irských asketických mnichů. R. Neu v tomto případě v návaznosti na nové bádání ukazuje, že irské *peregrinatio* je třeba chápat pouze jako úsilí o svou osobní spásu a s misijní činností nebylo *apriori* nijak pevně spojeno. Spojení *peregrinatio* a misijní činnosti se stalo typickým až pro Anglosasy. V zásadních otázkách, jakými jsou okolnosti vzniku utrechtského biskupství a hodnocení vztahu mezi sv. Willibrordem a franskými majordomy, se autor drží zejména závěrů prací A. Angenendta a W. H. Fritze, přičemž právě tyto části publikace lze hodnotit jako nejzdařilejší.

1 Arnold ANGENENDT, *Willibrord im Dienste der Karolinger*, Annalen des Historischen Vereins für den Niederrhein 175, 1973, s. 63–113.

2 Dostupné prameny k Willibrordově životu, ač ne vždy dostatečně kriticky, ostatně shrnula již v první polovině 20. století ve svých publikacích Camille Wampach.

3 Viz základní dílo k anglosaské misii Theodor SCHIEFFER, *Winfrid-Bonifatius und die christliche Grundlegung Europas*, Freiburg im Breisgau 1954.

4 R. Neu přechází i tak základní díla, která přinesla inovativní pohled na fenomén anglosaských misí, jakými jsou James PALMER, *Anglo-Saxons in a Frankish World, 690–900*, Turnhout 2009, který přišel právě se zásadní revizí Schiefferova narativu, či Ian N. WOOD, *The Missionary Life: Saints and the Evangelisation of Europe, 400–1050*, Harlow 2001, jehož studie umožňuje chápat život sv. Willibrorda v širším kontextu misionářského působení. Těž v případě hodnocení spolupráce franské šlechty a irských misionářů R. Neu opomíjí tak zásadní inovativní práci, jakou je Yaniv FOX, *Power and Religion in Merovingian Gaul: Columbanian Monasticism and the Frankish Elites*, Cambridge 2014.

Na druhou stranu ve chvílích, kdy se R. Neu snaží o zobecnění probírané problematiky, se autor dopouští zásadních interpretačních chyb. Právě tyto části jsou opatřeny pouze minimalistickým poznámkovým aparátem a autor často odkazuje pouze na encyklopedická a slovníková hesla. V některých případech dokonce neuvádí žádný odkaz pro podepření svých tezí, jako například u popisu germánského pohanství, kde sděluje (s. 148), že postavení krále u Germánů vycházelo z představy, že krev zbožštěných předků proudila nejčistěji v královském rodu.⁵ V některých případech je i autorova terminologie poněkud zavádějící – například označení „Clans“ pro franské šlechtické rody (s. 78) je zcela neopodstatněné.

Neproblematická není ani autorova práce s prameny. V případě rukopisů odkazuje R. Neu i na snadno dostupné digitalizované rukopisy pouze přes odkazy na literaturu, která s nimi pracuje. V naprosté většině případů pak neuvádí ani jejich signatury. Též práce s pramennými edicemi se jeví jako zcela nedostatečná, neboť v některých případech místo odkazu plnohodnotné edice autor často uvádí pouze odkazy na jejich překlady, a to někdy pouze ve zkrácené a odborně zcela nepoužitelné podobě.⁶ V některých případech dokonce cituje pasáže z pramenů skrze odkazy na sekundární literaturu.⁷

Hlavní nedostatek práce však spočívá v samotném přístupu k jednotlivým pramenům k Willibrordově životu. R. Neu bohužel často pouze nedostatečně kriticky přejímá a komentuje údaje Alkuina z Yorku, Bedy Ctihodného či Eddia Stephana. Zejména hagiografické spisy, které referují o sv. Willibrordovi, jsou vytrženy z kontextu širší hagiografické tradice a autor nijak nereflektuje výsledky historického a filologického bádání, které v posledních desetiletích přineslo četné studie, bez nichž nelze plnohodnotně přistoupit k hagiografickému žánru pramenné základny. Autor tak opomíjí studium literárních *topoi* i hagiografického žánru jako celku.⁸ Právě hlubší literární reflexe narativních pramenů přitom mohla aktualizovat

5 Proti tomu viz např. zásadní práce Franz-Reiner ERKENS, *Herrschaftsakralität im Mittelalter: Von den Anfängen bis zum Investiturstreit*, Stuttgart 2006; Stefanie DICK, *Der Mythos vom „germanischen“ Königtum: Studien zur Herrschaftsorganisation bei den germanischsprachigen Barbaren bis zum Beginn der Völkerwanderungszeit*, Berlin 2008.

6 Viz užívání překladu Otto Abela – Alexander HEINE (Hrsg.) – Otto ABEL (Übers.), *Die Chronik Fredegars und der Frankenkönige: und die Lebensbeschreibungen des Abtes Columban, der Bischöfe Arnulf, Leodegar und Eligius, der Königin Balthilde*, Essen [u. a.] 1986, jehož první vydání vyšlo již roku 1849, a které neobsahuje ani úplný překlad daných pramenů.

7 Viz např. odkaz na *Vita Wulframi* skrze citaci obecné přehledové práce P. Richého (s. 187–188), kdy se navíc jedná o překlad francouzské knihy do němčiny.

8 Srov. alespoň František GRAUS, *Volk, Herrscher und Heiliger im Reich der Merowinger: Studien zur Hagiographie der Merowingerzeit*, Praha 1965; Walter BERSCHIN, *Biographie und Epochen-*

vat výsledky bádání A. Angenedendta a přinést nový pohled na sv. Willibrorda a kontext jeho činnosti.

Alkuinův spis *Vita Willibrordi* též lze jen obtížně interpretovat bez toho, aniž by autor bral na zřetel účel spisu jak pro jeho pravděpodobného zadavatele (Bernharda biskupa ze Sens a opata z Echternachu), tak pro Karla Velikého, resp. pro budování glorifikujícího historického obrazu vzestupu jeho předků a pro Alkuina samotného. Ten spisem o životě sv. Willibrorda, svého krajana z Northumbrie, do jisté míry polemizoval s wessexským okruhem misionářů a odkazem sv. Bonifáce.

Obecně je třeba říci, že v případě samotné faktografie se autor chyb nedopouští. Také interpretativní rovina zásadních pasáží týkajících se franských dějin je vedena v souladu s dosavadním bádáním a neobsahuje závažnějších nedostatků. Jako problematické se však jeví pasáže, ve kterých se R. Neu pokusil jednotlivé etapy ze života sv. Willibrorda zobecnit a uvést do širšího kontextu, a zejména samotný autorův přístup k pramenům. Ačkoliv se v případě knihy *Willibrord und die Christianisierung Europas im Frühmittelalter* nejedná o nijak zásadní či přelomové dílo, které by nabídlo inovativní pohled na dějiny christianizace raně středověké Evropy, přesto jde o čtivě napsanou biografii sv. Willibrorda v klasickém stylu, kterou lze plně doporučit jako základní uvedení do problematiky. Pro odborné publikum toho však publikace patrně mnoho nového nenabídne.

Martin Šenk

Jace STUCKEY (ed.)

The Legend of Charlemagne. Envisioning Empire in the Middle Ages

(= Explorations in Medieval Culture, Volume 15)

Leiden – Boston, Brill 2022, 277 s., ISBN 978-90-04-33564-6.

Velké osobnosti vždy fascinovali nielen súčasníkov, ale i nasledujúce generácie. V stredoveku sa zväčša jednalo o panovníkov, hoci primárnej „legendizácie“ sa doč-

stil im lateinischen Mittelalter, Bd. 3: Karolingische Biographie, 750–920 n. Chr., Stuttgart 1991; Paul FOURACRE – Richard A GERBERDING, *Late Merovingian France: History and Hagiography 640–720*, Manchester – New York 1996; Jamie KREINER, *The Social Life of Hagiography in the Merovingian Kingdom*, Cambridge 2018. Nejnověji k této problematice v Čechách přistoupila studií k Willibrordově současníkovi, sv. Wilfridovi, opřenou právě o literární vědu a filologii Helena POLEHLOVÁ, *Pokorný plamének anglického národa – svatý Wilfrid z Yorku v kontextu anglosaské hagiografie 8.–12. století*, Praha 2021.

kali najmä svätci. Prototypom veľkého a ideálneho panovníka sa stal Karol Veľký. Práve jemu sa venuje kolektívna monografia, ktorá vznikla pod editorskou taktovkou amerického historika Jacea Stuckeya (Floridská Univerzita). Kniha si kladie za cieľ analyzovať práve osobnosť Karola Veľkého nielen v literárnom naratíve, ale i analyzovať proces jeho mýtizácie. V neposlednom rade je to taktiež skúmanie akými cestami sa Karol stal panovníckym vzorom.

V úvode sa čitateľ dozvie, že záujem o osobu Karola Veľkého bol pomerne intenzívny a neutíchajúci. Badať to nielen na bohatom stredovekom materiáli, ale i na minulých či súčasných odborných prácach. Napokon, jedná sa o veľmi komplexnú osobnosť, na ktorú je možno nazerať z viacerých rovín, ako to je vidieť aj na širokej škále prameňov. Práca je rozdelená na štyri kapitoly a celkovo obsahuje deväť štúdií.

Prvá kapitola sa primárne venuje postupnému prerodu Karola z panovníka na legendu. Ako však v štúdií hovorí Cullen Chandler, „legenda“ Karola Veľkého sa začala tvoriť už počas jeho života. Sám Karol sa podľa všetkého pričínil o svoj „image“ ideálneho panovníka a dokonca tento trend uplatňoval aj na svoju rodinu. Autor tu prehľadne analyzuje zásadné pramene, ako boli napr. *Vita Karoli* od Einharda, pričom neopomína ani niektoré menej známe texty spísané nedlho po roku 814. Zvlášť Einhardov text bol však prelomový, keďže sa jedná o prvú stredovekú biografiu. Chandler konštatuje i to, že naratív o Karolovi Veľkom postupne (ako to vidieť na prameňoch) gradoval až do idealizovanej podoby. Jace Stuckey vo svojej štúdií analyzuje spojenie Karola Veľkého s križiackou ideou. Hoci na prvý pohľad sa takáto spojitosť môže zdať anachronistická, napriek tomu bola výrazne zakomponovaná do literárnej tradície o Svätej Zemi. Križiacke pramene dokonca štylizujú Karola do role ideálneho kresťanského vojvodu. Podľa všetkého, celá táto idea má reálne jadro. Einhard totiž informuje, že perzský panovník odovzdal Jeruzalem pod Karolovu ochranu. Je nepochybne zaujímavé, že už koncom 9. storočia bol tento „karolovský protektorát“ Svätej Zeme (ako píše Stuckey) všeobecne prijímaný.

Karolov záujem o sväté miesta nepochybne existoval ako to autor dokladá na viacerých prameňoch – najmä tie z 10. storočia referujú dokonca aj o Karolovej ceste do Svätej Zeme. Tento naratív či tradícia boli najaktuálnejšie v čase I. križiackej výpravy. Niektoré z prameňov tohto obdobia mali dokonca poslúžiť legitimácii kapetovskej dynastii. Stuckey však poukazuje na to, že Karolovo „získanie“ Svätej Zeme bolo súčasťou západoeurópskej literárnej tradície už pred rokom 1095. Karol sa napokon stal „proto-križiakom“. *Gesta Francorum* z doby I. križiackej výpravy spomína dokonca cestu, ktorú Karol vybudoval. Ako píše autor, jedná sa o cestu zo

Sirmia (resp. Belehradu) do Konštantínopolu (známa najmä ako Via militaris). Rovnako v tom čase sa už naplno prejavila Karolova „legenda“ hovoriaca o jeho návrate. Stuckey však upozorňuje aj na podstatný moment: niektoré križiacke osobnosti boli Karolovými potomkami, čo samozrejme značne zvyšovalo aj ich prestíž. Karol vystupuje v textoch ako ideálny križiak, ktorému sa chceli priblížiť aj napr. Ľudovít VII. či Fridrich Barbarossa. Karolova osobnosť bola medzi križiakmi aktuálna aj v 13. storočí, napr. pre Karola z Anjou. Tu autor hovorí o liste Ondreja Uhorského (s. 59), nie je však jasné či sa jedná napr. o Ondreja III.

Druhá kapitola sa vo svojich štúdiách venuje Karolovi ako ideálnemu príkladu pre ďalších panovníkov. Carla Del Zotto skúma jeho spojenie s pútnickou trasou do Compostely a porovnáva tento naratív s nórskeymi ságami o Karolovi. Karolova výprava do Španielska, ktorá sa skončila neslávnu porážkou franského vojska je však v prameňoch opísaná pomerne rôzne. Autorka tu analyzuje aj *Pieseň o Rolandovi*, ktorá zrejme vznikla na konci 11. storočia s využitím staršieho prameňa. Pozornosť je tiež venovaná ďalším pútnicko-križiackym vernakulárnym textom spojených s Karolom. Del Zotto analyzuje aj vývoj kultu svätého Jakuba v Compostele. *Liber sancti Jacobi* totiž zachýta kontaminované rozprávanie o výprave do Španielska. Možno len súhlasiť s autorkou, že text z 12. storočia mal akcentovať Karolov boj s Moslimami, to najmä v čase prebiehajúcich križiackych výprav. Nórske texty – preklady tých francúzskych, mali zase evokovať „imitatio Caroli“ v prípade nórskeho kráľa Hákona (1217–1263), čo sa napokon i podarilo.

Christopher Flynn vo svojej štúdii rozoberá obraz Karola Veľkého v diele *Speculum Historiale* od Vincenta z Beauvais z druhej polovice 13. storočia. V tomto čase už Karolova legenda dospela k vrcholu. Autor štúdie sa vracia aj ku križiackemu aspektu a rozoberá aj nekritické vnímanie Karolovej osobnosti u Vincenta. Ďalšia štúdia si všima Karola ako príkladu pre anglických a francúzskych panovníkov 15. storočia. Predovšetkým s dôrazom na dobu keď sa Henrich VI., ženatý s Margarétou z Anjou, usiloval o francúzsky trón. Pri príležitosti ich sobášu vznikol medzi rokmi 1444–1445 rozsiahly bohatý zdobený kódex známy aj ako *Shrewsbury Book*. Citelný priestor tu zaujíma práve Karol Veľký ponímaný ako zjednocujúci element. Karol je tu pochopiteľne oslavovaný, ale sú mu priznané aj ľudské slabosti, teda text už nemá taký fantastický nádych ako u Vincenta. Štúdia taktiež obsahuje niekoľko kľúčových ukážok z tohto rukopisu.

Tretia časť práce sa venuje medzikultúrnym prenosom. Prvá štúdia, autorka Ana Grinberg, poukazuje na dôverné kontakty Karola Veľkého so stredovekým územím Španielska. Autorka poukazuje na dva menej známe texty, *Fierebras* a *Ma-*

inet, v ktorých prekvapivo nedominuje križiacka idea. Zvlášť *Mainet* poskytuje pomerne neštandardný obraz o Karolovi: ako veľmi mladý je nútený odísť z Franskej ríše, bojuje ako žoldnier pre „saracénskeho kráľa“ pod pseudonymom Mainet, aby sa napokon (ako Odyseus) vrátil a právoplatne ujal trónu. Autorka poukazuje, že jednotlivé zachovania sa líšili v závislosti na dobe a mieste vzniku. Taktiež zdôrazňuje akcentáciu „moslimských motívov“, inde prakticky sa nevyskytujúcich. Spolu s týmto textom zrejme v tom istom čase (v 12. storočí) vznikli i ďalšie texty, ktoré mali fiktívnou genealógiou obhájiť franské expedície do Španielska. Na viacerých príkladoch autorka dokladá Karolov dôverný vzťah s Pyrenejským polostrovom zachytený literárnou tradíciou (napríklad i znalosť arabčiny). Grinberg teda správne hodnotí že, *Mainet* predstavuje kontrararatív voči *Piesni o Rolandovi*. Elizabeth Ponder Melick analyzuje už priamo Karolov vzťah k Saracénom v anglických rytierskych románoch. Autorka si všíma i vnímanie iných historikov na túto problematiku, ktoré sa pomerne rôznia – akcentácia viery, križiacka propaganda či národotvorné elementy. Autorka napokon hovorí, že tieto „alternatívne príbehy“ zobrazujú inú podobu vzťahu Karola s moslimami. Pre Angličanov sa „moslimská otázka“ stala znova aktuálnou v 14. a 15. storočí.

Ďalšia štúdia sa venuje Karolovi a kráľovi Artušovi. Larissa Tracy píše, že zvlášť na Britských ostrovoch obaja tak povediac súperili. Normanská šľachta a Anjouovci poukazovali na príbuzenstvo s Karolom, zatiaľ čo Angličania sa upínali na Artuša. Hoci nutné je podotknúť, že sa našli aj výnimky. Ako dokázal francúzsky medievista Jean Flori, práve Eleonora Akvitánska a s ňou i anjouovský dvor akcentovali hlavne kráľa Artuša.¹ Ako i sama autorka tvrdí, na Karola Veľkého poukazovali v tomto prípade hlavne Kapetovci s ním spojení i pokrvne. Tracy však prehľadne analyzuje i momenty akými sa *Pieseň o Rolandovi* dostala do Británie. Zrejme to bolo v čase normanskej invázie. Autorka hovorí aj o zložitej situácii Normanov na Britských ostrovoch v priebehu 12. a 13. storočia – predovšetkým po smrti Richarda I. v roku 1199. Na tomto priestore (s. 201) autorka však mylne hovorí o francúzskom kráľovi Filipovi IV., správne sa jedná o Filipa II. Jána zvaný „Bezzemok“ bol teda nútený lavírovať medzi normanským dedičstvom a „anglickosťou“. Tracy veľmi výstižne popisuje i tento prerod, kedy sa Jánov syn Henrich III. ešte väčšmi priklonil k anglickému dedičstvu i domácim tradíciám. Možno len súhlasiť s autorkou, že 13. storočie bolo dobou výraznej zmeny, ktoré sa týkali aj vnímania vlastného etnika. V anglickej stredovekej literatúre mali Karol aj Artuš výrazné miesta, obaja ako vzor rytierskosti a cnosti. Hoci najmä u Eduarda I. prevládal kráľ Artuš

1 Jean FLORI, *Eleonora Akvitánska. Vzpurná kráľovna*, Praha 2014, s. 271–287.

ako panovnícký vzor ku ktorému sa upínali Angličania. Autorka tu výborne popisuje zložitú jazykovo-etnickú situáciu Británie a jej odraz v písomníctve.

Piata časť práce predstavuje epilóg a venuje sa obrazu Karola Veľkého v 21. storočí. Predovšetkým sa štúdiá sústreďujú na výstavu konanú v Aachene v roku 2003 zvanú „Ex oriente“, ktorá sa zameriava na príbeh zachytený v *Annales Regni Francorum*. Jedná sa o reláciu, podľa ktorej Karolov vyslanec do Bagdadu, Žid menom Izák, priviezol naspäť slona ako dar od bagdadskeho kalifa. Predmetný projekt v roku 2003 patril medzi najväčšie výstavy venujúce sa Karolovi Veľkému, hoci ako hovorí autor štúdie, William J. Diebold, neobišli ju ani problémy. Autor hovorí prinajmenšom o neštandardnom vystavení *Cáškého evanjeliára* (nem. *Schatzkammer-Evangeliar*) vedľa Koránu a Tóry, hoci išlo o poukázanie na medzináboženskú podstatu relácie o Izákovej ceste. Diebold hovorí o neštandardnom a nie príliš šťastnom zložení kurátorského tímu a taktiež o pochybnej minulosti niektorých členov. Autor taktiež porovnáva predmetný projekt s výstavou o Karolovi z roku 1965. Ako však autor konštatuje, obe výstavy podliehali dobovým politickým (či až geopolitickým) reáliám. Pravdou je, že výstava v roku 2003 sa viac sústredila na tri náboženstvá ako na Karola. Diebold na tomto mieste cituje aj Oswalda Spenglera, ktorý hovorí o Karolovi Veľkom a jeho dvoch historických dušiach. Autor štúdie považuje celkovo výstavu v roku 2003 za príliš zahľadenú na pomerne málo známu príhodu o slonovi, za lepšie pokladá ak by sa výstava v danom okamihu sústredila na Karola a multikultúrne aspekty jeho ríše.

Možno konštatovať, že sa jedná o prínosnú publikáciu, i keď s niekoľkými chybami, ktorá však súhrne poukazuje na viaceré opomínané problémy spojené s Karolom Veľkým a vnímanie jeho osoby v minulosti dávnej i tej nedávnej.

Peter Bučko

Tomáš NEJESCHLEBA – Roman KUCSA

Bernard z Clairvaux. Chiméra svého století

Olomouc, Univerzita Palackého v Olomouci 2020, 125 s.,
ISBN 978-80-88278-43-6.

Svatému Bernardovi se v posledních letech dostalo odborné pozornosti především v podobě komentovaných překladů Markéty Koronthályové¹ a Ivy Adámkové².

1 Nejnověji viz např. BERNARD Z CLAIRVAUX, *Kázání na žalm Qui habitat*, Praha 2020 či BERNARD Z CLAIRVAUX, *Kázání pro dobu postní a velikonoční*, Praha 2019 a další.

2 BERNARD Z CLAIRVAUX, *Apologie pro opata Viléma*, Praha 2018.

Moderní biografie tohoto významného cisterciáckého opata v českém prostředí nicméně stále chyběla.³ Úkolu sepsat nový životopis Bernarda z Clairvaux, reflektující nejnovější bádání, se proto ujali Tomáš Nejeschleba a Roman Kucska.

Učinili tak prostřednictvím spíše menšího formátu s cílem uvést českého čtenáře do problematiky studia tohoto „obtížného“ světce.⁴ Knihu přitom koncipovali do dvou hlavních částí: v první vylíčili život svatého Bernarda s akcentem na jeho politické aktivity či spisy politické povahy, druhá část nabízí podrobnější rozbor Bernardova teologicko-filosofického myšlení a úvahu nad nejednoznačnou povahou jeho místa v dějinách filosofie. Jako zastřešující se pak jeví neustále zpřítomňovaný motiv vztahu mezi tzv. *vita activa* a *vita contemplativa*, tedy mezi životem aktivním a životem kontemplativním,⁵ který je oběma autory chápán jako klíč ke správné interpretaci Bernardova života i díla. Právě pro svou rozpolcenost mezi oběma póly se již sám svatý Bernard nazýval chimérou a jako emblém převzali tento výraz oba autoři i do názvu své publikace.

V první části knihy, zacílené na Bernardův aktivní život, začínají autoři užitečným přehledem pramenů, které lze pro rekonstrukci Bernardova života a působení využít. Na jejich základě poté rozděluje světcův život do několika údobí, jež následně popořadě rozepisují. V jednotlivých kapitolách se tak věnují postupně Bernardovu mládí, jeho konverzi k monastickému způsobu života, prvním létům jeho veřejného působení už coby opata v Clairvaux, jeho aktivitám mimo cisterciácký řád, roli v papežském schizmatu, obraně pravověří proti heretikům, hlásání křížových výprav a na závěr jeho posledním létům a smrti. V žádném z těchto období autoři neopomíjejí soustředit se na nejdiskutovanější a neziřdka kontroverzní momenty světcova života a provázat je pomocí poznámek pod čarou s příslušnou moderní literaturou. Čtenáři se tak dostává například stručného, ale zasvěceného zamyšlení nad problematikou Bernardova nejednoznačného postoje v otázce zabíjení nevěřících či nad jeho ideovým sporem s Pierrem Abélardem, jež autoři interpretují ve více rovinách včetně roviny politické.

3 Jak sami autoři publikaci uvádějí, spíše než o odborné publikace se v případě Bernardova životopisu z pera Karla Dachovského (Karel DACHOVSKÝ, *Sv. Bernard z Clairvaux*, Praha 2010) a knihy Milana Kameníka (Milan KAMENÍK, *Burgundsko – kraj mnichů*, Praha 2002) jedná o „hagiografii“ a „cestopis“.

4 Označení „difficult saint“ pro Bernarda z Clairvaux užil Brian Patrick McGuire, *The Difficult Saint: Bernard of Clairvaux and his Tradition*, Kalamazoo 1991.

5 K tomuto nejvýstižněji viz Iva ADÁMKOVÁ, *Polemika mezi cisterciáckým a clunijským mnišstvím a spis Apologia Bernarda z Clairvaux*, in: BERNARD Z CLAIRVAUX, *Apologie pro opata Viléma*, s. 24–38.

Druhá část knihy analyzuje kontemplativní stránku Bernardova života, a sice jeho teologicko-filosofické myšlení, mystiku a také částečně estetiku. Jako pomyslná červená nit se celým tímto oddílem vine otázka, za jakých podmínek – pokud vůbec – je možné vnímat svatého Bernarda jako protagonistu dějin filosofie. Hned zkraje si autoři všímají specifčnosti celého Bernardova díla, a to zejména z hlediska formy: většinu jeho myšlenek zachycují zvláště spisy homiletické povahy, jež ze své podstaty neaspírají na vytvoření ucelenějšího myšlenkového systému. Ve stručném představení recepce světcova díla autoři reflektují především polemiku, zda není oprávněné chápat Bernarda z Clairvaux spíše jen jako autora „duchovně povznášející literatury“ (*Erbauungsliteratur*).

Na závěr autoři nicméně upozorňují na tři badatele z 20. století, kteří se snažili přistupovat k Bernardovu dílu a myšlení systematicky a jako takové je i interpretovat: a sice jako součást středověké mystiky (Étienne Gilson), klášterní teologie (Jean Leclercq) a tradice duchovních cvičení (Theo Kobusch). Podle tohoto klíče a v tomto pořadí se oba autoři následně pokoušejí přiblížit čtenáři Bernardův myšlenkový svět.

Zvláště v případě interpretace Bernardovy teologie coby mystické je namístě ocenit svědomitost obou autorů při práci s terminologií: nejprve se snaží blíže definovat podstatu mystické teologie jako takové a posléze v návaznosti na bádání Étienna Gilsona rozklíčovat podobu této nauky v teologicko-filosofickém přesvědčení svatého Bernarda. Do jejího středu je oprávněně stavena především láska a Bernardova mystika je charakterizována jako afektivní. Nicméně právě na tomto místě se zvolený krátký formát možná neosvědčil a stručnost v tak komplexní otázce, jakou je interpretace Bernardova mystického učení, může na její srozumitelnosti spíše ubírat, obzvláště v detailech.

Naproti tomu kapitola, věnovaná Bernardově myšlení coby součástí proudu „klášterní teologie“, jak ji definoval Jean Leclercq, srozumitelně a příhodně doplňuje informace objevující se již na předchozích stránkách knihy zejména v souvislosti s Bernardovým sporem s Abélardem. Klášterní teologii zde totiž autoři staví do určité juxtaopozice s ranou scholastikou, mezi jejíž představitele Abélard patřil; charakter Bernarda jakožto teologa se díky tomuto vymezení jeví uchopitelnější a jasnější.

Nakonec je zkoumána možnost výkladu Bernardova myšlení jako součásti tradice duchovních cvičení, a to v návaznosti na koncept vytvořený již Pierrem Hadotem, jež dále rozvinul Theo Kobusch. I v tomto případě kapitola z jiného úhlu pohledu zdařile dokresluje obrázek Bernardovy identity zejména coby mystika:

hlouběji se zaměřuje na praktické aspekty jeho učení, spočívající v důrazu na kultivaci duše, sebepoznání a empirickou zkušenost metafyzické lásky vedoucí až ke kýženému prožitku spojení s Bohem.

Po představení všech výše uvedených rovin možné interpretace Bernardova myšlenkového světa autoři přistupují k pozitivnímu zhodnocení Bernardova významu pro dějiny filosofie. Rekapitulují hlavní nastíněné argumenty a s jejich pomocí a při mírném rozšíření kontextu a pojmu dějin filosofie v nich Bernardovi vyhrazení zasloužené místo. V závěrečném exkurzu nakonec ještě krátce demonstují funkčnost popisovaných interpretačních principů pomocí jejich aplikace na Bernardovu estetiku, v níž se všechny důležité prvky světovy filosofie věrně zrcadlí.

Pokus vytvořit první českou odbornou biografii svatého Bernarda z Clairvaux nelze hodnotit jinak než jako povedený. Proto je škoda, že se autoři nerozhodli pro přece jen o něco rozsáhlejší formát, a to zvláště v případě druhé části publikace. Místy přespříliš zhuštěný popis Bernardovy filosofie nicméně alespoň částečně vynahrazuje předestřená rozmanitost hledisek, jež na ni autoři aplikují a která ji činí srozumitelnější. Rovněž v první, životopisné části knihy je třeba ocenit množství využití literatury a různých náhledů na Bernardovu osobnost a působení, seznamující čtenáře takřka kompletně s moderním českým, a především zahraničním diskurzem týkajícím se postavy tohoto významného opata. Vedle své informovanosti nabízí kniha zároveň čtivost a pro českého čtenáře představuje vyvážený střed i mezi největšími recentními příspěvky k osobě Bernarda z Clairvaux, a sice mezi díly Petera Dinzelbachera,⁶ charakteristickými hutným popisným stylem, a pracemi Briana Patricka McGuira⁷ s jejich odlehčenou, esejistickou formou.

Knihu, koncipovanou příhodně na základě „chimérické“ povahy cisterciáckého světce do dvou částí, zaměřených na jeho život aktivní a kontemplativní a obdařenou množstvím vhledů do různých způsobů pojmání jeho osobnosti, lze tudíž doporučit všem zájemcům jak o samotnou postavu Bernarda z Clairvaux, tak o duchovní a zejména monastický svět 12. století celkově. Kniha představuje jednak vhodný úvod do problematiky studia Bernardovy obtížné osobnosti, jednak promyšlenou a originální studii, jež se s životem a dílem Bernarda z Clairvaux vypořádává střizlivě a v souladu s aktuálním bádáním.

Zuzana Smetanová

6 Viz zejm. Peter DINZELBACHER, *Bernhard von Clairvaux: Leben und Werk des berühmten Zisterziensers*, Darmstadt 2012.

7 Nejnověji viz Brian Patrick MCGUIRE, *Bernard of Clairvaux: An Inner Life*, Ithaca – London 2020.

David PAPAJÍK – Tomáš SOMER

Albert ze Šternberka. Arcibiskup, zakladatel, mecenáš a diplomat doby Karla IV.

(= Velké postavy českých dějin, svazek 30)

Praha, Vyšehrad 2021, 480 s., ISBN 978-80-7601-541-8.

Osobnost Alberta ze Šternberka († 1380) vzbuzuje zájem historiků již od počátku 20. stol. Nutno podotknout, že tento zájem, z něhož vzešlo několik veskrze článkově pojatých biografických studií¹ a několik kvalifikačních vysokoškolských prací,² nebyl systematický a omezoval se většinou na určité aspekty Albertovy životní dráhy. Tato skutečnost sama o sobě předznamenává, jak bohaté badatelské téma Albert ze Šternberka představuje. Vedle toho, že se jednalo o vysokého církevního hodnostáře přinejmenším středoevropského významu, ztělesňuje Albert též jednoho z nejvýznamnějších českých a moravských šlechticů druhé poloviny 14. stol., držitele velkých pozemkových majetků, stavitele a fundátora, dvůřana a diplomata ve službách Karla IV. a v neposlední řadě uměleckého mecenáše, podle kterého dokonce získala označení jedna iluminátorská dílna (tzv. Mistr rukopisů Alberta ze Šternberka). Navzdory tomu (nebo snad právě proto) čekala tato historická osobnost na knižní monografii až do roku 2021.

Nebudeme-li mezi monografie počítat nevydanou (obsahově však velmi komplexní) práci Dušana Řezaniny z roku 1980,³ nedokázal donedávna žádný

- 1 Josef SAKAŘ, *Albert ze Šternberka*, in: 26. výroční zpráva c. k. české vyšší školy reálné v Pardubicích, Pardubice 1902, s. 4–37; Josef PRUCEK, *Albert ze Šternberka – raněhumanistický mecenáš*, in: Výroční zpráva Okresního archivu v Olomouci za rok 1973, Olomouc 1992, s. 22–27; Ludwig SCHMUGGE, *Albert von Sternberg*, in: Ferdinand Seibt (ed.), *Lebensbilder zur Geschichte der Böhmischen Länder. Band 3: Karl IV. und sein Kreis*, München – Wien 1978, s. 43–65; Dušan ŘEZANINA, *Karlův diplomat biskup Albert ze Šternberka*, Duchovní pastýř 29, 1980, s. 134–136, 150–152, 166–167; 30, 1981, s. 7–8; Jiří FIALA, *Albert ze Šternberka (†16. 1. 1380)*, Životopisný nástin, Olomouc 2001; Stefan PÄTZOLD, *Erzbischof Albert von Sternberg. Ein Mährer in Magdeburg (1368–1371)*, in: Werner Freitag (ed.), *Mitteldeutsche Lebensbilder. Menschen im späten Mittelalter*, Köln – Wiemar – Wien 2002, s. 11–26.
- 2 Tomáš VÍTEK, *Architektura z doby Alberta ze Šternberka († 1380) ve Šternberku*. Magisterská diplomová práce FF UP, Olomouc 1995; Eva RICHTROVÁ, *Albert ze Šternberka jako donátor*. Magisterská diplomová práce FF MU, Brno 2005; Tomáš GAUDEK, *Iluminované rukopisy Alberta ze Šternberka a jejich okruh*. Magisterská diplomová práce FF UK, Praha 2007; Vojtěch VEČEŘE, *Litomyšl Alberta ze Šternberka*. Bakalářská diplomová práce FF UK, Praha 2014.
- 3 Dušan ŘEZANINA, *Karlův diplomat biskup Albert ze Šternberka*, in: Přehled 1–4, 1980. Informační občasník Středočeského sdružení katolického duchovenstva Pacem in Terris.

z badatelů zabývajících se osobností biskupa Alberta (mezi něž patří i autor tohoto textu) přetavit své úsilí do knižní podoby. V tomto ohledu patří Davidu Papajíkovi a Tomáši Somerovi velké uznání, neboť předkládaná práce (jejíž konečný rozsah a tematický záběr předčil původní očekávání samotných autorů; s. 8) naplňuje nevyřčené desideratum nemalé části mediévistické obce. Sluší se však dodat, že ačkoliv Papajík se Somerem své předchůdce z hlediska komplexnosti pojednané látky překonali, v mnoha dílčích otázkách měli možnost navázat na již provedené pramenné analýzy, kterých hojně využili. Autoři nezastírají, že svůj syntetický text leckdy staví na poznatcích staršího bádání; všechny dříve publikované interpretace pečlivě zvažují a k závěrům starší literatury se snaží zaujmout vlastní stanoviska.

Kniha je pomyslně rozdělena na dvě (zhruba stejně dlouhé) části. Prvních pět kapitol představuje v podstatě tradičně pojatý faktografický výklad Albertova života strukturovaný pomocí mezníků jeho církevní kariéry. V první kapitole se David Papajík zabývá Albertovým původem, na základě mnoha ukazatelů stanovuje pravděpodobný rok jeho narození (1331?) a sleduje jeho brzký vstup do vysokých prelátských funkcí (roku 1352 se Albert ze Šternberka stal děkanem olomoucké kapituly, o několik měsíců později i kanovníkem metropolitní kapituly u sv. Víta v Praze). Druhá kapitola z pera Tomáše Somera pojednává o prvním Albertově působení na biskupském stolci, a sice v meklenburském Zvěříně (Schwerin), kam byl jmenován papežskou provizí roku 1356. Odtud odešel roku 1364 do relativně nově založeného (1344) biskupství v Litomyšli, čímž se ve třetí kapitole zabývá David Papajík. Tomáš Somer pak věnoval obsáhlou čtvrtou kapitolu Albertově působení ve funkci arcibiskupa magdeburského. Do tohoto úřadu byl (především z politických důvodů) povýšen roku 1368, aby se záhy (již roku 1371) dobrovolně vrátil zpět do čela litomyšlské diecéze. Post biskupa litomyšlského poté Albert zastával až do své smrti v roce 1380. Toto poslední období Šternberkovy církevní dráhy sleduje opět David Papajík.

Zatímco kapitoly o Albertově působení v Čechách a na Moravě mohli autoři opřít o starší sekundární literaturu, části o zvěřínském a magdeburském episkopátu představují v našem prostředí jen málo probádaná témata.⁴ Tomáš Somer k nim jako první z českých historiků provedl systematickou pramennou heuristiku, pročež právě druhou a čtvrtou kapitolu lze považovat za informačně nejcennější části knihy, v nichž jsou prezentována zcela nová zjištění. Autor se snaží nastínit politicko-mocenské konstelace i mechanismy církevní a vrchnostenské správy v obou se-

4 Kapitola o Albertově zvěřínském episkopátu vychází z autorova článku: Tomáš SOMER, *Zvěřínský episkopát Alberta ze Šternberka (1356–1364)*, *Studia Theologica* 22, 2020, č. 3, s. 51–75.

veroněmeckých diecézích a (nakolik mu to dochované prameny umožňují) hledá Albertovo místo v těchto složitých poměrech.

V kapitole o Šternberkově zvěřinském episkopátu čtenáře zaujme vyličení problematičtějšího vztahu nově přichozího ordináře s mocným meklenburským rodem Bülowů, jehož členové opanovali velké množství biskupských majetků a zároveň hojně pronikali do struktur vysokého diecézního kléru. Neméně problematickým bylo Albertovo postavení i v Magdeburku na přelomu 60. a 70. let 14. stol. Také zde se Somer snaží barvitě vyličit všechny aspekty arcibiskupova působení na metropolitním stolci, k čemuž mu slouží nejen svědectví dobových kronik a editovaných diplomatických pramenů (s čímž ostatně pracovala i starší literatura),⁵ ale velkou měrou též doposud nevydaná úřední kniha arcibiskupské kanceláře, obsahující kopiář a registra písemností z let 1369–1372.⁶

Kapitoly Davida Papajíka se vyznačují snahou sumarizovat v poznámkovém aparátu vedle pramenné základny i většinu relevantní literatury, přičemž autor porovnává interpretační závěry jednotlivých badatelů a nejednou koriguje tradované omyly. V některých popisných pasážích se však autor uchyluje k obsahově i formulačně velmi blízkým parafrázím použité literatury, až se nabízí otázka, zda by v těchto případech nebylo korektnější uvést v textu doslovné citace.⁷

Autoři si práci rozdělili po kapitolách a posléze své části spojili do jednoho chronologického sledu. To představuje při kolektivní publikaci poměrně běžný a praktický postup, vyžaduje však následnou redakční úpravu, která by měla eliminovat informační překryvy. Opakované konstatování některých historických skutečností, badatelských předpokladů či závěrů, pojednaných samostatně na jiném místě knihy, odhaluje, že autoři při dokončování díla již neměli čas či chuť podrobit text razantnějším očištným zásahům. Redundantní pasáže překáží souvislému čtení a působí jako koncepčně nezvládnuté relikty samostatných článkových studií, z nichž některé kapitoly částečně vychází. O poznání menší „vadu na kráse“ pak

5 Dosavadní historiografie se při vytváření obrazu Albertova magdeburského působení opírala především o narativní prameny: *Gesta archiepiscoporum Magdeburgensium*, ed. Wilhelm SCHUM, Monumenta Germaniae Historica. Scriptores (in Folio) XIV, Hannoverae 1883, s. 361–486; *Die Magdeburger Schöppenchronik*, ed. Karl JANICKE, Die Chroniken der deutschen Städte vom 14. bis ins 16. Jahrhundert VII. Die Chroniken der niedersächsischen Städte: Magdeburg, Band 1, Leipzig 1869

6 Landesarchiv Sachsen-Anhalt Magdeburg, sign. Cop. Nr. 32: *Copiale litterarum Alberti archiepiscopi Magdeburgensis*.

7 Např. popis sporu z r. 1356 mezi vikáři olomouckého biskupa s katedrální kapitulou na s. 21–22, srov. V. VEČĚŘE, *Litomyšl Alberta ze Šternberka*, s. 34–35.

představuje tento jev v druhé půli knihy, kde opakování již vysvětlených skutečností má své opodstatnění vzhledem k problémově pojatému členění kapitol.⁸

Chronologický výklad Albertovy kariéry končí pátou kapitolou. Od kapitoly šesté se autoři soustředí na konkrétní témata spojená s životem a působením Alberta ze Šternberka. Nejprve se Papajík v kapitole *Majetkové poměry a rodové vazby – Albert jako vrchnost rodových statků* pouští do zevrubného popisu biskupova feudálního zázemí. Albert se musel jako senior moravské větve šternberského rodu starat vedle svých biskupských úřadů (a s nimi spojených majetků) také o rozsáhlé državy na Moravě, ale i v jižních a středních Čechách.

V této části se David Papajík na základě kvantitativního vyhodnocení míst vydání Albertových listin zamýšlí nad tím, které z rodových statků biskup upřednostňoval a na kterých se nejčastěji zdržoval (pomineme-li skutečnost, že velkou část života trávil na císařském dvoře či na svém církevním zboží). Podnětné jsou také autorovy hypotézy o tom, proč a jakým způsobem se biskup rozhodl roku 1375 rozdělit rodová panství na dvě části, z nichž jednu doživotně spravoval sám, druhou svěřil svému synovci a dědici Petrovi.

V následující, sedmé kapitole se oba autoři společně pokusili rekonstruovat okruh lidí, kteří Alberta obklopovali. Není překvapením, že personální skladba jeho úředníků a dvořanů se měnila v závislosti na tom, v jaké církevní funkci sledovaný prelát zrovna působil. Zaujme naopak skutečnost, že i přes Albertovu značnou mobilitu se na jeho dvoře opakovaně objevují někteří jeho spolupracovníci, kteří s ním očividně cestovali a zůstávali po jeho boku, ať už byl zrovna arcibiskupem magdeburským či biskupem litomyšlským.

Tento jev autoři sledují u kněze Mikuláše z Jičína, který zastával po dobu obou Albertových episkopátů v Litomyšli (1364–1368 a 1371–1380) funkce generálního vikáře a oficiála a tytéž funkce (společně s postem vicekancléře) mu byly svěřeny i v arcibiskupství magdeburském po dobu tamního Šternberkova působení (1368–1371). Ještě více je patrná personální vazba biskupa Alberta s rytířem Markvartem z Dobromilic, který svého pána (ještě jako zvěřinského biskupa) doprovázel nejpozději od roku 1362 a zůstal po jeho boku (jako hofmistr biskupského dvora)

8 Sami autoři tuto skutečnost předestírají v úvodu knihy: „Domníváme se, že kombinace obou přístupů, chronologického a tematického, je pro podání dané látky optimální. Na druhou stranu tento přístup přináší nebezpečí, že budou některé údaje z biskupova života opakovány na více místech textu, byť vždy v poněkud jiné souvislosti nebo kontextu. Nejedná se o chybu ze strany autorů, ale o náš přístup ke zvolené látce.“ (s. 8)

až do konce.⁹ Tyto skutečnosti sice nebyly dřívějšímu bádání zcela neznámé, autoři však výrazně zpřesnili dosavadní představy o Albertově dvoře, objevili mnohé nové skutečnosti a uvedli na pravou míru některé starší domněnky.¹⁰

Osmá kapitola se nese ve znamení Albertova pobytu na dvoře Karla IV. Tomáš Somer se zde vrací k diplomatickým úkolům, které Albert ze Šternberka v císařských službách vykonával (včetně účasti na vojenských taženích), a realisticky představuje hlavního hrdinu jako jednoho z nejbližších spolupracovníků římského vladaře. Zajímavé výsledky přinesla Somerova kvantitativní analýza Šternberkova pobytu na císařském dvoře, vizualizovaná formou sloupcového diagramu (s. 254). Týž autor se pak v deváté kapitole snaží podrobně nastínit okolnosti Albertovy fundace augustiniánské kanonie v moravském Šternberku a první roky její existence.

Řadu tematických kapitol uzavírají tři spíše materiálově pojaté textové celky. Prvním z nich je Papajíkem zpracovaný přehled uměleckých památek spojených s Albertem ze Šternberka. Jedná se o rekapitulaci veskrze známých skutečností o reliktu Albertova přenosného oltáře (v uměnovědné literatuře často označovaný podle místa svého současného uložení jako Admontské portatile), o biskupových iluminovaných rukopisech (nedochovaný Liber viaticus, Pontifikál Alberta ze Šternberka, Bible Alberta ze Šternberka), o dodnes nedochované tumbě sv. Václava ze svatovítské katedrály (v rámci jejíž výzdoby se podle inventáře metropolitní kapituly z roku 1387 mělo, mezi jinými, nalézat i vyobrazení biskupa Alberta) a o opukové Madoně ze Šternberka (jejímž objednavatelem byl buďto přímo Albert, nebo jeho synovec Petr ze Šternberka). Tuto kapitolu je třeba vnímat jako nutné doplnění historiografického výkladu v zájmu obsahové komplexnosti publikace. Kromě nepřesvědčivých psychologizací, kterých se autor dopouští ve vztahu k některým knižním iluminacím,¹¹ se zde ovšem nedočteme nic zásadně nového.

9 Tomáš Somer věnoval Markvartovi z Dobromilic v nedávné době samostatnou studii, ze které hojně čerpá při výkladu v rámci sedmé kapitoly: Tomáš SOMER, *Markvart z Dobromilic – hofmistr (arci)biskupa Alberta ze Šternberka*, in: Bronislav Chocholáč – Jiří Malíř – Lukáš Reitingier – Martin Wihoda (edd.), *Pro pana profesora Libora Jana*, Brno 2020, s. 423–434.

10 Srov. kapitolu o Albertově litomyšlském dvoře in: V. VEČEŘE, *Litomyšl Alberta ze Šternberka*, s. 124–132.

11 Např. na s. 300 dává autor do hypotetického vztahu některá vyobrazení svátostných úkonů v iniciálách k jednotlivým liturgickým předpisům daných obřadů s konkrétními událostmi z Albertova života (vyobrazení k obřadu kladení základního kamene kostela spojuje Papajík s obdobným aktem při založení stavby augustiniánské kanonie ve Šternberku r. 1372; vyobrazení k obřadu pasování na rytíře spojuje s pasováním dvaceti tří svých družníků před hradem Borgoforte v r. 1368; vyobrazení svěcení přenosného oltáře spojuje s dochovaným reliktem Admontského portatile), na s. 303 se zamýšlí nad tím, zda přidržování biskupa od okolních kanovníků na vyob-

Somer se v jedenácté kapitole věnuje všem dochovaným pečetním typářům Alberta ze Šternberka. Epilogem výkladu se stává Papajíkovo vyličení posmrtných osudů biskupova těla, včetně proměny místa jeho posledního odpočinku v kostele Zvěstování Panny Marie ve Šternberku. Čtenář je při té příležitosti také seznámen s průběhem a výsledky antropologického průzkumu Albertových tělesných ostatků, který proběhl roku 2000 pod vedením Archeologického centra Vlastivědného muzea v Olomouci.

K hlavnímu textu knihy je přiložen chronologický přehled všech důležitých milníků Albertova života a také pečlivě provedený Šternberkův itinerář. Edice tří německých listin spojených s působením Alberta ze Šternberka v Magdeburku (zpracovaná Libuší Spáčilovou a opatřená českými registry) pak v samém závěru svazku vhodně dokresluje popisované děje, byť uživatelsky vhodnějším přístupem při otištění plného znění středodolnoněmeckých textů by se jevilo souvislé vysázení bez grafického znázornění jednotlivých řádků dle originálního pramene (jak se tomu zde děje).

David Papajík a Tomáš Somer dokazují, že místo v knižní řadě *Velké postavy českých dějin* nakladatelství Vyšehrad Albertovi ze Šternberka právem patří. Publikace působí lehce uspěchaným dojmem. Jsem přesvědčen, že informačně nabitý a interpretačně nápaditý text tohoto druhu by si zasloužil delší dozrávání ve stádiu finálních korektur. Tato formální připomínka však nesmí přehlúšit skutečnost, že oba autoři předvedli úctyhodnou a nanejvýše potřebnou práci. Kniha si najde své čtenáře nejen mezi odbornou veřejností, ale též v širším plénu zájemců o historii, k čemuž svazek přispívá svým atraktivním provedením. Z dílny olomouckých kolegů tedy vychází dílo, které by nemělo zapadnout mezi ostatní historiografickou produkci.

Vojtěch Večeře

razeních k některým pontifikálním úkonům nemůže korelovat s Albertovou sníženou hybností v důsledku onemocnění dnou atd.

Dana JAKŠIČOVÁ – Miroslav NOVOTNÝ

Služebníci pod zákonem. Zlatý věk řeholních kongregací v českobudějovické diecézi

(Jihočeský sborník historický, Supplementum 13)

České Budějovice, Jihočeské muzeum v Českých Budějovicích 2021, 424 s.,

ISSN 0323-004X, ISBN 978-80-7646-016-4.

V posledních desetiletích patří témata z církevních dějin k vyhledávaným badatelským oborům a ve srovnání se situací před rokem 1989 je na první pohled patrné, jak výzkum pokročil. Platí to nejen pro medievistiku a bádání o raném novověku, ale i pro epochy pozdější. Kromě toho, že je už možné využít řady odborných studií a monografií, nadále platí, že tázání se po dění v tomto směru klade velký akcent na využití dosud nezveřejněných pramenů, domácích i zahraničních. Tyto požadavky bohatě naplňuje předkládané dílo. Autoři přistoupili k práci vybaveni velkou erudicí, jsou to renomovaní badatelé – jejich úctyhodnou starší produkci najde čtenář v obsáhlém závěrečném přehledu literatury. I když titul publikace ohlašuje sledování problematiky v českobudějovické diecézi, je třeba zdůraznit, že jihočeská témata jsou náležitě sledována v mnohem širším kontextu

V úvodu autoři sumarizují a glosují obsah své práce. Analyzují rozkvět nových řeholních institucí i nový zájem o víru, který byl jistě i reakcí na ono, dnes již v odborné literatuře trochu zprofanované, „odkouzlení“ světa. Právem upozorňují také na skutečnost, že dnes jsou těžištěm nejen řeholního života, ale i římsko-katolické konfese jako takové země tzv. třetího světa – Indie, Filipíny, africké státy (s. 10). Nesmíme ale přitom opomenout ještě Jižní a Střední Ameriku. Byla bych však asi opatrnější v termínu „třetí svět“ – obávám se, že my se nyní jen neprávem radíme ke světu prvnímu(?). Vstupní kapitoly jsou dílem Miroslava Novotného, jenž přináší perfektní přehled o stavu církve v „dlouhém 19. století“ a o jejím vztahu k modernizaci společnosti. Pěkně vysvětluje snahy katolické církve o vřazení se do proměňujícího se světa. Ty vedly zprvu k malým taktickým ústupkům, veškeré liberální snahy však překryl vítězný ultramontanismus, jehož nejznámějším propagátorem se stal někdejší liberál papež Pius IX.

V česko-moravském prostoru (i celé rakouské říši) byla situace poněkud složitější: od radikálních josefínských reforem, které rázně skoncovaly s „tmářstvím“, přispěly k oslabení postavení katolické církve a důsledné laicizaci školství, přes utlumení odklonu od církve v předbřeznové době po nový kvas politicky probuzeného (českého) národa v desetiletích následujících po revolučním roce 1848. Výstižná je

charakteristika konkordátu z roku 1855 jako „faktického pádu církevní politiky josefinismu“, ale současně se jednalo o neudržitelné opatření“ církvi nakonec zůstala autonomie jen ve vnitřních záležitostech a církevní správa byla podřízena státnímu dohledu. Navzdory tomu, že v prosincové ústavě byla zaručená plná náboženská svoboda, většina obyvatel se stále hlásila k římskokatolickému vyznání a agitace modernistů dosáhla úspěchu až po vzniku Republiky československé.

Ačkoliv k sebevědomí politického národa a jeho představitelů náleželo hnutí Los von Rom, přesto nové katolické organizace dokázaly oslovit značné množství lidí. Byly to jednak různé řeholní kongregace, bratrstva, dobročinné a charitativní spolky nebo tělocvičná jednota Orel ad. Velkou pozornost věnuje Miroslav Novotný vzniku a vývoji českobudějovického biskupství a jeho ordinářům, především se rozepisuje o tom nejznámějším a současně nejdéle „sloužícím“ biskupovi Janu Valeriánovi Jirsíkovi. Konečně přináší Novotný precizní přehled tzv. starých řádů a jejich osudů na území českobudějovické diecéze s akcentem na oživení jejich činnosti v 19. století.

Dana Jakšičová otevírá svůj výklad definicí řeholních kongregací, upozorňuje, že jsou to společenství, která spatřila světlo světa v 16. století a jejichž vnitřní uspořádání je plodem Tridentského koncilu. K jejich rozkvětu došlo až na prahu moderní doby, jež se stala pro kongregace skutečně zlatým věkem. V českobudějovické diecézi jich před rokem 1900 působilo celkem sedm, z toho sedm ženských a dvě mužské. Třem ženským společenstvím byly jižní Čechy domovem – jednalo se o sestry boromejky, školské sestry de Notre dame a sestry Nejsvětější svátosti. Boromejky se zaměřily na zdravotnickou a výchovně-vzdělávací péči, sirotčince a azylové domy, sestry de Notre Dame se objevily roku 1853 v Hyršově u Domažlic jako odnož bavorského společenství, posléze byl v Horažďovicích otevřen jejich mateřinec. Věnovaly se, jak už sám název napovídá, pedagogické práci, otvíraly sirotčince, dívčí penzionáty i ústavy pro hluchoněmé děti. Mezi mužskými kongregacemi vynikali zejména redemptoristé, kteří na jih Čech přibylí poté, co je revoluce let 1848/9 vyhnala z rakouských zemí. Prosluli pastorační a misijní činností (říkalo se jim dokonce „druzí jezuité“). Jakšičová podrobně popisuje jejich misie ve Vodňanech v roce 1853 a o tři roky později v českých Budějovicích.

Autorka se nejprve zabývá dějinami všech kongregací a charakterizuje hlavní náplň jejich činnosti. Líčení zdravotnického působení boromejek v českobudějovické nemocnici je hlubokou sondou do nelehkého života těchto sester. Musely postupně zvládnout různé zdravotnické profese, pomocnými pracemi počínaje po úkony odpovídající činnosti školeného personálu. Očekávala se od nich zodpovědnost i ná-

ležitý přístup k nemocným, ovšem zároveň musely pracovat za minimální mzdu ve velice těžkých podmínkách – stávaly se prostě levnou a kvalitní pracovní silou.

Na závěr se Jakšičová zabývá podmínkami vstupu do řehole, úseky počáteční formace a správou a vedením řeholních kongregací. Předtím ještě v kapitole o „vnitřním životě kongregací ve světle stanov“, tedy o vlastním „zákonu“ nadmíru zasvěceně píše především o hlavních slibech evangelních rad: chudobě, čistotě a poslušnosti (s. 233–314). Všechny tyto fenomény vysvětluje z různých aspektů – teologických, právních, obecně lidských i pevně historicky ukotvených. Dana Jakšičová je k takovému výkladu člověkem nad jiné povoláním – jako členka jedné z kongregací vidí tato stěžejní témata řeholního života skutečně zevnitř, ale současně je dokáže analyzovat a explikovat moderními metodami zkušené badatelky. Tyto pasáže mohu vřele doporučit všem, kdo touží poznat a pochopit podstatu řeholního života bez nánosů legend či odsudků nejen v 19. století, ale i v dobách starších či v naší (až příliš žhavé) současnosti.

Kniha Dany Jakšičové a Miroslava Novotného poskytuje čtivý obraz novověkého katolicismu a řeholního života (nejen) v jižních a jihozápadních Čechách. Tento region autoři vhodně zvolili, jednak proto, že je jim drahý z osobních důvodů, jednak proto, že se na tomto prostoru, kde katolická církev neztratila své pozice zcela ani za husitství a v době předbělohorské, dá prokázat kromě jiného dějinná kontinuita. Dílo se skládá ze dvou částí, které na sebe navazují a vzájemně se doplňují a celkové vyznění může být jistě vhodnou součástí budoucí (předpokládané) syntézy zasvěcené dějinám řeholních institucí. Bylo by velice důležité, kdyby taková syntéza v době nepřilíživě vzdálená skutečně vznikla. Knihu mohu rozhodně doporučit všem zájemcům o církevní dějiny z řad odborníků, ale i laické veřejnosti.

Ivana Čornejová

Tomáš PARMA

Rytíři, dámy a poutníci. Dějiny a současnost Rytířského řádu Božího hrobu jeruzalémského a jeho působení v českých zemích

Olomouc, Univerzita Palackého – Filozofická fakulta 2020, 432 s., 114 obr.,
ISBN 978-80-88278-52-8.

Existence Rytířského řádu Božího hrobu je v českém povědomí spojena především s renesančními cestovateli do Svaté země, zejména s Kryštofem Harantem z Polžic a Bezdruzic a nověji, po knižním vydání jeho pamětí v roce 2007, také s Janem

Zajícem z Házmburka. Vztahy tohoto řádu k českému prostředí jsou však mnohem bohatší, a to od středověku až do současnosti, a navíc samotný řád je nepominutelným fenoménem kulturních a samozřejmě i církevních dějin Evropy a Středomoří. Systematického zpracování této tematiky se ujal církevní historik Tomáš Parma, docent na Cyrilometodějské teologické fakultě Univerzity Palackého v Olomouci, který má k řádu i osobní vztah – od roku 2019 zaujímá postavení magistrálního delegáta Rytířského řádu Božího hrobu jeruzalémského pro Českou republiku.

Nutno však hned úvodem předeslat, že ke komplikovaným dějinám řádu přistoupil Tomáš Parma jako nezávislý kritický historik. O velmi solidním heuristickém východisku svědčí množství využitých pramenů, zejména archivů v Jeruzalémě, Vatikánu a České republice, zpracování vydaných normativních, diplomatických i narativních pramenů a rozsáhlého souboru zahraniční i domácí literatury. Důkladný poznámkový aparát doprovázející vlastní výklad je svědectvím dlouhodobé přípravy k sepsání této monografie. Rovněž výběr a popis reprodukované obrazové dokumentace svědčí o detailní znalosti řádové ikonografie.

Z pramenovědného hlediska zasluhuje zvláštní ocenění analýza matrik rytířů a matrik poutníků, které jsou zachovány v jeruzalémském archivu Kustodie Svaté země a jež obsahují neúplné seznamy Evropanů přicházejících do Jeruzaléma od 16. do poloviny 19. století. Statistické zpracování těchto sériových pramenů může být sice jen přibližné, ale pro toto – v kvantitativním smyslu poměrně ještě restriktivní – období naznačuje, že téměř polovina z 1835 podchycených rytířů pocházela z Francie, velkého počtu dosahovaly také Itálie, Svatá říše římská, Španělsko, Portugalsko a Nizozemí. Už tento údaj naznačuje, kde leželo v raném novověku těžiště vztahů s Jeruzalémem, jež se později rozšířilo do globálních rozměrů.

Monografie je rozdělena do osmi chronologicky vymezených oddílů, v jejich rámci pak do stručných kapitol zaměřených na dílčí témata daného období. Autor účelně propojil výklad z hlediska obecných dějin s interpretací českého podílu na této historii; někdy věnoval bohemikální tematice dílčí vložené kapitoly (o poutnících a rytířích z českých zemí v jednotlivých periodách), jindy ji začlenil bezprostředně do evropských souvislostí. Jako výhodné se to ukázalo kupříkladu hned při pojednání o počátcích Rytířského řádu Božího hrobu, spjatých s dolnosaským šlechticem Vilémem z Boldenselu, který jako první prokazatelně provedl roku 1335 pasování rytířů v bazilice Božího hrobu; při návratu z Palestiny delší čas pobýval ve Zbraslavském klášteře a Petru Žitavskému poslal i literární zpracování své cesty. Parma právě na Vilémově činnosti dokládá, že pasování prováděl laický rytíř, který nebyl vázán řeholním životem. Propojení obecné a bohemikální tema-

tiky je prospěšné i proto, že k osvětlení dějin rytířského řádu je možno využít českých pramenů, které zejména pro přelom středověku a novověku mají velkou vyprávěcí schopnost, což platí zejména o cestopisech Jana Hasištejnského z Lobkovic a Kryštofa Haranta z Polžic a Bezdruzic.

Jelikož samotné počátky Rytířského řádu Božího hrobu jsou opředeny mnoha středověkými legendami, jichž se řádový dějepis držel ještě po většinu 20. století, autor věnoval úvodní kapitolu rozboru těchto legend a uvedl je na pravou míru; odkázal je do role, která jim patří – byly to dobově podmíněné snahy zvýšit starobylost a důstojnost řádu. Parma se jednoznačně přihlásil ke kritickému hodnocení, jež se v obecné rovině prosadilo v polovině devadesátých let 20. století, nikoli však ještě v základní české encyklopedii církevních řádů.¹

Kniha podává přehledný výklad o velmi spleťtých okolnostech vzniku františkánské kustodie Svaté země, která byla od poloviny 14. století až do roku 1847 oficiálním zástupcem latinské katolické církve v Jeruzalémě a na Blízkém východě a která v mezích stanovených muslimskými vládci tohoto teritoria spravovala i chrám Božího hrobu. Parma vystihl dlouhou řadu konfliktů a diplomatických jednání, jež umožnila přítomnost františkánů v Palestině a dosažitelnost mimořádně významného sakrálního prostoru („středu světa“) pro evropské křesťany. Zachytil institucionální proměny, které v průběhu novověku posilovaly váhu papežství, jež vystupovalo jako autorita nadřazená nad jednotlivými zastoupenými „národy“ (rozhodující postavení měli Italové, Francouzi, Španělé a Němci). Je pozoruhodné, že až regulace Benedikta XIV. z roku 1746 odstranila z rytířské přísahy formální závazek boje proti muslimům, což byla v době relativní stability Osmanské říše pro jeruzalémské františkány existenční nezbytnost.

S využitím mnoha pramenů narativní a diplomatické povahy podává autor charakteristiku rytířstva Božího hrobu, který se svou laickou povahou zásadně lišil od duchovně-rytířských řádů. Držitelé titulu, pokládaného za nejvyšší stupeň rytířství, neskládali řeholní sliby, nebyli vázáni celibátem, žili světským životem a ve středověku netvořili zvláštní rytířskou organizaci. Byli to právě „jen“ nositelé vysoce prestižního titulu, kteří museli splnit podmínku šlechtictví ve dvou předchozích generacích a byli přiměřeně majetní, aby mohli žít na úrovni šlechty. Rytířství bylo pro všechny osoby, které prošly iniciačním obřadem pasování, čestnou odměnou za pouť do Jeruzaléma, zároveň však je zavazovalo k ochraně křesťanského náboženství a katolické církve, v případě nutnosti také k vojenské pomoci Svaté zemi.

1 Milan M. BUBEN, *Encyklopedie řádů a kongregací v českých zemích*, I, Praha 2002, s. 111 n.

O vysoké prestiži titulu jeruzalémských rytířů svědčí skutečnost, že ho přijali ve 14. a 15. století mnozí panovníci, zejména německých teritoriálních států, také dánský král a řada Habsburků včetně pozdějšího císaře Fridricha III., který přijel do Jeruzaléma roku 1436 se zhruba stočlenným doprovodem. Později je následovali příslušníci dalších panovnických dynastií. Parma podává soupis známých poutníků z českých zemí, z nichž ovšem jen někteří byli pasováni na rytíře. Jako první je doložen někdy před rokem 1368 mistr královské komory Zbyněk Zajíc z Valdeka, po něm řada osob knížecího, panského a rytířského stavu, a to ve větším počtu ze Slezska (tamní knížata) a Lužice než z Čech a Moravy.

Od počátku 16. století postupně docházelo k podstatné proměně rytířství Božího hrobu. Tomáš Parma píše o klerikalizaci laického řádu a nástupu františkánského období v jeho dějinách. Přesvědčivě vysvětluje vnější okolnosti této proměny jednak společenskou a mentální transformací rytířství v Evropě, jednak změnami podmínkami cestování do Palestiny i pobytu v Jeruzalémě po pádu Konstantinopole a po nastolení vlády osmanských Turků. Rytířstvo Božího hrobu postupně získalo pevnější organizaci, vznikly řádové insignie, byly vydávány diplomy o pasování na rytíře a zároveň byly od nich vybírány stanovené poplatky. Františkánské pojetí přiblížilo rytířstvo ke středověkým duchovně-rytířským řádům a připoutalo ho k autoritě papežství.

Při výkladu o proměnách rytířství se Parma odvolává na svědectví českého aristokrata Jana Zajíce z Házmburka, který byl v Jeruzalémě pasován roku 1522.² Jeho text není ovšem jednoduchým vyjádřením názoru na povahu rytířství, nýbrž polemikou o několika úrovních. Zajíc bral na vědomí stav české šlechtické společnosti, v níž se v 16. století – až na výjimky – neprojevovaly válečné zkušenosti a také u nižší šlechty převládl hédonistický přístup k životu; tento životní postoj Zajíc kritizoval především s ohledem na osmanskou hrozbu. Zaznamenal však i druhou rovinu – totiž kritiku a ironii směřující na jeho adresu od ostatních šlechticů, kteří zesměšňovali nákladné cestování do Palestiny a získávání pomyslných ostruh v Jeruzalémě. Třetí rovinou je obhajoba ideálu křesťanského rytířství, spjatého jak s duchovním posláním, tak s přípravou na válečnou obranu proti Turkům.³ V Zajícově podání se jeruzalémské rytířství jeví jako „poctivě“⁴ dosažené potvrzení ideálu pro vyvolené, a zároveň jako symbol křesťanských hodnot (ve smyslu

2 Jaroslav PÁNEK (ed.), *Jan Zajíc z Házmburka, Sarmacia aneb Zpověď českého aristokrata*, Praha 2007.

3 Tamtéž, s. 121–123, 154–155.

4 Tamtéž, s. 154.

předtridentského katolicismu), jež by měly být hájeny se zbraní v ruce i těmi, kteří takového vyznamenání nikdy nedosáhnou. Právě tuto vrstevnatost Házmburkovy výpovědi je třeba zohlednit, pokud použijeme symbolické vyjadřování jeho *Sarmacie* jako argument o povaze rytířství na přelomu středověku a novověku.

Na rozdíl od Tomáše Parmy se rovněž domnívám, že Jan Zajíc s vysokou pravděpodobností znal dílo Erasma Rotterdamského *Enchiridion militis Christiani*, respektive jeho český překlad *Knihu o rytíři křesťanském*, neboť takové dílo mohlo stěží uniknout všestranně vzdělanému a literárně ambicióznímu šlechtici. Důležitější je ovšem skutečnost, že Házmburk ve svých pamětech souzněl s Erasmovým pojetím života jako „boje podle svědectví Jób rytíře“, ⁵ ostatně on sám se stylizoval do postavení blízkého starozákonnímu Jóbovi. Rozsahem nevelká, ale v české literární tvorbě myšlenkově ojedinělá *Sarmacia* si tedy v této souvislosti zaslouží ještě hlubší pozornost.

V raně novověkém období Parma vystihl jak mezinárodní souvislosti existence jeruzalémského rytířství v muslimském prostředí, tak pojetí rituálu (v tom mu dobře posloužil cestopis Kryštofa Haranta) a soubor práv i povinností rytířů. Připojil stručnou charakteristiku rytířů pocházejících z českých zemí a zpřítomnění jeruzalémského chrámu stavbou kaplí Božího hrobu v Čechách a na Moravě v období 1626–1772, ale také v Horní Lužici, kde vznikla takováto svatyně ve Zhořelci (v důsledku kající pouti purkmistra Georga Emmericha roku 1465) s velkým předstihem již kolem roku 1500.⁶

Velmi zajímavý je Parmův výklad o snahách řádu najít nové místo v moderní společnosti, jeho otvírání osobám neurozeným (zato však bohatým) a od roku 1871 také ženám. Počet rytířů, jejichž vstupní poplatky byly pro držitele chrámu Božího hrobu zdrojem značných příjmů, se v té době znásobil. Platilo to také o osobách z Čech a Moravy, mezi nimiž byli duchovní od arcibiskupů až po zasloužilé příslušníky nižšího kléru, profesori teologie, příslušníci nejvlivnějších aristokratických rodů i zámožní podnikatelé. V souvislosti se změnami v postavení Řádu Božího hrobu a s jeho podřízením obnovenému latinskému patriarchátu v Jeruzalémě (1847–1949) vyložil autor specifický podíl středoevropské monarchie na tomto vývoji. Založení rakouského hospicu sv. Rodiny v roce 1856 umožnilo zintenzivnění poutní turistiky do Svaté země, na níž se podíleli rovněž obyvatelé českých zemí.

5 ERASMUS ROTTERDAMSKÝ, *O rytíři křesťanském*, Bělá 1519.

6 Toto architektonické dílo vyvolávalo obdiv zahraničních návštěvníků i o století později, příkladem může být cestopis severoněmeckého luterána Henricka Kiliana; blíže Jaroslav PÁNEK, *Čechy, Morava a Lužice v německém cestopisu ze sklonku 16. století (Henrick Kilian na cestě do Itálie)*, in: TÝŽ, *Historici ve víru raného novověku*, II, Pardubice 2021, s. 962–975, zde s. 970–971.

František Josef I. jakožto titulární „jeruzalémský král“ při cestě na otevření Suezského průplavu a návštěvě Jeruzaléma roku 1869 rozhodl o tom, že mezi nově pasovými rytíři bude i jeden z jeho průvodců, moravský historiograf Beda Dudík.

Zhruba třetina monografie je věnována vývoji po roce 1918, kdy se podstatně změnil pohled na politický význam šlechtických titulů, jeruzalémské rytířství si však při veškerých organizačních proměnách zachovalo svou symbolickou hodnotu. Autor podrobně popsal ustavení elitního katolického společenství v rámci „českého místodržitelství“, o něž se zasloužil především schopný diplomat Jan Jiří Rückl; dokázal totiž vytvořit společenskou a intelektuální síť evropského formátu a s její pomocí do jisté míry ovlivňovat i vztahy mezi katolickou církví a československým státem (jedním z projevů bylo udělení rytířství prezidentu T. G. Masarykovi při příležitosti svatováclavského milénia a usmíření mladé republiky s katolickou církví).

Sice jen na okraji svého výkladu, přesto však pronikavě, zachytil Tomáš Parma napětí mezi duchovním posláním rytířství Božího hrobu a osobními ambicemi uchazečů o jeho získání; naznačil tak psychologickou stránku snah stárnoucích kněží či laiků o společenské uznání, či malicherných sporů o titulaturu, připomínajících ještě hluboko ve 20. století někdejší raně novověké stavovské půtky.

Nejnovější vývoj řádu, „velmistrovské období“ zahájené roku 1949, shrnul Parma v podobě medailonů jednotlivých velmistrů. Jejich faktograficko-deskriptivní pojetí svědčí o tom, že ještě nenastal čas pro syntetičtější pojetí látky. Pro poznání Řádu Božího hrobu, v současnosti rozšířeného na všech pěti osídlených kontinentech, přináší závěrečný oddíl monografie podrobnou faktografii o ideových, právních a spirituálních základech Řádu, jeho organizační struktuře, liturgii a vnějších znacích (insignie a řádový oděv, heraldika, sfragistika a vexilologie). To vše je doprovázeno názornou obrazovou dokumentací.

V rámci soudobých českých dějin nelze přehlédnout výklad o obnovení činnosti Řádu Božího hrobu v České republice. Došlo k němu roku 2015, kdy vznikla česká magistrální delegace Řádu, a to později než ve většině zemí někdejšího východního bloku. Zvláštní pozornost si zaslouží rekonstrukce mezinárodní sítě, která vytvářela předpoklady pro zakotvení této světově rozšířené organizace na Moravě a v Čechách, a ocenění podílu katolických intelektuálů z protestantského Švédska, kteří tuto stránku českých duchovních dějin ovlivnili.

Ačkoli je Tomáš Parma především církevním historikem, vytvořil rozsáhlé dílo, které má komplexní charakter. Předkládá vyvážený pohled na zkoumanou problematiku také z hlediska sociálního, právního a ekonomického. Kritické analýze podrobuje prameny a nikterak nezakrývá stinné stránky tématu – zejména roz-

pornost zájmů a konkurenci různých složek církve i laické veřejnosti, jež provázela velmi komplikovaný organizační vývoj řádu. Silnou stránkou knihy je výborná znalost pramenů a literatury, přesná dokumentace, stejně jako soustavné porovnávání, mnohde prolínání, obecných a bohemikálních stránek vývoje řádu, který od středověkých představ o znovudobytí ztracených území dospěl k humánní formulaci vlastního poslání – podpory křesťanské přítomnosti ve Svaté zemi. Nutno ocenit autorovu schopnost přesného vyjadřování a dar srozumitelné, literárně vybroušené stylizace. Celkově lze říci, že recenzovaná kniha je příkladnou ukázkou zpracování zdánlivě dílčího tématu jako pronikavé sondy do bezmála tisíciletého proudu českých i obecných kulturních dějin.

Jaroslav Pánek

Claire MADL – Michael WÖGERBAUER – Petr PÍŠA

Na cestě k „výborně zřízenému knihkupectví“. Protagonisté, podniky a síť knižního trhu v Čechách (1749–1848)

Praha, Academia – Ústav pro českou literaturu AV ČR 2019, 383 s.,

ISBN 978-80-200-3054-2 (AC), ISBN 978-80-88069-86-7 (ÚČL).

Claire MADL – Petr PÍŠA – Michael WÖGERBAUER

Buchwesen in Böhmen 1749–1848. Kommentiertes Verzeichnis der Drucker, Buchhändler, Buchbinder, Kupfer-und Steindrucker

Harrassowitz Verlag, Wiesbaden 2019, 508 s., ISSN 1562–9279,

ISBN 978-3-447-11297-0.

Ústav pro českou literaturu Akademie věd, konkrétně Oddělení literatury 19. století, nabídl v minulém desetiletí odborné veřejnosti i širokému spektru dalších zájemců velké počiny.¹ Ve stejné době pak Oddělení pro výzkum literární kultury téhož ústavu zpracovávalo tentokrát s podporou Grantové agentury České republiky dva rozsáhlé projekty – výzkum dějin cenzury² a nyní výzkum knižního trhu pro období 1749–1848, jehož výsledkem jsou oba recenzované výstupy.

1 Dalibor DOBIÁŠ (ed.), *Rukopisy královédvorský a zelenohorský a česká věda (1817–1885)*, Praha 2014; Dalibor DOBIÁŠ (ed.), *Rukopisy královédvorský a zelenohorský*, 1,2: Studie z recepce v kultuře a umění, Praha 2018.

2 Michael WÖGERBAUER – Petr PÍŠA – Petr ŠÁMAL – Pavel JANÁČEK a kol., *V obecném zájmu. Cenzura a sociální regulace literatury v moderní české kultuře 1749–2014*, I–II, Praha 2015.

Knihu „Na cestě k výborně zřízenému knihkupectví“ otvírá pasáž Kniha v Čechách mezi starým režimem a národní knižní kulturou. Následně je pak kniha rozdělena do dvou velkých bloků. První blok tvoří obecně zaměřené kapitoly: Knižní politika regulace a sebeorganizace knižního trhu; Ekonomické a sociální podmínky knižní kultury; Zahraniční souvislosti knižního trhu v Čechách; Topografická a funkční diferenciacie knižního trhu; vývojové tendence tiskové produkce v Čechách 1749–1800.

Autorský tým měl na co navazovat, samozřejmě na práce Miriam Bohatcové, Petra Voita, ještě starších Z. V. Tobolky, Josefa Volfa, v užším tematickém vymezení pak to byly práce Jiřího Pokorného,³ Zdenka Šimečka⁴ a nověji Jiřího Trávníčka.⁵ Tradice výzkumu je u nás mnohem starší, toho si byl autorský tým vědom a z těchto prací také čerpal. Hlavním cílem autorů recenzovaných publikací je postihnout proměny knižního trhu v Čechách od reforem Marie Terezie až do revolučního roku 1848. Dílo osvětluje průřezovými a případovými studiemi okolnosti existence i některých základních proměn knižního trhu, zejména ekonomické aspekty vydávání a distribuce knih, tedy jeho nezastupitelnou roli pro intelektuální a kulturní dějiny Čech (v evropském kontextu).

Autorský tým se stejně jako při výzkumu cenzury opíral o důkladný archivní výzkum, inspiroval se evropskými podněty (zejména z francouzského i německojazyčného prostředí), zúročil zkušenosti ze svých předešlých dílčích studií a ukotvil své teze i závěry ve znalosti a pochopení jak právního, tak historického vývoje.

Východiskem bylo samozřejmě přiznání zásadního vlivu osvícenských idejí, chronologickým mezníkem pak rok 1848, který přinesl zrušení cenzury i změnu nástrojů ekonomické regulace knižní distribuce. Publikace představuje knižní trh jako odvětví plné života a změn, různých tlaků, zájmů i konkurence, do něhož se promítaly aspekty státní politiky (fungování předběžné cenzury), zájmy ekonomické i mezinárodní souvislosti.

Autorka i oba autoři pronikají do podstaty podnikání na knižním trhu nejen na základě znalostí úředních předpisů, ale i živé praxe. I v této sféře života a podnikání platí, že dobové problémy se nejlépe ozřejmí při analýze sporů. A toho auto-

3 Jiří POKORNÝ, *Recepce české literatury v Praze v 18. století*, in: Pražský sborník historický 1989, roč. 22, s. 83–102.

4 Zdeněk ŠIMEČEK, *Geschichte des Buchhandels in Tschechien und in der Slowakei* (= Geschichte des Buchhandels, Band 7), Wiesbaden 2002.

5 Zdeněk ŠIMEČEK – Jiří TRÁVNÍČEK, *Knihy kupovati. Dějiny knižního trhu v českých zemích*, Praha 2014.

ři využili, když představili motivace jednotlivých stížnosti na různé „nespravedlnosti“ a „nemravnosti“.

Na základě dobových úředních dokumentů jsou také charakterizovány jednotlivé profese, které se zapojovaly do výroby a distribuce knih. Autoři popisují, jaké byly zásady vtělené do knihtiskařského (1771) a knihkupeckého řádu (1772). Probírají dopady, které přineslo zrušení josefinské liberalizace na dědické řízení, na prodej zahraniční literatury atd. Připomínají význam grémia, instituce, která vznikala tam, kde byly alespoň čtyři firmy, spadající do sféry knižního trhu, a která měla vést evidenci o jejich provozu v Čechách, fungovalo ovšem pouze v Praze. Podmínkou pro vstup na knižní trh bylo také vzdělání a ne ledajaké: podle knihkupeckého řádu z roku 1772 musel ten, kdo se chtěl etablovat jako knihkupec, „mít za sebou šest let učení, čtyři roky praxe a při zkoušce na univerzitě musel vykázat dostatečnou znalost literárního života, cizích jazyků a knižní produkce. Musel ovšem také prokázat, že disponuje nezbytným finančním kapitálem“ (s. 40). Řád také určoval podmínky pro prodej knih na trzích, zákaz „hauzírování“, tedy podomního obchodu, a vyžadoval také konskripci všech povolených knihkupců, kteří nebyli knihvazači, tiskaři či všeobecní kupci. Tím vlastně vznikla oficiálně nová profese. S knižním trhem souviselo „odjakživa“ potýkání se s patiskem; zatímco za Marie Terezie byl patisk domácích děl zakázán, patisk knih původem z ciziny se povoloval. Je to paradoxní, že taková praxe přetrvávala u jednotlivých vládců ve Svaté říši, jejichž zájmem byl především vlastní hospodářský prospěch, ale všichni si museli být zároveň vědomi, že o svůj vlastní prospěch – na úkor toho jejich – usilují i ostatní.

Rozsáhlá kapitola Ekonomické a sociální podmínky knižní kultury bohatě čerpá z archivního materiálu, který byl mnohde „nově“ přečten, a tak mohl být znovu interpretován. Upozorňuje také na úlohu žen v tomto podnikání a s ženami souvisí také pozornost věnovaná sňatkovým strategiím vdov, dědiček firem. Zaslouží ocenění, že se autorský tým pustil i do tak zásadního, ale rovněž i komplikovaně zjiitelného problému, jakým jsou ceny knih. Nedocenitelným pramenem jsou tu také nakladatelské katalogy, popř. nabídkové listy, oba prameny poskytují prostor, a to pro zkoumání obchodních strategií jednotlivých firem či reklamy. Reklama byla ovšem velmi specifickou záležitostí, byla zakázána např. u titulů, které byly cenzurou označeny jako „transeat“ (knihy byly nejspíše v něčem problematické anebo určené pouze pro odbornou veřejnost, tato kategorizace v osmdesátých letech 18. století souvisela jistě s liberalizací cenzury a obchodem s knihami). Reklamní strategie zkoumá autorský tým s důrazem to, jaké představy měli nakladatelé a knihkupci jak o svých knihách, tak o potenciálních čtenářích. Studium reklamy

tak umožní uchopit proměnu čtenářstva, jeho rozšiřování, vzrůst jeho sociální komplexnosti i jazykové diferenciaci. Jednalo se tehdy jako dnes pochopitelně o komerční komunikaci, a tak autoři pojednali i o grafické proměně inzerátů. Vyložili i dopad politické situace na podobu reklamy – v době ohrožení stávajícího řádu za francouzských válek i válek napoleonských pak přichází ke slovu propaganda.

Dalším specifickým pramenem jsou zachované inventáře nakladatelských domů a knihkupců, ale i záznamy knižních aukcí. Periodika stála přirozeně v centru zájmu veřejného čtení. Období třicátých a čtyřicátých let se autoři dotkli jen v některých aspektech, tam zůstává pole otevřené dalším výzkumům, kde se bude nabízet i mnohem širší a různorodější spektrum pramenů.

Na konkrétních příkladech je doloženo, jak probíhal (i s jakými úskalími) obchod s vázanými antikvárními knihami, tedy pozornost je věnována i různým obchodním specifikům. Mezi ně patří i praxe soudních znalců, kteří byli povoláváni v souvislosti s odhady pozůstalostí. Autorský tým sleduje proces státní regulace, deregulace i sebeorganizace jednotlivých profesí.⁶ Státní dohled byl totiž mnohdy iniciován i samotnými aktéry knižního trhu jako součást boje proti konkurenci. Dobová cenzurní praxe je také vnímána i s jejími ekonomickými aspekty (jedním takovým příkladem je protest proti tomu, aby nakladatelé museli odevzdávat cenzuře svá díla v brožované podobě a nikoli v arších. Cenzorům se pochopitelně v arších špatně četlo, ale ekonomicky svůj podnět nakladatelé zdůvodnili). Pro sledované stoleté období fungování knižního trhu byla pochopitelně příznačná i vícejazyčnost: ani tento aspekt autoři neponechali stranou svého zájmu. Nesoustředili se při svém výzkumu jenom na Prahu jako nesporné centrum knižního trhu, ale mapovali i to, jak se obchodovalo se zahraničními knihami v Jindřichově Hradci či Hradci Králové, v Litoměřicích či Litomyšli.

Druhým pilířem knihy jsou případové studie. V první z nich Michael Wögerbauer sledoval význam kalendářů jako jedné ze základních jistot tiskařského podnikání. Ekonomicky zajímavé byly pro nakladatele také zakázky na úřední formuláře a pochopitelně učebnice.

V kapitole „Tiskárna normální školy v Praze“ pak zase Claire Madlová představuje, jaký to byl vládní nástroj osvětského despotismu, ale i impuls ke vzniku občanské společnosti (který v podobě Státního pedagogického nakladatelství žil po následující dvě staletí, dodnes sice jedna firma pod značnou SPN existuje, ale jde již o firmu soukromou). Provoz této tiskárny nabídl průhled do zákroků státu při organizaci kulturního života, knižní profese, alfabetizace společnosti, pro růst po-

6 Karel NOSOVSKÝ, *Knihopisná nauka a vývoj knihkupectví československého*, Praha 1927.

čtu čtenářů atd. Tisk učebnic znamenal obrovskou příležitost, ovšem také značnou konkurenci pro stávající tiskaře a knihkupce, protože prodej starých učebnic byl zakázán dekretem, jehož platnost byla vymáhána a jeho porušení trestáno konfiskacemi. „Staré“ učebnice bylo ovšem možné využívat v soukromé výuce, teprve v roce 1784 bylo rozhodnuto, že se mohou volně prodávat. I v této případové studii je podrobně popsán na základě vytěženého archivního materiálu celý proces, jak se rozhodovalo o přidělení zakázek a ani zde nechybí analýza stížností a jejich řešení. Kapitola je pak doplněna tabulkami nejprodávanějších knih, rozpočtů, příjmů i výdajů.

Další případová studie, opět od Michaela Wögerbauera, představuje „expanzi“, byť nezdařenou Johana Thomase von Trattnera v Praze, mimořádně bohatého člověka, který se řídil při svém podnikání heslem „prací a přízní“ (rozumí se přízní mocných). Wögerbauerem nezůstal zapomenut ani proslulý Schönfeld, pražský tiskařský podnikatel, který je notoricky znám svými novinami, ale který se dokázal i prezentovat jako sběratel (zbytků sbírek Rudolfa II.), výstavbou Růžodolu (na území dnešního Karlína), který dokázal hostit a „blýskat se v anglickém kočáře“. Na jeho příkladu autor konkrétně ukazuje, jak se proměňovaly panovnické strategie během vlády Josefa II. a Leopolda II. Petr Píša rozebral v další případové studii „Při zohlednění skutečné potřeby...“ regulaci knihkupeckých koncesí po roce 1806 v praxi. Konfrontoval úřední nařízení s praxí, která se odráží ve stížnostech, sporech, úřední korespondenci atd. Knihkupectví a knihtiskárny nesměly tehdy vznikat mimo sídla krajských úřadů, výjimkou byla města, kde už takové instituce před rokem 1806 byly (např. Jindřichův Hradec či Litomyšl), výjimkou byl vzhledem ke své geografické poloze také Rumburk. V Liberci byly ale žádosti po dlouhá léta odmítány.

Poslední případová studie se věnuje čtenářským kabinetům, čítárnám, půjčovnám, jejichž fungování nabídlo výzkum proměn způsobů čtení. Její autorka Claire Madlová sleduje i státní zásahy proti nim, např. sdílené čtení v čtenářských kabinetech bylo vnímáno jako velmi nebezpečné, zákazy ovšem postihly i další instituce. Takovým byly např. čtenářské společnosti, které se prosazovaly až v době předběrnové, po nastolení míru v roce 1815. Tyto instituce vlastně vytlačily až veřejné knihovny ve 20. století.

Publikace klade důraz na období vlády Marie Terezie a Josefa II. až do let napoleonských válek, na desetiletí, v nichž probíhaly největší změny a kdy se prosazovaly zásadní trendy. Jednotlivé kapitoly mají svá shrnutí, nechybí samozřejmě obsáhlý soupis literatury (s. 325–353) a pečlivě zpracovaný rejstřík.

Druhou část výstupu představuje *Buchwesen in Böhmen 1749–1848*. Kommentiertes Verzeichnis der Drucker, Buchhändler, Buchbinder, Kupfer- und Stein-drucker, tedy slovník tiskařů, nakladatelů, knihkupců a knihařů, který má návaznost na mezinárodní výzkumy. Publikace přináší nové či podstatně rozšířené, doplněné i opravené informace díky důkladnému archivnímu výzkumu. Představuje jednotlivé reprezentanty i zaměstnance firem či jinak s nimi profesně spjaté osoby, např. známé jen díky podpisu na peticích pražského grémia na jaře 1848. Na stránkách tohoto soupisu se otevírá široké panorama jak geografické, tak profesní. Je tu uvedeno, kdo byl u koho vyučen, kde bydlel, s kým se oženil (poprvé, podruhé atd.), resp. i informace o potomcích a jejich profesním uplatnění. Kde to bylo možné, nechybí ani informace komu kdo odkázal či odkázala firmu. Soupis tedy nabízí genealogii mnoha proslulých rodů, které po desetiletí ovlivňovaly knižní trh. Připomenuta je také, pokud existovala, i veřejná aktivita jednotlivých reprezentantů sledovaných profesí. Je to úctyhodná minuciózní práce. Díky ní je knižní trh ve sledovaném dlouhém období „zalidněn“ a také vzájemně „propleten“. Doplnuje ji rejstřík s odkazy na osobnosti i podrobný soupis literatury a pramenů. Dílo bude užitečnou pomůckou pro domácí odborníky i pro ty, kteří se zajímají o knižní trh ve středoevropském prostoru, ale také metodologickou inspirací pro výzkum dalších období. Takový soupis bude sloužit po generace.

Obě publikace se vzájemně doplňují, byt' mohou posloužit i samostatně. Obě jsou výsledkem dlouholeté dobře promyšlené a koncepční práce, ukotvené v systematickém archivním bádání, inspirované mezinárodními výzkumy a také je na nich znát, že autorský tým pracoval s radostí, s touhou objevovat dosud nepoznané, rozklíčovat souvislosti, představit profesní život a záměry těch, kteří dnes zůstávají už jen jakýmisi „symboly“ (př. Schönfeld), ale především inspirovat k dalšímu bádání.

Magdaléna Pokorná

Eva GREGOROVÍČOVÁ

Ludvík Salvátor Toskánský (1847–1915), vědec a cestovatel. Z historie habsburské linie v Toskánsku

Praha, Národní archiv 2020, 438 s., 102 obr., ISBN 978-80-7469-102-7.

Zásluhou Evy Gregorovičové, dlouhodobé kurátorky Rodinného archivu toskánských Habsburků uloženého v Národním archivu v Praze, se v říjnu 2017 konala mezinárodní konference o Ludvíku Salvátoru Toskánském. Následně byl vydán

cenný soubor studií o této osobnosti.¹ Už tehdy bylo zřejmé, že nejlepší znalkyně této tematiky se chystá k sepsání syntetického životopisu, který skutečně vyšel s nevelkým časovým odstupem.

Biografie má poněkud komplikovanou, ale díky podrobnému rozpisu obsahu vcelku přehlednou strukturu. Samotný životopis tvoří totiž pouze druhou, ve skutečnosti centrální část knihy a zaujímá zhruba třetinu jejího rozsahu. První část, která by byla vydána na menší samostatnou knižní publikaci, je historií habsburské, přesněji řečeno habsbursko-lotrinské linie, spjaté s Toskánskem. Přináší životopisné medailony Habsburků, kteří vládli Toskánskému velkovévodství v letech 1765–1859, a poté nastiňuje vývoj rodu od sjednocení Itálie a odchodu jeho příslušníků do exilu v Čechách (se sídlem zpočátku v Ostrově nad Ohří, poté trvale v Brandýse nad Labem). Genealogické údaje sahají až po současnou hlavu rodové linie – titulárního toskánského velkovévodu Sigismonda,² který pracuje jako inženýr informatiky ve Švýcarsku a svým životem dokládá adaptabilitu někdejší nejvyšší aristokracie na současné poměry.

V poslední třetině knihy jsou zveřejněny přílohy různého druhu. Bezprostřední doplněk biografie tvoří podrobný přehled biografických dat Ludvíka Salvátora, bibliografie jeho spisů a popis struktury osobního archivu. Značnou pramenovou hodnotu a obecnější dosah mají ediční přílohy, mj. normativní podklady pro výchovu dětí v císařské rodině (1782), habsburský rodinný statut (1839), cestovní zápisky aj.; v některých případech (exemplárně německá závěť Ludvíka Salvátora z roku 1900 na s. 291) by si však byl přepis zasloužil pozornější korekturu. Následují důkladné seznamy využitých pramenů z Česka, Rakouska, Itálie a Španělska (Mallorca); použité fondy nejsou uvedeny pouze u zde zmíněné Královské knihovny ve Windsoru. Textovou část uzavírá bibliografie a identifikační rejstřík osobních jmen, v němž mohly být provedeny drobné opravy a upřesnění.³

Uvedené drobnosti nic nemění na zásadním významu samotného životopisu, prvního uceleného obrazu této osobnosti v češtině. Ludvík Salvátor Toskánský, jedna z nejsvráznějších osobností habsburské dynastie, cestovatel, vědec a filantrop, je v něm zachycen ve všech podstatných stránkách. Eva Gregorovičová zde

1 Eva GREGOROVÍČOVÁ (ed.), *Ludvík Salvátor Toskánský, vědec a cestovatel, v roce 170. výročí narození*, Praha 2018; zpráva: ČČH 118, 2020, s. 557–559.

2 U Sigismondova portrétu na s. 404 je nedopatřením uveden rok narození 1866, tento muž je však samozřejmě o století mladší.

3 Kupříkladu Václav IV. nebyl římským císařem (s. 355); upřesnění by byla na místě zvláště u ilustrátorů spisů Ludvíka Salvátora, například Josef Holas a Jan Hrabě (s. 342), k tomu srov. Prokop TOMAN, *Nový slovník československých výtvarných umělců*, I, reedice Ostrava 1993, s. 356 a 377.

završila dlouhodobý výzkum, do jehož popředí v posledních letech postavila kombinaci trojího pohledu – biografického v užším smyslu (včetně sledování kontaktních sítí a komunikačních strategií), regionálně historického (se zřetelem k Čechám, Itálii a Mallorce) a konečně pojatého z hlediska vývoje vědních oborů, do nichž Ludvík Salvátor aktivně zasáhl. K hodnocení cestopisných a vědeckých prací Ludvíka Salvátora se sice autorka opakovaně vrací, ale u tohoto tématu odkazuje především na specializovanou zahraniční literaturu. V popředí jejího zájmu stojí sociální a intelektuální prostředí, z něhož vyrůstal a v němž žil tento aristokrat, který si po vyhnání z původní toskánské vlasti našel svůj životní cíl v poznávání Evropy a světa od Ameriky po Austrálii.

Ve zhruba čtyřech desítkách kapitol kombinuje Eva Gregorovičová chronologický a tematický zřetel. Její výklad je plynulý a podložený vždy velmi důkladnými odkazy na archivní prameny a zahraniční literaturu. Sleduje jednotlivé etapy arcivévodova života, v nichž zvlášť významné místo zaujal přesun z Itálie do Čech a jeho zakotvení v novém prostředí. Autorka popisuje jeho cesty za poznáním, systematické výzkumné výpravy, mnohostranné kontakty a směrodatné ekonomické zázemí, neboť výnosné panství Brandýs nad Labem se stalo hlavním zdrojem financí, z nichž arcivévoda financoval své cesty a publikační činnost.

Některé kapitoly si zaslouží zvláštní pozornost nejen se zřetelem k protagonistovi, ale i pro poznání obecnějších stránek kulturních dějin. Z hlediska vývoje vzdělanosti je zajímavě vyložen systém výchovy a výuky potomků velkovévodské rodiny, stanovení jejich detailního denního rozvrhu a pojetí předmětů, v nichž byly děti vyučovány: studium klasických jazyků, literatury a historie jako osvojování morálních vzorců, výuka moderních jazyků jako nástroj panovnické a dvorské konverzace, pojetí aritmetiky se zřetelem k správním povinnostem a geometrie ve vztahu k stavebním projektům, práva a ekonomie jako průprava k vládnutí atd.; zmínku si zaslouží rovněž cílené využívání Diderotovy encyklopedie. Inspiraci k praktickému životu přinášely rovněž přírodní vědy, kreslení a hudba, což vše se později odrazilo v badatelských zájmech Ludvíka Salvátora. A to tím spíše, že individuální studijní program pro něho sestavil významný toskánský učenec Vincenzio Antinori, který programově vycházel z nejnovějších metod a poznatků vyučovaných oborů a měl smysl pro mezioborové přesahy při výchově mimořádně nadaného studenta.

Výjimečně široké vzdělání a schopnost systematického myšlení dovolily Ludvíku Salvátorovi, aby si ve svých 22 letech vytyčil badatelský program (*Tabulae Ludovicianae*, 1869), který měl být pro něho i pro jeho spolupracovníky východiskem k rešeršům a empirickému zkoumání navštívených zemí. Na 69 stranách tisku

zformuloval obecné i detailní otázky, které lze zařadit do moderních přírodních věd (zoologie, botaniky, klimatologie), geografie, historie a památkové péče, jazykovědy, etnologie, demografie, ekonomie atd. K encyklopedickému zodpovídání těchto otázek musel ovšem arcivévoda zorganizovat kontaktní síť odborníků, respondentů a jiných spolupracovníků. Jim věnuje Eva Gregorovičová tři monotematické kapitoly.

První síť vytvářeli spolupracovníci na spisech Ludvíka Salvátora. Byli to jednak informátoři, schopní zodpovědět dané otázky, jednak oslovení vědci z různých oborů a z řady evropských zemí; ti zpracovali odborné stati, které pak arcivévoda začlenil do svých knih jako expertní vyjádření. Padesátku jeho knižních publikací tak zčásti naplnily příspěvky jiných odborníků, které však hlavní autor ústrojně začlenil do textu, opírajícího se o jeho vlastní výzkumy a také o excerpta z publikovaných encyklopedií, knih a statí.

Druhou kontaktní síť představoval mezinárodní ilustrátorský tým, v němž byli zastoupeni především čeští malíři (mj. Quido Mánes a Julius Mařák) a xylografové. Tým vedený krajinářem Bedřichem Havránkem zpracovával dokumentární podklady, které na cestách vytvořil Ludvík Salvátor nebo některý jej doprovázející umělec, a ztvárňoval je do podoby knižních ilustrací. Konečně třetí síť tvořili nakladatelé, s nimiž arcivévoda spolupracoval; nejčastěji to byl pražský Heinrich Mercy,⁴ u vybraných tisků lipští vydavatelé Friedrich Arnold Brockhaus a Leo Woerl. Eva Gregorovičová názorně dokládá, že komunikace mezi nakladateli a urozeným autorem a tudíž i výroba knih byla při jeho neklidné povaze a nesoustavném dodávání částí rukopisů značně komplikovaná.

Tématem obecného dosahu jsou rovněž světové výstavy,⁵ o něž se Ludvík Salvátor celoživotně zajímal, navštěvoval je a na sklonku života jim věnoval drobnou, ale významnou publikaci.⁶ Byl to promyšlený souhrn zkušeností světoběžníka, který v poměrech končícího „dlouhého“ 19. století hledal nástroje mezinárodní komunikace. Intelektuálně založený Habsburk dokázal ocenit hospodářský a technologicko-inovační význam výstav, ale kladl důraz i na jejich kulturní dosah a na

4 E. Gregorovičová nedopatřením uvádí, že nakladatelství Mercy vydalo 37 Salvátorových titulů, a to „v letech 1780–1916“ (s. 156); naproti tomu v bibliografii prací Ludvíka Salvátora správně datuje první z těchto tisků rokem 1868 (s. 234).

5 E. Gregorovičová se na s. 193 zmiňuje o „druhé výstavě v roce 1851“; ve skutečnosti to byla vůbec první světová výstava v Londýně (1851), po níž následovala druhá výstava v Paříži (1855) a poté třetí a zároveň druhá londýnská (1862); srov. Jaroslav HALADA – Milan HLAVÁČKA, *Světové výstavy od Londýna 1851 po Hannover 2000*, Praha 2000, s. 19nn.

6 Ludwig Salvator Erzherzog von Österreich, *Einiges über Welt-Ausstellungen*, Prag 1911.

důležitost pro setkávání lidí z různých kontinentů, pro porozumění, toleranci a mír. Skutečnost, že toto stanovisko vyjádřil pouhé tři roky předtím, než příslušník stejné dynastie zahájil první světovou válku, dokládá, jak výrazně se svým humanismem smýšlením vzdálil od hlavy císařského domu.

Životopis Ludvíka Salvátora Toskánského přináší mnohostranné poznání. Na jak rozsáhlém heuristickém základě (vedle nezbytného využití archiválií ve Vídni a na Mallorce) je biografie postavena, naznačuje autorka v úvodní charakteristice Rodinného archivu toskánských Habsburků. Jde o 500 karten spisů, 2000 map a plánů, 4000 fotografií a množství dalších pramenů, z nichž část je reprodukována ve skvělé obrazové příloze. Tyto prameny se netýkají pouze Toskánska a Čech, ale prostřednictvím zahraniční politiky a mezinárodních vztahů toskánských Habsburků, jejich cest a osobních kontaktů takřka celé Evropy. Vzácná dokumentace k politickým, hospodářským a kulturním dějinám byla dosud intenzivněji využívána pouze italskými historiky, ale jinak zůstává v zahraničí stále málo známá. Kniha Evy Gregorovičové, opatřená německým, anglickým a španělským souhrnem, může přispět k tomu, aby tento jedinečný pramenný soubor vstoupil do širšího povědomí a stal se předmětem soustavného mezinárodního bádání.

Jaroslav Pánek

Arno KERSCHBAUMER

Nobilitierungen unter der Regentschaft Kaiser Karl I./IV. Károly király (1916–1921).

2. erweiterte Auflage

Graz 2021, Hersteller Genekult (Laßnitzhöhe), 388 s., ISBN 978-3-9504153-9-1.

Není obvyklé, aby dějepisné práce zásadního významu psali „historici-amatéri“. Takový je právě případ Arno Kerschbaumera, který řadu let působil jako projektový manažer ve Štýrském Hradci, kde žije od roku 1981. Původně se historií zabýval pouze ve volném čase, a to ve spojení s kulturou a lidovými zvyky. Teprve roku 2016 vyšla jeho přelomová studie s názvem *Nobilitace za panování císaře Karla I./IV. (1916–1921)* a o dva roky později následovaná prací *Nobilitace za panování císaře Franze Josefa I. / I. (1914–1916)*.¹ Obě se dočkaly mimořádně kladného ohlasu. Tím ale jeho práce na tomto poli neskončila. V roce 2018 byla publikována spíše

1 Arno KERSCHBAUMER, *Nobilitierungen unter der Regentschaft Kaiser Karl I./IV. Károly király (1916–1921)*, Graz 2016; TÝŽ, *Nobilitierungen unter der Regentschaft Kaiser Franz Joseph I. /*

regionálně zaměřená studie *Úředníci, podnikatelé, důstojníci – rodiny „druhé společnosti“ z Vnitřního Rakouska* a v roce 2021 významným způsobem aktualizovaná studie o nobilitacích Karla I./IV., kterou se zabývá tato recenze.

Ač se to zdá neuvěřitelné, ještě více než 100 let po zániku Rakousko-uherské monarchie neexistuje kompletní seznam všech osob, které byly povýšeny do šlechtického stavu. Tento nedostatek je způsoben několika faktory. První a nejdůležitější spočívá v tom, že evidence nobilitací, kterou v dosud základní práci na toto téma použil i Peter Frank-Döfering (*Adelslexikon des Österreichischen Kaisertums 1804–1918*, Wien-Freiburg-Basel 1989), vycházela pouze z expedovaných listin, které udílely šlechtické tituly. Ovšem poté, co František Josef I. roku 1868 rozhodl, že pro platnost udělení šlechtictví není vydání diplomu nezbytné a že zásadní je jen jeho rozhodnutí, začal narůstat počet případů, kdy nobilitovaná osoba o listinu vůbec nepožádala (z českých osobností šlo například o historika Wacslawa Wladiwoje Tomka).

Evidence takových povýšení je nesmírně obtížná. Informace o nich se totiž nenachází v bývalém šlechtickém archivu (*Adelsarchiv*), který je dnes uložen v Praze a Vídni či v archivu uherského Ministerstva u panovnického dvora v Budapešti (*Király Személye Körüli Minisztérium Levéltára – Elnöki iratok*), ale obvykle (a ještěť nikoli vždy) jen v tisku (většinou v listu *Wiener Zeitung*). Většinou je ale nutné je dohledat v archivu panovnické kabinetní kanceláře v Haus-, Hof und Staatsarchiv či v dosud zcela badateli nevyužitých materiálech c. k. Ministerstva vnitra a uherského Ministerstva a latere.

Z tohoto důvodu je Frank-Döferingova příručka neúplná (navíc eviduje jen rakouská, nikoli uherská povýšení). Stejně tak není kompletní ani seznam nobilitačních řízení na webových stránkách Rakouského státního archivu (*Österreichisches Staatsarchiv*).

Kerschbaumer postupoval jiným způsobem. Jako jeden z vůbec prvních nejen komparoval Frank-Döferingovu práci s tiskem, ale využil také dosud zcela opomíjené fondy – materiály sloužící jako podklady k blahoslavení Karla I. a pozůstatosti osob, které úzce s posledním habsbursko-lotrinským vládařem spolupracovaly: zejména *Nachlass Elisabeth Kovacs*, *Archivmaterial Vatikan Seligsprechung*, *Tom I, Ordensverleihungen, Ernennungen, Nobilitierungen und Goldenes Vlies*, *Causa beatificationis Caroli a domo Austriae. Tom I. Acta Originalia processus super perqui-*

I. Ferenc Józsefkirály (1914–1916), Graz 2018; TÝŽ, *Beamte, Unternehmer, Offiziere – Familien der „Zweiten Gesellschaft“ aus Innerösterreich*, Graz 2018.

sitione Scriptorum a *Nachlass Dr. Albin Schager-Eckartsau*. Výsledky této práce publikoval zčásti již v roce 2016 ve výše uvedené knize.

Od té doby se Kerschbaumerovi podařilo získat další informace. Týkaly se jak rakouských, tak uherských nobilitací realizovaných zejména v posledních dnech a týdnech před Karlovou rezignací na trůn, tak povýšení, které zcela nepochybně uskutečnil až po svém odchodu do Vídně na zámek Eckartsau v Dolních Rakousích, později ve Švýcarsku i při pokusech ovládnout uherský trůn. Zde je třeba zmínit dosud nepříliš známé povýšení Miklóse Horthyho de Nagybánya do knížecího stavu s titulem vévody z Otranta a Szegedu 27. března 1921.

Zásadní materiály autor dohledal i ve fondech uherského Ministerstva u panovnického dvora. Opisy uherských nobilitačních listin, jež se nachází v tzv. Královských knihách (lat. *Libri Regii*, maď. *Királyi könyvek*), uherské období česko-rakouských Salbuchů, jsou totiž dovedeny jen do konce roku 1917 (následně jen výjimečně), z dalších měsíců jsou pak zde uvedeny jen soupisy udělení titulů, a to nikoli všechny. Přitom ale informace o povýšeních se v tomto fondu nachází, nebyly ovšem na rozdíl od *Libri Regii* digitalizovány. Další důležité zdroje autor získal i z meziválečných zdrojů: tzv. graciální registratury (*Gratialisregistratur*) z let 1918 až 1933 a šlechtických aktech Úřadu spolkového kancléře a Ministerstva vnitra a kultury (*Adelsakten des Bundeskanzleramtes und des Ministeriums für innere und kulturelle Angelegenheiten*) z let 1933 až 1939, které jsou uloženy v Rakouském státním archivu.

Kerschbaumerovi se díky doslova mravenčí archivní práci podařilo vytvořit seznam snad všech nobilitačních řízení éry Karla I., a to nejen zakončených udělením šlechtického titulu, ale také těch, které schváleny nebyly nebo nestačily být vyřízeny vzhledem k zániku říše na podzim 1918. Nesmírně cenou část knihy představuje soupis nobilitací, realizovaných panovníkem v exilu (do roku 1921) a nobilitací důstojníků na základě Řádu Marie Terezie, který po rezignaci Karla I./IV. udílela řádová kapitula.

Seznam udělených šlechtických titulů (a zamítnutých a nevyřízených žádostí) doplňuje rozsáhlá pasáž, ve které se autor pokouší ve stručnosti zachytit a analyzovat možnosti nobilitací v habsburské monarchii. Právě zde lze podle mého názoru najít jisté slabiny práce. Kerschbaumerovi se v mnoha případech podařilo najít dosud neznámé dokumenty, je však otázkou, zda je úspěšně analyzoval.

V případě kapitoly „*Ein systemmäßiger Ritterstand für Generale?*“ zmiňuje plán c. a k. Ministerstva války, podle něhož by měli generálové po třiceti letech služby nárok na rytířský stav, čímž by se odlišili od níže postavených důstojníků,

kterým mělo dále náležet jen prosté šlechtictví. Tuto událost ale autor nezasazuje do kontextu. Nerealizovaný plán byl s největší pravděpodobností odrazem proměny udílení šlechtictví státním úředníkům. Ti sice bývali od zrušení nobilitačních paragrafů roku 1884 do šlechtického stavu povyšováni až po dosažení V. hodnostní třídy, zato však udělený titul korespondoval s jejich pozicí ve státní službě (V. třída – prosté šlechtictví, IV. – rytířský stav, III. a vyšší – stav svobodných pánů).

Podle mého názoru nejsou přesné ani závěry kapitoly „*Der kaiserlich österreichische Militär-Maria Theresien Orden*“. V ní autor rozvíjí hypotézu, podle které nešlechtičtí nositelé tohoto řádu získávali pouze osobní šlechtictví, nikoli dědičný titul. Vychází přitom z (jím objevených a dosud nereflektovaných) případů rodin von Thierry a Altmann von Waffenheim, pozůstalých po důstojnících, kteří o titul na základě řádu nepožádali. V jejich případech došlo k nobilitaci až panovnickým rozhodnutím prostřednictvím diplomu.

Kerschbaumer ovšem nebere v úvahu zmíněné nejvyšší rozhodnutí Františka Josefa I. z 20. července 1868, kterým císař nařídil, že pro platnost nobilitace je zásadní nejvyšší rozhodnutí. Tento výnos se nepochybně vztahoval i na nositele Řádu Marie Terezie. Opomíjí také fakt, že v Uhrách nebylo možné udílet šlechtický titul pouze *ad personam* a rakouská strana by nepochybně nepřipustila, aby důstojníci s předlitavským občanstvím byli udílením osobního šlechtictví tak zásadně znevýhodněni oproti svým kolegům ze Zalitavska. Proto je více než pravděpodobné, že i bez diplomu (což bylo za první světové války spíše pravidlem než výjimkou) měli nositelé tohoto řádu a jejich rodiny okamžitě po vyznamenání nárok užívat šlechtický titul.

Toho se týká i změna stanov řádu, které se roku 1894 přizpůsobily dualistické struktuře podunajské monarchie – místo rytířského stavu a stavu svobodných pánů dědičných zemí bylo s nabytím řádu spojeno rakouské či uherské prosté šlechtictví a rakouský stav svobodných pánů nebo uherský baronát. Došlo ale i k dalším úpravám předpisů: zatímco podle původních stanov z roku 1757 bylo nutné o baronát požádat a udílen byl prostřednictvím panovnické listiny (rytířský, resp. později šlechtický titul získával důstojník automaticky spolu s řádem), po úpravě z roku 1894 bylo výslovně uvedeno, že musí o tento titul jen požádat. O vydání listiny řeč nebyla. De facto tedy stačilo podat žádost panovnické kanceláři či ministerstvu vnitra a užívat titul pouze na základě tohoto kroku. To se stalo aktuálním zejména v posledním roce existence Rakousko-Uherska, kdy Ministerstva vnitra obou částí říše již nestačila zhotovit řadu nobilitačních listin.

Výše uvedené připomínky jsou ovšem spíše příspěvky do diskuse než kritikou. Faktem je, že Kerschbaumerova aktualizovaná práce je vědeckým počinem mimořádného významu a můžeme předpokládat, že nahradí dosud užívaná a zastaralá kompendia typu zmíněné studie Petera Frank-Döferinga.

Jan Županič

Frauke WETZEL

Heimisch werden durch Geschichte. Ústí nad Labem 1945–2017

(= Veröffentlichungen des Collegium Carolinum, Bd. 144)

Göttingen, Vandenhoeck & Ruprecht 2021, 364 s., ISBN 978-3-525-37093-3.

Dějiny Ústí nad Labem po druhé světové válce jsou tématem, kterým má smysl se zabývat nejen kvůli pochopení vývoje samotného města, ale také z hlediska obecnějších problémů poválečného Československa. K těm patří zejména důsledky nuceného vysídlení německého obyvatelstva nebo například otázky související s vývojem průmyslu, jehož bylo Ústí nad Labem významným centrem. Poválečný vývoj byl slušně zpracován v devadesátých letech v celkových *Dějínách města Ústí nad Labem*,¹ nicméně řada důležitých témat zde nemohla dostat takový prostor, jaký by si zasloužila.

Frauke Wetzel se zabývá kulturní vědou a působila po několik let v Ústí nad Labem jako kulturní manažerka. Práce *Heimisch werden durch Geschichte* (*Zdomácnění prostřednictvím dějin*) vznikla jako její disertace. Kniha nemá ambici být uceleným přehledem dějin města po druhé světové válce. Ústí nad Labem autorce slouží především jako příklad českého pohraničního města, na kterém zkoumá, jak se nové obyvatelstvo po válce identifikovalo s městem a regionem, jak vznikl obraz města, se kterým se mohli obyvatelé ztotožnit, a kdo ho vytvářel. Zároveň práce sleduje vztah bývalých německých obyvatel k městu jako ztracenému domovu a zabývá se rovněž vzájemným vztahem bývalých a současných obyvatel. Ústředním tématem knihy je tedy konstrukce identifikace s konkrétním místem či představou o něm. Důležitým pojmem je německý výraz *Heimat* a jeho české protějšky domov a vlast, jejichž rozdílné konotace autorka v úvodu rozebírá. Pro Wetzel je podstatný proces nacházení domova, respektive „zdomácnění“, který zakomponovala i do názvu knihy. Vnímá jej jako proces, ve kterém současně působí ideologický vliv politi-

1 Kristina KAISEROVÁ – Vladimír KAISER (eds.), *Dějiny města Ústí nad Labem*, Ústí nad Labem 1995.

ků a různých organizací, ale zároveň v něm hraje velmi důležitou roli individuální prožitek každého jednotlivce.

Samotný přehled dějin města po druhé světové válce (s exkurzem do dřívějšího období) je představen jen stručně v první kapitole a nepřináší nic překvapivého. Velký prostor je naopak věnován národnostnímu složení nového obyvatelstva v poválečném Ústí nad Labem, které je analyzováno ve druhé kapitole. V kontrastu se záměrem československých úřadů vytvořit v pohraničí po vysídlení Němců sociálně a etnicky homogenní společnost bylo národnostní složení obyvatel velmi pestré. Kromě Čechů (starousedlíků a nově příchozích) to byli například Slováci, Ukrajinci, Poláci, Maďaři. Pochopitelně se zde autorka věnuje i Němcům, kteří zde zůstali (odborníci, antifašisté a Němci ze smíšených manželství), samostatně je pak rozebrána problematika německojazyčných židů.

Velkou pozornost věnuje Frauke Wetzel Romům, kteří nebyli ze strany úřadů vnímáni jako samostatná národnost, nýbrž sociální skupina, a byli vystaveni silnému asimilačnímu tlaku. Specifickou skupinou byli reemigranti ze Sovětského svazu, Německa, Francie a dalších zemí. Dále zde žili Řekové, kteří uprchli před občanskou válkou. Jak autorka správně upozorňuje, měla na proces budování vztahu obyvatel k městu a regionu kromě značné etnické diverzity vliv také velká fluktuace obyvatelstva, přetrvávající nejméně do šedesátých let.

Samostatná kapitola je věnována přejmenování ulic, náměstí, parků a dalších veřejných míst. K němu docházelo v několika fázích. Bezprostředně po válce byly odstraněny německé názvy a přejmenována prostranství upomínající na německé osobnosti. Další přejmenování v intencích komunistického režimu se uskutečnilo počátkem padesátých let. S rozrůstáním města a přičleňováním okolních obcí následovala v osmdesátých letech další vlna přejmenování a pojmenování nových ulic, během které se do veřejného prostoru vrátila jména německých osobností, byť jen výjimečně (Karl May, Richard Wagner, malíř Ernst Gustav Doerell). K poslední vlně přejmenování pak došlo po roce 1989. Názvy veřejných prostranství zkoumá autorka z hlediska jejich vlivu na pocit sounáležitosti obyvatel s městem, přičemž konstatuje, že tato funkce byla v Ústí nad Labem poměrně malá vzhledem k častému přejmenovávání a skutečnosti, že jen ve výjimečných případech byla veřejná prostranství pojmenována po regionálních osobnostech, případně byly tyto regionální osobnosti většinou obyvatelstva vnímány negativně.

Vzpomínkové kultuře se Frauke Wetzel věnuje i v další kapitole, která se zabývá pomníky a výročími. V jejich případě byla po skončení druhé světové války a vysídlení Němců zřejmá snaha zdůraznit národnostně české prvky v dějinách Ús-

tecka, integrovat tuto oblast do národních českých dějin. Tuto funkci velmi dobře plnil pomník Přemysla Oráče ve Stadicích, zřízený zde již v roce 1841 šlechtickým rodem Nosticů, který byl po válce využíván k významným symbolickým aktům, jako bylo slavnostní předávání dekretů o vlastnictví konfiskované půdy a zemědělského majetku novým českým majitelům v roce 1946. Tehdejší interpretace významu pomníku byla vyjádřena nově doplněným nápisem „Vláda vrátila se do rukou tvých, ó lide český“. Podobně symbolický význam byl přisuzován pomníku, připomínajícímu husitské vítězství v bitvě Na Běhání v roce 1426. První pomník z roku 1926 byl zničen nacisty za druhé světové války, ale v padesátých letech byl postaven nový, který v osmdesátých letech musel ustoupit těžbě uhlí. Autorka se věnuje i vzpomínkové kultuře po roce 1989, například odhalení pamětní desky obětím tzv. ústeckého masakru z 31. července 1945 na mostě dr. Edvarda Beneše v roce 2005.

Poměrně důležitou úlohu v procesu vytváření vztahu obyvatel k městu a regionu přisuzuje autorka zprostředkování a popularizaci historie prostřednictvím muzea, výstav, časopisů, odborných knih a spolků. Upozorňuje například na skutečnost, že navzdory snahám politické moci navazovala práce ústeckých muzejníků po válce do velké míry na jejich německé předchůdce, například překládáním výstavních textů. Pozornost je věnována také odborným i popularizačním aktivitám po roce 1989 zaměřeným na téma česko-německých vztahů, jejichž významným centrem se stalo právě Ústí nad Labem. Připomenuta je též poválečná historiografická a vlastivědná produkce vysídlených Němců z Ústí nad Labem, zejména životní dílo nejvýznamnějšího německého ústeckého historika Franze Josefa Umlaufa *Geschichte der deutschen Stadt Aussig* a jeho recepce v prostředí vysídlených ústeckých Němců.²

Samostatnou kapitolu věnuje Frauke Wetzels otázce, jak o Ústí nad Labem pojednávaly dobové cestovní průvodce, obrazové knihy a zprávy o cestách. Rozebírá, jakým způsobem čeští, převážně místní autoři konstruovali obraz města, jaké aspekty zdůrazňovali a jaké pomíjeli. Obraz ztraceného domova pozoruhodným způsobem zprostředkovává analýza textů a fotografií od autorů z řad vysídlených Němců, které vyšly v samostatných publikacích, jako například knize Maxe Riedla *Das heutige Nordböhmen*,³ nebo byly publikovány ve vysídleneckém tisku, především časopise *Aussiger Bote*.

2 Franz Josef UMLAUFT, *Geschichte der deutschen Stadt Aussig. Eine zusammenfassende Darstellung von der Stadtgründung bis zur Vertreibung der Deutschen*, Bayreuth 1960.

3 Max RIEDL, *Das heutige Nordböhmen. Ein Tatsachenbericht in Wort und Bild*, München 1958.

Poslední kapitola se věnuje Severočeským tukovým závodům, dřívějším Schichtovým závodům, vedle chemičky nejvýznamnějšímu průmyslovému podniku v Ústí nad Labem. V duchu zaměření knihy je zde spíše než vývoj firmy tematizován obraz firmy a rodiny Schichtových v kolektivní paměti vysídlených Ústečanů i nových obyvatel, nejznámější produkt firmy mýdlo s jelenem jako místo paměti nebo otázka zaměstnávání Němců a Romů v poválečné továrně.

Jak již bylo řečeno v úvodu této recenze, kniha Frauke Wetzel není uceleným přehledem dějin Ústí nad Labem po druhé světové válce. Přesto přináší díky vhodně zvoleným tématům mnohostranný pohled na vývoj města, a především na jeho poválečné i předválečné obyvatele. U nich stojí v popředí zájmu autorky především jejich vztah k městu a regionu, ale čtenář se dozví mnohé i o jejich mentalitě. Oceňuji zejména komplementární analýzy vybraných témat z hlediska poválečných, především českých, i předválečných, především německých, obyvatel Ústí nad Labem. Další skupina, které autorka přisuzuje velký význam, Romové, vychází z hlediska zkoumání identifikace s městem naopak v podstatě naprázdno. To je dáno hlavně nedostatkem toho typu pramenů, o které se práce opírá. K důkladnému zpracování tohoto tématu by byl zapotřebí mnohem rozsáhlejší výzkum a jiné metody práce (toho je si ostatně autorka vědoma a naznačuje to v úvodu).

Frauke Wetzel se nepokouší zevšeobecnit závěry učiněné v Ústí nad Labem, a to je správně, protože i v rámci severních a severozápadních Čech byl proces identifikace nových obyvatel s jejich novým domovem v jednotlivých městech z různých důvodů odlišný – například v Liberci byla situace jiná než v Ústí nad Labem. Přesto mají mnohé její závěry širší platnost než jen pro samo zkoumané město.

Lze si jistě představit využití některých písemných pramenů, které autorka opomněla, její výběr archivních i publikovaných pramenů včetně dobového tisku je však poměrně reprezentativní a tvoří solidní oporu pro její závěry. Práci by ovšem prospěla rozsáhlejší práce s pamětníky (autorka natočila deset rozhovorů, ale jen část z pamětníků zažila dobu krátce po skončení druhé světové války a jen jediný z narátorů má úzký vztah k romskému prostředí).

V textu je, bohužel, poměrně velké množství faktografických chyb a nepřesností. Např. není pravda, že by z československých měst byly za druhé války bombardovány jen Ústí nad Labem, Chomutov a Praha (s. 22). Výsledky obecních voleb na jaře 1938 jsou v knize prezentovány jako výsledky prosincových doplňovacích voleb do Říšského sněmu (s. 34). Dobově podmíněné texty českých historiků z 60. let jsou mylně datovány do 90. let (s. 203). V medailonku ústeckého architekta a urbanisty Vladimíra Provazníka autorka pracuje s některými životopisnými

údaji jeho jmenovce-spisovatele, což následně ovlivňuje její hodnocení Provazníkovy vztahu k Ústí nad Labem (s. 246–248). Podobných omylů by se dalo jmenovat ještě několik.

Přes tyto kritické výhrady se domnívám, že kniha Frauke Wetzel je přínosná pro poznání poválečného Ústí nad Labem i širšího regionu a jeho obyvatel. Vysvětluje příčiny řady problémů, které si tento kraj nese dodnes. Právě otázka identifikace obyvatel s městem a krajem zůstává i v dnešní době jedním z nejpálčivějších problémů této oblasti, na jehož řešení závisí do značné míry její budoucnost. I proto si myslím, že kniha by měla vzbudit zájem širší české veřejnosti zejména v severozápadních Čechách, ale nejen tam. Z tohoto důvodu bych uvítal její brzké vydání také v českém překladu.

Tomáš Okurka

Stanislav HOLUBEC

Nešťastná revolucionářka. Myšlenkový svět a každodennost Luisy Landové–Štychové (1885–1969)

Praha, Nakladatelství Lidové noviny – Historický ústav AV ČR 2021, 456 s., ISBN 978-80-7422-809-4 (NLN), ISBN 978-80-7286-379-2 (HÚ).

Stanislav Holubec na úvod své knihy o anarchistce, komunistce, etablované ikoně režimu i ženě v domácnosti Luisy Landové–Štychové shledává šest důvodů, proč se jí zabývat. Na prvním místě uvádí absenci většího množství moderních životopisů političek 20. století, ovšem jmenuje příklady především z první poloviny tohoto století a je třeba připustit, že v té době žen v politice nebylo právě nepřehledné množství. Zároveň je třeba zvažovat, že hlavní hrdinka tohoto díla žila ještě hluboko v jeho druhé polovině, a práci je tak možné považovat za jistý druh průkopnictví k modernímu výzkumu žen do politiky zainteresovaných v padesátých a šedesátých letech 20. století. Za druhý důvod pro výzkum považoval autor existenci korespondence, deníků a zápisků odhalující soukromý život, což je z poněkud jiného úhlu pohledu zopakováno i v důvodu šestém. Třetím důvodem je určeno „outsiderství“ provádějící podle autora sledovanou osobnost s výjimkou několika krátkých období po celý život. Za čtvrtý důvod pokládá Stanislav Holubec její obecně malou známost, čemuž by se možná dalo oponovat: záleží na úhlu pohledu. A pátým důvodem se stala již zmiňovaná délka veřejného působení probíhající v několika státních útvarech a politických režimech. Takto pojmenované důvody jsou nepochybně

dost silné k tomu, aby byl výzkum nejen započat, ale i doveden do finále v podobě vydané monografie.

Život Luisy Landové–Štychové, rozené Aloisie Vorlíčkové, je v práci pojat v principu chronologicky, rozdělený do období nejen podle fází života protagonistky, ale i s ohledem na periodizaci velkých dějin, což se v jejím případě nemuselo vždy úplně shodovat. Bližším pohledem je zřejmé, že docházelo v některých případech k lehkému zpoždování a Luisa – jak je s patřičným odůvodněním hlavní hrdinka striktně nazývána – uměla hájit ideály, které odpovídaly době právě minulé. Na začátku je vykreslena dívka z ekonomicky ne úplně slabé, ale také ne zcela šťastné rodiny, která vzdoruje okolnostem způsobem odpovídajícím době dozrívajícího mocnářství: věnuje se literatuře a dokonce má možnost studovat herectví. Teprve když se dosavadní materiální zabezpečení zlomí nepříznivým směrem, radikalizují a tříbí se její názory. Ovšem nikdy vlastně tak zásadně, aby opustila středostavovské principy jako měřítko blahobytu, formalismu i vzpoury, ať už vlastní či společnosti kolem.

Celým Luisiným životem se vine astronomie, kterou nikdy nevystudovala, ale vždy se angažovala v její propagaci a na spolkových platformách se čas od času dostávala do střetu s vědeckou obcí tohoto oboru. Za neutuchajícím a dlouhodobým zájmem nestála ani tak snaha po doplnění vzdělání v zajímavém odboru, ani zájem uplatnit se pracovně, či náklonnost k celoživotnímu partnerovi, úředníkovi pražského magistrátu Jaroslavu Štychovi, jako její důsledně pěstovaný a propagovaný odpor vůči náboženství (ve skutečnosti patrně víc antiklerikalismus než ateismus, i když se takovému výkladu bránila), který ji vedl k jednoduchému přesvědčení, že důkladný a obecně dostupný náhled do vesmíru musí každého přesvědčit o správnosti právě tohoto postoje. Zatímco tyto myšlenky jsou patrné až do poloviny 20. století, řada dalších Luisiných postojů z doby končící monarchie byla ovlivněna dobovou módou a víceméně jí samotnou opuštěna už v meziválečném Československu. Z těchto časů jsou popsány jak její zahraniční cesty, tak především sportovní aktivity. Ty jí patrně původně nebyly vlastní, ale získala k nim náklonnost, nebo je prostě považovala za užitečné, když jejich organizace čas od času přispívala k vylepšení rodinného rozpočtu. Z dnešního pohledu zajímavé bylo i vytvoření jedné z organizací levicových skautů, stojících mimo Svojsíkova Svazu skautů, již s manželem Jaroslavem věnovala nemálo času i sil.

Obě války, které prožila, jsou rekonstruovány především na základě ego-dokumentů a je patrný jednoduše viditelný rozdíl. Zatímco v době té první se zrodila profesionální politička s nezanedbatelným sklonem k anarchismu, během druhé je

zpětným pohledem zřejmě nejvýraznější snaha přežít, v žádném případě však ne za cenu kolaborace. Důvodem může být na jedné straně to, že nacisté opravdu nebyli c. a k. vládní radové starého Rakouska a dráždit je bylo nebezpečné, a na straně druhé to však možná byla i větší opatrnost zkušené ženy, která navíc v nelehké době přišla o manžela a dávala si pozor, co stojí za to poznamenat a jaký názor uchovat na papíře.

Politická kariéra Luisy Landové–Štychové je v knize zpracována rovněž primárně její vlastní optikou doplněnou komparací v čase (včetně zaznamenaných retuší názorů pocházejících především z padesátých let 20. století) a komentářem autora. Práce je dokonale vytvarována podle dochovaných ego-dokumentů, včetně odborných komentářů, ale možná by jí prospělo větší odpoutání se od tohoto pramene (byť v závěrečném soupisu je dlouhá řada nejrůznějších jiných informačních zdrojů). Pak by bylo třeba možné srovnávat i s jinými ženami v politice meziválečného Československa než s těmi, o kterých se zmiňuje sama Luisa, ale týká se to i stranických kolegyň, které zároveň s ní (nebo proti ní) překročily dělicí čáru změny politického systému na konci 40. let 20. století. Autor by možná dospěl k názoru, že jeho hrdinka nebyla *nešťastnou* revolucionářkou: možná nanejvýš *zklamanou*, ale ani to není zřejmě to správné pojmenování. Politické a obecně veřejné působení Luisy Landové–Štychové bylo různě intenzivní, ale poslanecký mandát v parlamentu získala pouze v Revolučním národním shromáždění roku 1918 jmenováním a následně v letech 1920 a 1925 do sněmovny volbou na dvě funkční období. Do komunální politiky Prahy, kde většinu svého života bydlela, se jí podařilo proniknout až v padesátých letech 20. století, kdy se stala členkou pléna národního výboru hlavního města. Pro aktivní veřejné působení jí zůstávaly k dispozici především stranické orgány (různé, podle doby a okolností), v nichž nebyla bez vlivu. Dále pak nejrůznější spolkové platformy až do počátku 50. let 20. století, než došlo k jejich likvidaci v podobě založené v 60. letech 19. století. Což byla přesně ta forma, v níž se Luisa Landová–Štychová realizovala a uměla ji využívat pro šíření svých myšlenek a nápadů. Obecně šlo v tomto směru o poněkud nevyrovnanou dráhu kolísající od čelných, byť nikdy ne špičkových, pozic po úplné ústraní, ale byly to téměř pokaždé její vlastní postoje, které propagovala. Že se ne vždy v této podobě potkaly s dobou a příslušnými stranickými hesly, je jiná otázka.

Anarchistka, socialistka a komunistka zastávající velmi často deklarativně hraniční radikální názory se vlastně nikdy nezbavila svých středostavovských východisek a jimi daných norem. Byla dobrá v negativním vymezování se (což platilo i o zdánlivě kladně postaveném feministickém programu), ale viditelně hůř se jí

vedlo při propagování pozitivních myšlenek: věděla, co je špatně, ale ne úplně srozumitelně uměla definovat, jak by to mělo být dobře. Ačkoliv se o ní současníci vyjadřovali jako o charismatické bytosti, populárnější byla nesporně Františka Plamínková, dáma schopná určovat módní trendy a zároveň se přezíravě vyjadřovat nejen o svých politických odpůrcích. Politické programy Landové–Štychové nebyly nezajímavé, ale prohrávaly například s pregnantně formulovanými vizemi Fráni Zemínové. Ostentativní pohrdání vlastní vizáží, které s oblibou kritizovali mimo jiné novináři agrárníckého *Venkova*, nemělo šanci v porovnání právě s agrárníckou poslankyní a senátorkou Annou Chlebounovou, ačkoliv ta ve svém šátku uvázaném pod bradou a vysokých šněrovacích botkách prakticky vždy vzdálených dobové módě, se zdála být v tomto směru její soupeřnicí. Jenže rozdíl – ostatně zaznamenaný velmi citlivě voliči – byl právě v pozitivním vymezení Chlebounové. Ta sice – jako matka šesti dětí – nepodporovala potratový zákon, ale ztotožňovala se se svými voličkami: oblékala se jako ony, znala jejich problémy, protože je na vlastní kůži žila. Kdežto Landová–Štychová svými černými šaty bez ozdob protestovala proti středostavovskému vkusu, potažmo morálce, které také nejenom sama důvěrně znala, ale rovněž v nich přes veškerou revoltu byla vlastně celý život pevně ukotvená. Patrně i proto v jejím politickém programu nebyla zásadní sociální témata, která by se dala očekávat od výrazně levicově orientované političky. I v myšlence koldomů, která je v knize celkem podrobně rozvedena, vytvářela „osvobození ženy“ na principu existence obslužného personálu, který by naopak byl velmi „neosvobozený“. Tím vším prohrávala, podle interpretace Stanislava Holubce, aniž by přesně věděla proč. Přitom patřila, jako všechny její uváděné soupeřnice, ke generaci žen, která musela být striktně cílevědomá a pracovitá, jinak by nepřekročila dobou a společenským vnímáním dané mantinely.

V padesátých letech 20. století se Luisa Landová–Štychová, přes úpornou snahu o přiřazení k aktuálním názorovým proudům vládnoucího hnutí, stala reliktem minulosti. Byla vhodná jako figura bojovnice, kterou je nejlépe uzavřít do prosklené vitríny, aby sloužila jako vzor a příklad, ale zároveň už se nemohla příliš míchat do současného dění. Pokud se přidala únava z věku a nemoci, nebylo těžké nechat se ovládnout zatrpklostí a pocitem nevděku a zmaru. Autor knihy považuje za výmluvnou fotografii Luisiny vnučky ve výsadkářské kombinéze a vojenských botách z doby celostátní spartakiády v roce 1955, ale o Luisině životě v obrazové zkratce asi podstatně víc vypovídá jiná fotografie z přibližně stejné doby, publikovaná jen o čtyři stránky dál. V časech, kdy slavnostní oblečení sestávalo mnohdy z rádiovky nebo pionýrského šátku jako rozhodujících atributů, se anarchistka, socia-

listka a komunistka Luisa Landová–Štychová nechala zvěčnit v klobouku, s kožešinou přes ramena a se státními vyznamenáními na klopě. Přes veškeré protesty a radikální názory nikdy ve své podstatě nepřestala být ženou, která má služku v domácnosti a nevzdá se jí ani vlivem dluhů, ani v důsledku změny politického zřízení.

Marie Macková

Marcela RUSINKO – Vít VLNAS (eds.)

Sobě ke cti, umění ke slávě. Čtyři století uměleckého sběratelství v českých zemích

Brno – Plzeň, Books & Pipes – Západočeská galerie v Plzni 2019, 369 s.,
ISBN 978-80-7485-197-1 (BP), ISBN 978-80-88027-35-5 (ZpčG).

Vizuálně důstojná publikace, doprovázející stejnojmenný výstavní projekt realizovaný na přelomu let 2019 a 2020, zrcadlí obnovený (umělecko)historický zájem o fenomén sběratelství. Tento zájem a publikační aktivita se podstatným způsobem pojí s osobností Lubomíra Slavička.¹ Právě jeho nedávnému životnímu jubileu jsou výstava a její doprovodná publikace připsány. Výstavní projekt „přichází s ambicí vizuálního a interkulturního dialogu soukromých kolekcí novověku i moderní éry, starého i moderního umění“ (s. 10). Jde tu o připomenutí stěžejního významu soukromého uměleckého sběratelství v naší kulturní historii, které se nezastavuje před historickými zemskými hranicemi, ani na předporozumění v podobě hierarchizace „center“ a „periferií“.

Ambiciózní projekt se neuskutečnil v Praze, ale v Plzni, v Masných krámech, novogoticky přestavěném středověkém objektu, proměněném na výstavní prostor. Prvoplánový kontrast praktického a účelového, historicky vlastně „konzumního“ místa a jeho duchovně povznášející náplně leckdy přesně odráží mnohovrstevnatou povahu a motivaci sběratelství u pragmaticky smýšlejících lokálních elit. Patří

1 Klíčová je v tomto ohledu Slavičkova publikace „*Sobě, umění, přátelům*“: *Kapitoly z dějin sběratelství v Čechách a na Moravě 1650–1939*, Brno 2007. Pro další období zpracovala toto téma pod vedením Lubomíra Slavička editorka recenzované publikace Marcela Rusinko (Chmelařová) v disertaci *Cesty soukromého sběratelství moderního umění v českých zemích v letech 1948–1965* (Seminář dějin umění, Filozofická fakulta Masarykovy univerzity, Brno 2016). Práce vyšla tiskem jako: *Snad nesbíráte obrazy? Cesty soukromého sběratelství moderního umění v českých zemích v letech 1948–1965*, Brno 2018. Z bohatých aktivit druhého editora publikace, Vít Vlnase, připomeňme alespoň výstavu a katalog *Obrazárna v Čechách 1796–1918* [katalog výstavy, uspořádané Národní galerií v Praze u příležitosti dvoustého výročí založení Obrazárny Společnosti vlasteneckých přátel umění v Čechách], Praha 1996.

sem touha po povznesení (*sobě ke cti*), ať už sociálně – mezi skutečné elity, nebo duchovně – „nad břicho“. Ruku v ruce s tím kráčelo – podobně jako dnes – chápání umění jako investice či jako součást „směny kapitálu“. Samozřejmě se nabízí otázka, do jaké míry představují Masné krámy v Plzni místo, pro které byla výstava cíleně připravena, jak je řečeno v úvodu publikace. Na to poukázala jedna z reflexí výstavy, která u ní postrádala „spojení s regionem, kde je představována. Za předpokladu, že majoritními návštěvníky galerie budou místní lidé a obyvatelé z blízkého okolí, by bylo asi přece jen vhodnější zaměřit se na vyzdvížení několika osobností, s nimiž se mohou lidé snáze identifikovat a jejichž činnost ovlivňovala místní percepci a interpretaci výtvarného umění. V tomto pojetí je ale možné soubor vystavit kdekoliv jinde.“²

Editori publikace netají, že z hlediska předchozích výstavních projektů³ nejen pro dané tematické pole by se jako logická volba nabízela Národní galerie v Praze pro své organizační, sbírkové i situační zázemí. V současné době nastavené „směrování a odborná situace této instituce v posledních čtyřech letech (včetně komplikování či v některých případech spíše ignorování spolupráce s regionálními galeriemi) účast Národní galerie od počátku vylučovaly“ (s. 11). Prvotní organizační komplikace se podle editorů rychle proměnila v impuls, který otevřel cestu inovativní koncepci projektu, spočívající v důrazu na prohloubení zájmu o regionální fondy spolu s hledáním lokálních alternativ uměleckého kánonu.

Struktura knihy přirozeně vychází z podoby výstavy, přesto se objevuje dílčí překvapení. Po editorském úvodu přichází zhruba třistastránkový katalog představující čtyři staletí uměleckého sběratelství v českých zemích na příkladech vybraných sbírek. Každou sbírku (resp. osobnost sběratele) představuje obecný medailon, zpravidla doprovázený fotografií či portrétem, následuje textové a obrazové přiblížení alespoň jednoho uměleckého díla, se sbírkou spojeného. Katalogová část má dvacet dva autorů, autorství se často střídá i v rámci textů o jedné sbírce. Příklad: charakteristiku sbírek Thun-Hohensteinů napsal Vít Vlnas, zatímco talířem s výjevem Snu Konstantina Velikého z jejich sbírek se zabýval Jiří Fronek. Výklad o dvou olejomalbách z jejich sbírek podali další dva autoři. V případě Paridova soudu Olga Kotková, u Kleopatřiny hostiny to byl Tomáš Valeš.

2 Jan ŠTĚPÁNEK, *Co se ztratilo v textu a čase. O sběratelství umění* [recenze], artalk.cz, 20. 11. 2019, <https://artalk.cz/2019/11/20/co-se-ztratilo-v-textu-a-case-o-sberatelstvi-umeni/> (ověřeno 7. 4. 2022).

3 Kromě výše zmíněné přehlídky *Obrazárna v Čechách 1796–1918* jde zejména o výstavy Národní galerie *Artis pictoriae amatores. Evropa v zrcadle pražského barokního sběratelství* (1993) a *Osudová zalíbení. Sběratelé moderního umění I. 1900–1996* (1996).

Katalogovou část tak lze charakterizovat selektivní „ne-dorečeností“ a fragmentarností, kde bylo zjevně cílem upřednostnit méně známé a mladší kolekce, ale zároveň zcela nevynechat klíčová jména typu Rudolf II. Výsledný obraz může být podle volby čtenáře: komplexní i nahodilý. První část katalogu – období manýrismu a baroka, přesněji řečeno kolekcí, které vznikly nebo začaly vznikat před 19. stoletím – zastupují texty o rudolfinských sbírkách, sbírkách Černínů z Chudenic, Thun-Hohensteinů, Salm-Reifferscheidtů a Strahovské obrazárně. Proporčně první dvě ze čtyř století uměleckého sběratelství zabírají jednu šestinu katalogu.

Zbytek patří „moderním“ sběratelům 19. a 20. století. Žádného předělu není zapotřebí. Šlechtická jména doplňují a postupně střídají milovníci umění z řad měšťanských, podnikatelských či intelektuálních kruhů. Je symbolické, že vedle sebe stojí šlechtic a podnikatel, dva sběratelé skutečně evropského formátu, kteří v našich zemích působili na přelomu 19. a 20. století – Jan II. z Lichtenštejna a Vojtěch (Adalbert) Lanna mladší. Katalog završují sběratelé spojení především s moderním uměním, jakými byli Vincenc Kramář, Emanuel Hloupý, František Červinský nebo Václav Butta. V této skupině našel místo také literární historik Arne Novák, který patřil „mezi známé příznivce dobového výtvarného umění“, byť „o jeho vlastních příležitostných nebo záměrných akvizicích [...] stále víme velmi málo“ (s. 178).

Čtenářským překvapením je samostatně vložený *Příběh Kubištova Paridova soudu*, řazený za katalogem (autor Roman Musil, s. 308–321). Jak je řečeno v jeho závěrečném zhodnocení (s. 321), dotýká se důležitých aspektů vývoje české společnosti v meziválečné a poválečné éře. Prostřednictvím jednoho díla čtenář nahlíží do fungování uměleckého provozu státních a soukromých galerijních institucí, ale i polemik ohledně jejich poslání. Seznámí se s formováním sběratelské komunity, prvorepublikovým vzepjetím soukromého sběratelství, jakož i následným pádem a perzekucemi po roce 1948. Logika řazení tohoto příběhu v publikaci *Sobě ke cti, umění ke slávě* se patrně odvozuje od těsného spojení Kubištova obrazu s dějinami Západočeské galerie v Plzni, kam jej roku 1960 zakoupil první ředitel galerie Oldřich Kuba. Díky jeho akviziční strategii má tato instituce jednu z nej kvalitnějších sbírek českého kubismu.

Kapitola o Kubištově obrazu disponuje kromě obligátní reprodukce předmětného díla také příkladnou dokumentací včetně citací a reprodukcí historických pramenů (fotografie, dopisy) z archivu Západočeské galerie. Dozvídáme se mnohé o společenském pozadí a hmotné situaci rodin soukromých sběratelů umění. Dopis řediteli Kubovi z 20. března 1960: „... peněz [za Kubištův obraz] by bylo použito

k výživě dětí mého syna, který je v pracovním táboře ve Valdicích“ či jiný dopis řediteli téhož data: „... svoji mzdou již nemůže stačiti na obživu svých dvou dětí, že by Vám umělecké dílo mistra Kubišty prodala ihned za předpokladu, že jí prodej vyřídíte ihned“. Nákupní komise řediteli nakonec doporučila obraz zakoupit za šestnáct tisíc tehdejších korun.⁴

Samostatná kapitola vybočující ze struktury knihy ukazuje alternativní pojetí a výzvu pro zbytek publikace. Na rozdíl od katalogové části totiž nevypráví příběh sběratelství jen prostřednictvím spojení osoba sběratele-umělecké dílo. Pojetí s dominantními uměleckými díly na výstavě, případně jejich barevnými reprodukcemi v katalogu svádí pozornost na prezentované artefakty, působivé samy o sobě. Příběh cesty, kterými předměty prošly od doby svého vzniku, zůstává více či méně stranou. Nahlédnutí do archivních dokumentů doprovázejících cestu Kubištova obrazu Paridův soud naznačuje možnosti, které by mohl přinést komplexnější archivní výzkum.

Uvedené však nemění nic na faktu, že recenzovaná publikace plní slovem i obrazem svůj účel. Na vymezeném prostoru adekvátně představuje známé i méně známé historické umělecké sbírky vzniklé na našem území, jejich majitele, zaměření, stejně jako následné, často velmi dramatické a málo známé osudy těchto sbírek.

Sixtus Bolom-Kotari

4 V textu se užívá zkratky Kč místo dobově odpovídající Kčs, která je také v reprodukováných pramenech.

ZPRÁVY O LITERATUŘE

Obecné

Jiří POKORNÝ – Ivana ČORNEJOVÁ
– Tomáš KASPER a kol.

Velké dějiny zemí Koruny české, tematická řada, sv. VII. Školství a vzdělanost

Praha, Paseka 2020, 723 s.,
ISBN 978-80-7432-985-2.

Další svazek velkého edičního počínu nakladatelství Paseka přináší texty dvanácti autorů ze čtyř českých universitních pracovišť mapujících historii školství a vzdělanosti v českých zemích od středověku do počátku jedenadvacátého století. V tomto syntetizujícím díle, najde čtenář překvapivě podrobné pohledy i na oblasti, jimž zatím nevěnovala česká historiografie či pedagogika systematickou pozornost, tedy lidové výchově či vzdělávání dívek. Autoři tak museli vycházet spíše z vlastního výzkumu než ze stávající literatury. Totéž konstatování platí, byť v menší míře, i pro pasáže, jejichž autoři sledují „technickou“ stránku vzdělanosti, tedy její institucionální podobu, knižní kulturu, knihtisk, knihovny, kulturní spolky, včetně spolků studentských či čtenářských. Vzhledem k širokému zaměření publikace lze chápat, že se ne všem otázkám mohlo dostat stejné pozornosti, resp. stránkové dotace.

Obsáhlý spis je rozčleněn do sedmi tematických celků, kde je pak výklad nesen

chronologií událostí. V ní hrají hlavní roli události politické, které mají pro školství skutečně zásadní význam jak v historii, tak v současnosti, byť i tady existují impulsy ke změnám z jiných oblastí lidské činnosti. Hlavními mezníky jsou tedy léta 1526, 1848, 1918, 1948 a 1989. Ta poznamenala podstatným způsobem českou společnost, tedy i školství a vzdělanost. V tomto kontextu je třeba zmínit i rozhodnutí nakladatele, zahrnout do výkladu pro příslušná období také situaci na Slovensku a Zakarpatské Ukrajině, jíž ovlivňoval vývoj českého školství i v době, kdy se tady politický vývoj podstatně odlišoval.

Obsahu publikace odpovídá i forma, jíž je práce podávána. Přestože se na ní podílela víc než desítka autorů, podařilo jim obdivuhodným způsobem sjednotit způsob výkladu, který je navíc ve všech částech prezentován po všech stránkách kultivovaným jazykem. I proto se kniha stane nepochybně součástí seznamů povinné či doporučené na všech českých vysokých školách a mnoha nejen veřejných knihoven. V této souvislosti je třeba vyzdvihnout mimořádně obsáhlou bibliografii, kde shromáždili autoři všechny důležité tituly. Práce se stane nepochybně referenčním titulem pro oblast školství a vzdělávání na celá desetiletí.

Josef Opatrný

Všechny cesty vedou do Říma

(= Acta Historica Universitatis Silesianae Opaviensis, 14)

Opava, Slezská univerzita 2021, s. 9–149, ISBN 978-80-7510-477-9, ISSN 1803-411X.

Nejnovější svazek časopisu Filozoficko-přírodovědecké fakulty Slezské univerzity v Opavě nese monotematický název ve smyslu tradičního *Mille viae ducunt hominem per saecula Romam*. Přináší jedenáct studií, jejichž autoři jsou badatelé několika českých a slovenských univerzit, ústavů Akademie věd ČR a Národního památkového ústavu. Část z nich je věnována dílčím aspektům starověkých a středověkých kulturních dějin a klasické filologie, především literárním dílům (poezii, moralistní literatuře, biografistice), pramenům duchovní a hmotné kultury, dokonce i pohledu gender studies na postavení žen ve starověku a recepci antiky v současné širší veřejnosti. Několik dalších studií přináší nové poznatky o vztazích českých zemí k Římu a Itálii.

Vliv římské antiky na českou barokní literaturu sleduje Lubor Kysučan, který zdůrazňuje exemplárně dopad na dramatickou tvorbu (školní hry), naučnou literaturu a poezii. Četbou latinských autorů na gymnáziích v českých zemích a Rakousko-Uhersku na sklonku 19. století se zabývá Karla Vymětalová; zařazuje do vzdělávacího curricula – vcelku nepřekvapivě – především Caesara, Cicérona, Ovidia, Livia a Tacita. Její oprávněný apel na morální podnětnost výroků těchto autorů je třeba doplnit v tom smyslu, že dobří učitelé latiny udržovali tuto tradici na československých gymnáziích ještě po polovině 20. století, než došlo k takovým „reformám školství“, které latinu zcela marginalizovaly.

Pozoruhodné poznatky o velké sbírce antického umění, kterou vytvořil generál a diplomat František baron Koller (1767–1826) na středočeském zámku Obříství, předkládá studie Jany Malaníkové. Muž, který se na rakouské straně vyznamenal v napoleonských válkách a poté doprovázel Napoleona na Elbu, za svého diplomatického působení v Neapoli (1815–1818 a 1821–1826) vytvořil obrovskou kolekci, která se měla stát základem veřejného muzea, ale záměr se již neuskutečnil a po Kollerově úmrtí bylo hrubým odhadem na 10 000 předmětů rozprodáno po Evropě a něco dostalo se i do Ameriky.

Dva články se dotýkají dějin Českého historického ústavu v Římě a jeho sídla – české Papežské koleje Nepomucenum. Studie Ivany Koucké *Cesty historika starověku prof. Josefa Dobiáše do Říma* (s. 103–116) se vrací k osobnosti významného historika antiky a klasického filologa, jemuž byl nedávno věnován knižní životopis.¹ Autorka rekonstruuje a hodnotí výzkumné cesty Josefa Dobiáše, z nichž nejvýznamnější byla hned ta úvodní, když v letech 1923–1924 patřil mezi první stipendisty Československého ústavu. Budoucí světově uznávaný specialista na helénistické a římské dějiny Sýrie a Balkánu a na dějiny moravsko-slovenského prostoru v římské době tam rozšířil svůj badatelský obzor a navázal významné kontakty, mj. s Accademia dei Lincei a Istituto di Studi Romani. Tyto kontakty využíval i při následujících cestách (někdy Itálii jen projížděl za studiem římských památek v Africe) a při účasti na kongresech římských studií. Ivana Koucká shrnuje poznatky o vědecké diplomacii, která se ode-

1 Hana KÁBOVÁ – Ivana KOUCKÁ a kol., *Josef Dobiáš (1888–1972). Život a dílo*, Praha – Pelhřimov 2019.

hrávala mezi Římem a Prahou jednak při Dobiášově neochotě přizpůsobit se interpretačním modelům mussoliniovského pojetí římských dějin, jednak při rozporech mezi některými stipendisty a Komisí Československého historického ústavu v Římě, která centrálně řídila jejich činnost.

Autorčině tezi, že Dobiáš byl nejúspěšnějším stipendistou, pokud jde o uplatnění jeho tematiky na mezinárodních kongresech, lze přisvědčit. Zároveň je třeba vzít na vědomí, že římský ústav byl primárně určen k výzkumu bohemikálních pramenů a že bylo dáno povahou věci, když tyto výzkumy a ediční záměry zůstávaly ve stínu pozornosti italské i širší mezinárodní odborné veřejnosti. Měly však podstatný význam pro bádání o starších českých a středoevropských dějinách, a současný výzkum na ně také s prospěchem navazuje.

Článek Zdeňka Jíráska a Tomáše Krömera *Cestování do Říma a Itálie v Československu 1918–1992* (s. 117–128) vystihuje hlavní etapy a proměny v intenzitě cestování, zaznamenává politickou motivaci uzavírání hranic či jejich relativní otevřenosti, stejně jako proměny dopravních prostředků od dominantní železnice přes automobilismus k letecké dopravě. Základní vývojové tendence, doprovázené statistickými údaji, dokládají silnou závislost potenciálních cestovatelů na panujícím režimu (například po částečném uvolnění roku 1956 vycestovalo do Itálie pouhých 42 československých občanů, kdežto v roce 1969, kdy ještě doznívalo Pražské jaro, jich bylo přes 79 tisíc). Navíc Itálie jako soused Jugoslávie, státu s prostupnými hranicemi, sehrávala významnou úlohu při emigraci na Západ.

Autorská dvojice právem věnuje pozornost specifické náboženské motivaci cest do

Říma. V této souvislosti přibližuje velmi cenný pramen, pamětní záznamy Josefy Prouzové (prababičky Zdeňka Jíráska) o pouti do Říma a na další poutní místa v Itálii v dubnu 1929. Popisuje výpravu velmi početné výpravy českých a moravských katolíků za účasti biskupů, jejich soukromou audienci u papeže Pia XI. a další zcela mimořádné okolnosti. Zde je však třeba zdůraznit, že neslo o obvyklou cestu zbožných poutníků, nýbrž o pečlivě připravenou výpravu na inauguraci reprezentativní české koleje Nepomucenum, která byla právě tehdy otevřena v předvečer svatováclavského milénia. I když tato souvislost autorům unikla, je třeba ocenit, že svým výkladem obohatili pohled na jednu z klíčových událostí v česko-vatikánských vztazích.

Zásluhou Slezské univerzity vznikl sborník, který přináší množství nových poznatků o dějinách české recepce antiky i pozdějších kulturních dějin Itálie, o vztahu Čechů k Římu a Itálii. Vzhledem k zařazení anglických souhrnů každého z článků mohou tyto práce využít i zahraniční badatelé, kteří se zajímají o vyzářování italské kultury do zemí za Alpami.

Jaroslav Pánek

Středověk

Martin SLEPIČKA

Úcta k svatému Jeronýmovi v českém středověku

Ostrava, Repronis 2021, 236 s., 122 obr.,
ISBN 978-80-7329-464-9.

S jubilejním odkazem „K 1600. výročí smrti církevního otce svatého Jeronýma“ vyšla kniha ostravského historika Martina Slepíčky, který se zabývá zejména kulturními dějina-

mi středověku, křesťanskou ikonografií a hagiografií. K záměru shrnout tuto problematiku na základě literatury i pramenného výzkumu přistoupil autor dobře připraven řadou předchozích dílčích studií.

Slepička shrnul výsledky dosavadního českého a částečně i mezinárodního bádání o dějinách kultu sv. Jeronýma a podal náčrt života a díla sv. Jeronýma (* asi 347, † 420), zvaného *doctor gloriosus*, se zvláštním zřetelem na jeho cesty a působení mezi západními a východními centry křesťanstva. Představil velkého učenice v jeho lidské podobě, v jeho vysokých politických ambicích (mj. snaze stát se nástupcem papeže Damasa I.) i v lidských slabostech, v jeho „komplikované svárlivé, sarkastické až urážlivé povaze“ (s. 29). V nezbytné zkratce shrnul Jeronýmovo dílo teologické, církevně historické a zvláště překladatelské, jež mělo epochální význam; latinský překlad bible *Vulgata* se sice prosazoval pomalu, ale zato se stal jedním ze základů středověké vzdělanosti a po tisíciletí byl tridentským koncilem uznán za oficiální biblický překlad pro katolickou církev.

Třebaže s Jeronýmovým dílem byli pravdivelně konfrontováni bezmála všichni západní křesťané, jeho uctívání se rozvíjelo pozvolna a on sám se nikdy nestal „lidovým světcem“. Poutal pozornost především mezi intelektuály, a tomu odpovídal i vývoj jeho kultu v českých zemích. Slepička sleduje vztah k Jeronýmovi od Velké Moravy přes působení benediktinských klášterů (od 11. století) a olomoucké biskupství a až po vzácné uplatnění jeho patrocinia v Čechách. Analyzuje vyobrazení světce i zmínky v letopisech, kalendářiích a dalších písemných pramenech. Zdůrazňuje, že k rozšíření zájmu o tohoto „elitního“ světce napomohla fikce o slovanském původu sv. Jeronýma, který sice pocházel z římské

provincie Dalmácie, ale žil tam dávno před příchodem Slovanů.

Ke skutečnému rozmachu kultu došlo za Karla IV., který při klášteře Na Slovanech založil kostel zasvěcený kromě jiných světců tomuto patronu Slovanů. Slepička odvozuje vztah císaře k uctívání sv. Jeronýma nejen od pobytu v chorvatském městě Senji (1337), kde byla pěstována slovanská liturgie, ale také od osobně motivované intelektuální úcty k překladateli bible a od setkání se svatojeronýmskými relikviemi v severní Itálii; obě hypotézy jsou logické a lze je přijmout jako pravděpodobné komplementární vysvětlení. Patron učenců se za Karla IV. stal zároveň „učitelem Čechů“ a Praha byla jedním z center jeho uctívání, odkud se kult šířil dále do Čech (především na dominium pánů z Rožmberka v jižních Čechách) a na Moravu. Představa o „slovanském světcu“ Jeronýmovi zakořenila v Čechách natolik, že byla přijata i umírněnými husity.

Samostatná kapitola je věnována ikonografii sv. Jeronýma v českém středověkém umění, samozřejmě se zřetelem k evropským tradicím jeho vnímání. Slepička vystihl, jak byl Jeroným zobrazován v podobě kněze, mnicha, kardinála či poustevníka, jaká vnější forma ztvárnění byla volena (desková, nástěnná a knižní malba, dřevorez, malované rámy, kachle), do jakého kontextu byl Jeroným kladen (čtyři velcí učitelé církve) a s jakými atributy.

Výsledky své magisterské práce *Ikonografie sv. Jeronýma v českém středověkém umění*, obhájené na Filozofické fakultě Ostravské univerzity, promítl Slepička do druhé poloviny knihy, v níž podal katalog zobrazení sv. Jeronýma v památkách českého středověku (s. 115–190, 205–213). Je to soubor 80 hesel, v nichž jsou fotograficky reprodukována, popsána a interpretována

jednotlivá výtvarná díla s tematikou sv. Jeronýma v rozpětí od konce 13. do počátku 16. století. Přesná lokalizace vyobrazení a bibliografické odkazy vytvářejí dobré východisko k dalšímu detailnímu studiu.

Z pečlivého zpracování pramenů a literatury vzešla materiálově bohatá a velmi přehledně uspořádaná kniha. Ocenění se jí dostalo už tím, že jejím patronem a autorem úvodního slova se stal rektor české Papežské koleje Nepomucenum Roman Czudek. Zvláštností publikace je résumé nejen v kongresových jazycích (angličtině, němčině, francouzštině a italštině), ale i ve třech jazycích slovanských (češtině, polštině a chorvatštině), jejichž úkolem je oslovit co nejširší okruh zahraničních čtenářů. I ti, kteří nečtou česky, mohou využít velké množství v knize reprodukováných ikonografických pramenů.

Jaroslav Pánek

Alexander SEIBDNER – Christoph VOLKMAR (Hg.)

Nabaufnahmen. Landesgeschichtliche Miniaturen für Enno Bünz zum 60. Geburtstag.

(= Schriften zur sächsischen Geschichte und Volkskunde 67)

Leipzig 2021, Leipziger Universitätsverlag, 799 s., s. 689–704 barevná foto, řada černobílých v textu, ISBN 978-3-96023-409-8.

Úvodem lze rovnou říci, že si tu český medievista takřka vždy najde něco, co ho bezprostředně zajímá. Ostatně jubilant, dlouholetý lipský ordinář není v českém prostředí neznámou osobou a tak je skoro divné, že v *Tabula gratulatoria*, která obsahuje rovných 246 osob, není žádný Čech, ač bych si

snadno představil, že by jich (nás) tam mohlo být klidně až deset. Tak aspoň virtuálně se dodatečně přidávám(e).

Je třeba začít aspoň stručně od konce, kde se nalézá Bünzova obdivuhodná bibliografie, která čítá 723 položek, včetně řady samostatných knih a zejména desítek redakcí či spoluredakcí sborníkových titulů, které naznačují hlavní směry jeho profilace. Jsou to církevní dějiny (zejména jejich nižších struktur, v tom především farností), kulturní historie, ale i biografistika, diplomatika a dějiny sociální.

Dvacet osm příspěvků je rozvrženo do celkem čtyř rámcových okruhů výše naznačených jubileantových přednostních zájmů. Celkem deset statí vyplňuje první okruh: Farnost, zbožnost a reformace. Zde také nalézáme řadu styčných bodů s českou historií. Tak už první stať autorů Hartmuth Kühne – Jörg Voigt se věnuje sledování poutí do Říma a zejména tomu, jak byli poutníci na zastávkách při své cestě odpustkovými komisaři i místními „obhospodařování“. Je tu mj. interpretována suplika *sola signatura*, resp. její slavnostně provedený opis olomouckého biskupa Stanislava Thurza (s repr.). Druhou je stať Petra Wieganda o farní vizitaci v míšeňské diecézi v letech 1463–1476 na základě sice známého, leč málo využitého interrogatoria. Se zadostiučiněním lze kvitovat, že autor plně integruje moderní českou literaturu. Wolfgang Huschner probírá exemplárně spor abatýše s faráři inkorporovaných far, Claudia Märkl sleduje vztah Silvia Piccolominiho k farnosti Aspach v pasovské diecézi, jejímž farářem byl ve svých počátcích. Andreas Ranft zkoumá politickou funkci farních městských kostelů a Alexander Sembdner farnosti jako kreditní ústavy na příkladu biskupského města Naumburg v 15. století.

S lítostí vzhledem k prostorovým možnostem přeskakují poslední čtyři rozpravy prvního oddílu a přecházím k druhému, který je označen jako Šlechta a knížata. Je uvozen statí Matthiase Wernera, který jako jediný (vedle níže cit. práce sfragistické) se vrací do vrcholného středověku biografickou studií o hraběti Friedrichu z Ziegenhainu (1152/3 – 1213/5), který byl proboštem u sv. Štěpána v Mohuči (s rodokmenem). Další dvě statí jsou věnovány druhé půli 16. století: Christoph Volkmar analyticky a následně vydává stručnou autobiografii (pouhých dvanáct stran) Joachima z Alvensleben z r. 1565/1586. Navazuje na ni Fanny Münnich, autorka zde nedávno referované znamenité knihy o saských šlechticích na zahraničních univerzitních studiích,¹ která na příkladu Jana Kryštofa z Trebry (1581–1653) rekonstruuje ideální šlechtické vzdělávání té doby. Manfred Rüdgersdorf zdůrazňuje význam dynastických svazků na příkladu hesensko-sasko-wirtemberského spojení.

Třetí oddíl „Město a venkov“ má sedm příspěvků. Z nich uvádím výběrem: Henning Steinführer interpretuje nejstarší městskou pečeť v Brunšviku (1231) a Uwe Schirmer pozdně středověké zemské řády středního Německa (Kursachsen, Duryňsko, Magdeburg) se zvláštním zaměřením na služebnictvo (*Gesinde*). Další statí jsou věnovány hospodářským otázkám, poslední pak lipskému památníku bitvy národů a proměnám jeho funkce v posledním století (Winfried Müller).

Obsahově bohatý sborník uzavírá oddíl „Knihy jako pramen“, obsahující pět heterogenních studií. Christoph Mackert přináší katalog 14 rukopisných fragmentů z knihovny dómské kapituly v Míšni v lipské univerzitní knihovně pocházejících vesměs až z pozdního středověku a interpretuje tzv. wurzenský knihovní inventář míšeňské kapituly z roku 1619, který eviduje celkem 711 svazků, ovšem skoro vesměs tisků. Mackert z něho vytrhává rukopisy, mezi nimi čtyři výrazná bohemika, tedy pochopitelně (anti)husitika (tři mají sign. Ms. 1549, 1561 a 1562). Markus Cottin přináší rozbor nejstarší městské knihy (1376–1590) nevýznamného města Lützenau v naumburské diecézi, který mu ale slouží jako *pars pro toto* protože jiná města jeho významu v širším zázemí diecéze nemají dochováno nic. Marek Wejwoda doslova vypreparovává z fondu erfurtské Amploniany malý soubor osmi medicínských rukopisů z knihovny lékaře Wolbera de Kaldenhoven († 1408), pochopitelně frekventanta pražské univerzity. Rukopisy obsahují bohatý soubor kolofónů, na jejichž základě lze do značné míry vniknout do Wolberova životopisu. Falk Eisermann se zamýšlí nad problémem inkunábulí archivního rázu. Závěrečná stať sborníku posléze pochází z pera emeritního profesora postupimské univerzity Heinze-Dietera Heimanna. Ten se zamýšlí nad kontroverzním postavením knihy v německé reformaci.

Ivan Hlaváček

1 Fanny MÜNNICH, *Der sächsische Adel an den Universitäten Europas. Universitätsbesuch, Studienalltag und Lebenswege in Spätmittelalter und beginnender Frühneuzeit*, Stuttgart 2020, viz recenze ČCH 119, 2021, s. 988–990

Raný novověk

Joachim BAHLCKE – Jiří JUST –
Martin ROTHKEGEL (Hrsg.)

Konfessionelle Geschichtsschreibung im Umfeld der Böhmisches Brüder (1500– 1800). Traditionen – Akteure – Praktiken

(= Jabloniana 11, Quellen und
Forschungen zur europäischen
Kulturgeschichte der Frühen Neuzeit)
Wiesbaden, Harrassowitz Verlag 2022,
668 s., ISBN 978-3-447-11709-8.

Máme před sebou impozantní sborník z aktuálního pražského sympozia z dubna roku 2018, jehož náplň dostatečně charakterizuje titul. Aspoň anotaci si pro svou závažnost více než zaslouhuje, při čemž je třeba kvitovat i skutečnost, že se převážně česká témata objevuje v reprezentativní formě na mezinárodním fóru a ukazuje tak i mezinárodní rozměr duchovního odkazu Jednoty českobratrské.

Z obecného pohledu jde o stati rámcově dvojího charakteru. Ty, které se s úspěchem pokoušejí o široké panorama a zasazení do obecných kontextů prismatem historiografie, a o ty, které se zabývají sice dílčími, ale zajímavými tématy směřujícími *ad personas* nebo *ad res*. A současně podtrhují a dokreslují mezinárodní rozměr širšího projektu, který výrazně překračuje toto sympozium. Jde totiž o to, že je volně propojeno s velkým, takřka gigantickým projektem převážně registové edice tzv. Ochranovských foliantů (jejich dobrodružnou cestu staletími s akcentem na zpěvnících popisuje Eliška Baťová, zatímco Claudia Mai klade důraz na jejich nejnovější osudy), z níž je zatím k dispozici první svazek; další je ale v dohledu. Ovšem do jisté míry je

spojen i s další edicí tentokrát šťastného nálezu archivu mladoboleslavského biskupa Matouše Konečného z počátku 17. století.

A je potřeba zaznamenat ještě jednu technickou inovaci, která se u německých bohemikálních publikací začíná pomalu prosazovat, že totiž jednotlivé stati jsou opatřeny českými shrnutími (vedle už obligátních anglických), přičemž nestandardně právě úvodní stať všech tří redaktorů, která jednak podává obecnou orientaci a jednak stručnou charakteristiku jednotlivých příspěvků, takový český souhrn nemá.

Úvodem je třeba podtrhnout jméno Daniel Ernst Jablonski, a to nejen proto, že v české ani obecné historiografii jeho osobnost prakticky nerezonuje. O jeho významu však svědčí mj. skutečnost, že ediční řada v níž referovaná publikace vychází, je zasvěcená jeho jménu a čítá již impozantních jedenáct svazků. V recenzovaném svazku se setkáváme s 21 příspěvků: Devět z autorů jsou Češi, o jeden méně podepisují Němci; vidíme tu ale i dva Maďary a jednoho Poláka, vesměs osoby, které se problematikou v širokém kontextu středověčného Evropy dlouhodoběji zabývají a jejichž perspektivy se chronologicky nutně různě prolínají. Není možno reagovat na všechny podněty a ovšem ani na snesená fakta a příspěvky jednotlivých autorů.

Knihu po úvodu uvádí rozsáhlá stať Norberta Kerskena. Autor v ní sleduje obecné historické trendy v konfesionálně orientované historiografii a to nejen bohemikální, ale i polské, baltické, uherské a německé, a to jak katolické (ke slovu přijde zmínkou i J. Mabillon), tak protestantské včetně různých denominací. Věřen svému pracovnímu stylu autor vedle vlastního věcného přehledu do značné míry podává více než základní funkční bibliografii k širokým

souvislostem historiografické problematiky o obecných strukturách konfesijní historiografie v 15.–18. století v (středo)východní Evropě. Překvapivě tu ale nevidím základní práci Josefa Macůrka z roku 1946. Doufám jen, že jsem nic nepřehlédl.

Jako vhodnější než sledovat mechanickou chronologii, která stejně nemůže být dodržena, se mi jeví vyčlenit stati širšího historiografického záběru. To platí vedle již zmíněného příspěvku Kerskena zejména o studii Jiřího Justa, *Die Bewahrung der Ursprünge. Apologetische Identitätsnarrative, Institutionen der Erinnerung und Historiographie in der alten Brüderunität*. Příspěvek Joachima Bahlckeho, *Geschichtsschreibung und Minderheitenschutz. Die Unitas fratrum im kirchengeschichtlichen Werk des polnischen Bruderseniors und preussischen Hofpredigers Daniel Ernst Jablonski (1660–1741)*, která ale o dílu vnuka Komenského přináší víc, než její titulek naznačuje. Zdeněk R. Nešpor sleduje reflexi Jednoty v moderní české historiografii. K těmto širše založeným rozpravám lze připojit stať Giselly Keseru o antitrinitářské historiografii, stejně jako raně novověkou historiografii sedmihradských unitářů od Mihály Balázse či stať Martina Rothkegela o kronikách církve Boží na Moravě v předbělohorské době. Jindřich Halama probírá krizi v Jednotě na konci 15. století tak, jak se jeví ve čtvrtém ochranovském foliantu.

Dvě stati vítaně zprostředkovávají vztah Jednoty ke knize: Veronika Baťová sleduje její dynamicky se vyvíjející proces vztahu ke knize tištěné: zejména na jejích vlastních produktech. Zajímavé by bylo také vyhodnocení jejích knižních soupisů včetně soupisů z mladoboleslavského archivu biskupa Konečného). A pak je to analýza knihovny Karla staršího z Žerotína od Tomáše Knoze,

jemuž ale její fragmentárnost zřejmě bránila v informacích o konkrétních číselných údajích o knihovně, byť jen rámcových...

Dvě stati německých odborníků jsou věnovány jazykovým otázkám: Ludger Udolph sleduje konfesijní specifika v ortografii češtiny u českých bratří a Astrid Winter vykládá, jak se rétorika Jana Blahoslava odráží ve „Foliantech“. Řada statí mívá k hodnocení významu jednotlivců, ať jde o polského Andrzeje Węgieńskiego Maciejem Ptaszyńskim, světovou kroniku židovského autora Davida Ganse Pavlem Sládkem či o konfesionalitu a solidaritu v díle Konráda Georga Riegera Sieglindou Ehinger. Pozornosti se dostává i Joachimů Camerariovi staršímu a jeho *Historica Narratio* Andrease Fritschem a *Kronice Jana Lasicia* v Komenského přepracování Tomášem Havelkou. Historie o těžkých protiventstích církve české se stala předmětem rozpravy Marie Škarpové.

Rozmanitý obsah širokého historiografického záběru v problematice dosud v obecné raně novověké historiografii spíše okrajové, tu vítaně výrazně rozšiřuje pramennou základnu. Že by bylo možno klást si další otázky je sice nepochybné, ale je třeba konstatovat možnosti, které byly pražskému sympoziu dány.

Ivan Hlaváček

Alla Alexandrovna SEVAST'JANOVA
Istorija i istoriki v provincii i v stolicach. Sbornik trudov po istorii, istoriografii i regionovedenii Rosii XVIII–XX vekov
Moskva, Kvadriga 2020, 363 s.,
ISBN 978-5-91791-353-7.

Díla A. A. Sevast'janovy, emeritní profesorky Institutu historie na Rjazaňské státní

univerzitě, jsou oceňována pro impuls, který dala historické vědě v bádání o ruské regionální historiografii a provinční kultuře Ruska 18.–20. století. V zemích východní Evropy je především recipována její metodologie výzkumu předkaramzinovské historiografie.

Sborník studií přehledně zachycuje její celoživotní tvorbu. V první části knihy nalezneme nové vydání nejvlivnější autorčiny monografie *Ruská provincionální historiografie druhé poloviny 18. století* (poprvé 1998). Do druhé části bylo vybráno 24 studií, článků a esejí, uveřejněných v posledních třiceti letech. Jednotlivým prvkem publikace je autorčin zájem o kulturní dějiny ruských regionů, řada studií ale z tohoto rámce vybočila.

V předmluvě zhodnotil profesní život autorky její univerzitní kolega Vjačeslav N. Kozljakov. Sevastjanova pak napsala k první části sborníku úvod, ve kterém zmínila nová bádání o regionální historiografii, reflexi její práce jakož i přehled nových edic pramenů. Konzistentním jádrem sborníku je jeho první část (s. 18–203), ve které je chronologicky zkoumán rozvoj autorského psaní o minulosti v újezdnicích a gubernijních městech velkoruských zemí evropské části carské říše v letech 1740–1810. Nejprve jsou popsány metodologické výzvy výzkumu provincionální historiografie 18. století.

První kapitola poznamenala malou početnost čtenářů a limity dostupnosti knih v regionech. Druhá kapitola popsala, jak se anketní dotazníky a geografické zprávy Akademie věd později staly pramenným základem pro regionální dějepisné práce. Třetí kapitola analyzovala starší, většinou anonymní formu psaní, a to městské letopisy z měst Velikij Ustjug (letopis Lva Vologdina), Vologda, Dvinskoj, Suzdal (letopis

Ananija Fedorova) a Uglič. Čtvrtá kapitola, mapující padesátá až sedmdesátá léta 18. století, ukázala návaznost rozvoje letopisectví v provinciích na předešlé tradice. Kolem roku 1770 se završil proces zrodu provinciálního historika kriticky pracujícího s prameny. Biografickými medailony a analýzou prací představila autorka osoby Vasilije V. Krašeninikova (Jaroslavl), Nikity S. Sumarokova (Kostroma), Diomida I. Karmanova (Tver), Pjotra Irodionova (Toropce), a Alexeje A. Zaseckeho (Vologda). Poslední kapitola analyzuje stav vědecké práce provinciálních autorů osmdesátých a devadesátých let 18. století a začátku 19. století.

Studie z druhé části sborníku můžeme rozdělit do třech okruhů: 1.) rozvoj teorie kulturních center přes případové sondy a metodologie výzkumu; 2.) výzkum ruského provinciálního historického myšlení a historiografie v 18.–20. století; 3.) a nakonec studie mimo tyto okruhy, např. nové prameny o životě ruského básníka Sergeje A. Jesenina ve Spojených státech.

Za důležitou je nesporně považována Sevastjanovův teorie o kulturních centrech (*kulturnych gnezdach*) vznikajících v guberniálních městech 18. století. Ty ve formě kroužků, divadelních společností nebo salonů u významných osob spájely místní vzdělance a ovlivňovaly kulturní rozvoj. Tato centra zabezpečovala okruhu svých čtenářů také dodávky nové literatury.

Důležitým přínosem publikace je soupis provinciálních dějepisných prací a míst jejich archivního uložení nebo edičního vydání (s. 191–203, s komentářem na s. 36–40, a novější edice dobového letopisectví z let 1998–2019 doplněné na s. 15–16).

Publikace zpřístupňuje díla A. Sevastjanovy, která byla doposud hůře dostupná.

Mnohé studie jsou příkladem jak kvalitně a stručně propojit literární dílo místního intelektuála 18. století s jeho životem. Autorčina poctivost ve zpracování pramenů zajistila její tvorbě dobré jméno a bezesporu zaujme i tuzemské historiky.

Jozef M. Matiaško

19. a 20. století

Jana KEPARTOVÁ

Pompeje v Čechách 1748–1948.

Kulturněhistorická studie

Praha, Univerzita Karlova – Pedagogická fakulta 2021, 420 s.,

ISBN 978-80-7603-258-3.

Historička starověkých dějin Jana Kepartová, docentka Pedagogické fakulty Univerzity Karlovy v Praze, vydala v roce 2007 knihu *Češi v Pompejích 1748–1948*. V ní pojednala o tom, jak v uvedených dvou staletích cestovali obyvatelé českých zemí do oblasti Neapolského zálivu, jak viděli, poznávali a popisovali Pompeje, Herkulaneum a jejich okolí. Chronologické vymezení bylo dáno jasnými mezníky – počátkem systematictějšího průzkumu města zničeného výbuchem Vesuvu v roce 79 n. l. na jedné straně a politickou explozí, nástupem komunistického režimu v Československu v únoru 1948, a následným zákazem volného cestování na straně druhé.

V monografii *Pompeje v Čechách 1748–1948* vytvořila M. Kepartová tematický protějšek své předchozí knihy. V ní se věnovala recepci znalostí o této stránce antických dějin a klasické archeologie v českých zemích. S využitím archivních pramenů (především osobních fondů řady domácích archivů, ale také Rakouského státního ar-

chivu) přistoupila k analýze literárních ohlasů pompejské tematiky. Zhodnotila odborné a popularizační práce, publicistiku, romány a povídky (včetně překladů do češtiny), cestopisy a průvodce, učebnice a literaturu pro děti. Sledovala práce v češtině, ale také v němčině, pokud vznikly v českých zemích. Vzala v úvahu rovněž výtvarné umění a architekturu, dramatiky, dokumentární fotografii a film.

Tematika znovuobjevených Pompejí a Herkulanea vstoupila do povědomí českých vzdělanců v téže době jako v západní Evropě, roku 1748, kdy německy psanou a přes Paříž zprostředkovanou zprávu o nálezech pod Vesuvem, zpracovanou moravským učencem Josefem Petraschem, přinesl olomoucký časopis *Monatliche Auszüge* učené společnosti *Societas incognitorum*. Prvními prokazatelnými návštěvníky Herkulanea a muzea vykopávek v Portici, pocházejícími z českých zemí, se stali na cestě po Itálii bratři Jan Karel a František z Dietrichsteina. Zpočátku šlo především o návštěvníky z řad šlechty, inspirované literaturou a dobovým pojetím vzdělávací cesty (*grand tour*), a o sběratelství římských mincí, skutečných i domnělých originálů a sádrových odlitků antických soch.

Kepartová uvádí řadu osob a institucí, které na sbírání těchto artefaktů participovaly a jež tímto způsobem přispívaly k šíření informací a inspiračních vzorů pro uplatnění antických prvků ve výtvarném umění a architektuře. Předností knihy je paralelní výklad o obecných rysech recepce v evropských zemích a jejich konkrétních projevech v českých zemích. Neméně důležitá je skutečnost, že autorka pojala Pompeje jako pramen šířícího se poznání nejen římského, ale i egyptského a starořeckého umění a kultury.

Do tohoto mezinárodního kontextu patří také rozsáhlá sběratelská činnost barona Františka Arnošta Kollera (i jeho záměr vybudovat v Čechách velké muzeum antického umění) a prosazení zpráv o Pompejích v češtině (poprvé časopisecky roku 1816). Zvláštní místo ovšem zaujalo cestopisné dílo z let 1820–1822 z pera obrozenského básníka Miloty Zdirada Poláka, který pobýval v jižní Itálii v letech 1815–1818 jako Kollerův pobočník. Polák se do Pompejí opakovaně vracel a dobře je poznal na vlastní oči. Pozoroval průběh vykopávek a sám opisoval některé nápisy. I když to byl literárně nadaný laik, zanechal po sobě umělecky i badatelsky pozoruhodné dílo.

V průběhu 19. a počínajícího 20. století narůstal počet literárních a uměleckých ohlasů pompejské tematiky, které odrážely měnící se postoj k antice – od obrazu idealizované antické společnosti přes pokles zájmu až po věcný přístup ke starověku jako jedné z fází civilizačního vývoje Evropy. Důležitý je z tohoto hlediska rozbor učebnic a školních pomůcek textových i obrazových, který dokládá postupný odklon od jednostranně zaměřených politických dějin s moralizačním vyzněním ke kulturním dějinám; v jejich výkladu sehrály nálezy v Pompejích zásadní úlohu, ale učebnice reflektovaly tuto skutečnost jen v malé míře. Na druhé straně však byli právě učitelé autory původních českých knih (1880, 1903), v nichž popularizovali život v Pompejích před jejich zkázou.

V první polovině 20. století se staly Pompeje místem relativně dostupným pro širší okruh turistů a jejich popis se objevoval v průvodcích, cestopisech i v zábavní literatuře. Zároveň v českém prostředí vzniklo institucionální zázemí pro výzkum klasické archeologie, když byl roku 1910

Hynek Vysoký ustanoven prvním profesorem tohoto oboru na pražské univerzitě. Odrazem zájmu o antiku se staly rovněž opakované návštěvy československého prezidenta T. G. Masaryka v Pompejích (1921 a 1922); jejich rekonstrukci na základě archivních pramenů věnovala autorka zaslouženou pozornost.

Jana Keparťová shromáždila překvapivě velké množství dokladů o recepci pompejské tematiky v českém prostředí, a to ve všech myslitelných žánrech a projevech. Mnohdy to nebyly originální poznatky či výtvary, ale tím zajímavější je sledovat cesty námětů od Neapolského zálivu přes jižní a západní Evropu, často německým prostřednictvím, až do Čech. Kniha Jany Keparťové je zasvěceným svědectvím o oživeném odkazu antiky ve střední Evropě. O zájmu, který souvisel s udržováním klasické vzdělanosti, ale který i mimo okruh specializovaných badatelů přežil jako kulturní model, k němuž se vztahuje také moderní doba.

Jaroslav Pánek

Robert ADAM (ed.) – František MARTÍNEK (ed.) – Petr PÍŠA (ed.) – Magdaléna POKORNÁ (ed.) – Lucie RYCHNOVSKÁ (ed.)

Karel Havlíček, Korespondence III (1845–1847)

Praha, Nakladatelství Lidové noviny 2020, 614 s., ISBN 978-80-7422-476-8.

Vydávání kompletní kritické edice korespondence Karla Havlíčka dospělo třetím svazkem do své poloviny. I dosud poslední díl zachovává standardní podobu, pečlivou edici doprovází ediční poznámka, vysvětlivky, obrazová příloha a jmenný rejstřík.

Kromě těchto nezbytných součástí kvalitní edice, jíž práce díky zkušeným editorům nepochybně je, nechybí ani dvě rozsáhlé studie, které jsou významným příspěvkem ke stávající analytické literatuře. Tady pokračuje publikace žánrově zařazení edice.

Jedna studie je dedikována počátkům Havlíčkovy novinářské kariéry, jíž zahájil právě v době pokrývané třetím dílem práce, druhá problematice episy Havlíčkova soukromého života, která je dlouhá léta předmětem intenzivního zájmu Havlíčkových biografů. Totiž vztahu mladého novináře s Františkou Weidenhoffovou. Právě Havlíčkova korespondence s příslušnicí elity českoněmeckého maloměsta tvoří rozsahově významnou část publikace a vztah obou snoubenců byl po desetiletí objektem zkoumání a spekulací. Editoři nejen toto zkoumání shrnují, ale vyslovují ke genezi vztahu a zejména jeho ukončení vlastní hypotézy. Mohou přitom vycházet nejen z dokonalé znalosti korespondence, jíž připravili k vydání, ale také z názorů a postojů obou protagonistů i širšího kontextu, v němž se vztah rozvíjel a překvapivě skončil. Editovaná korespondence není ovšem jen pramenem pro studium nuancí vztahů inkriminované dvojice, ale i příspěvkem ke studiu života české společnosti čtyřicátých let devatenáctého století.

Tato poloha práce bude určitě zajímat odbornou, a možná ještě více laickou veřejnost, jíž asi tolik nezaujme další část vydaná korespondence, jejímž autorem je redaktor Pražských novin a jejich přílohy Česká včela. V tomto bloku přitom lze sledovat také redakční práci na obou titulech a určitě ho tak uvítají historikové české žurnalistiky, považující často Havlíčka za jejího zakladatele. Dějepisci národního života potom uvítají korespondenci přinášející přímé

informace o Havlíčkově účasti na organizaci veřejných sbírek shromažďujících prostředky na výstavbu první české průmyslové školy.

Jak jsem už konstatoval výše, editoři připravili pro odbornou veřejnost i laické zájemce o českou kulturní, ale nejen kulturní historii, profesně dokonale zvládnutý, a dodávám, i mimořádně přitažlivý, titul. Edice Havlíčkovy korespondence není důležitá jen pro mapování života této výjimečné osobnosti kulturní a politické scény v Čechách čtyřicátých let devatenáctého století, ale vztahů v české vlastenecké společnosti v této fázi jejího vývoje.

Josef Opatrný

Jiří UHLÍŘ

Božena Němcová. Inspirace pro umění 1862–2020

(výběrová bibliografie)

Jaroměř, vl. nákladem autora 2021, 439 s., ISBN 978-80-270-9906-1.

Svému tématu zasvětil Jiří Uhlíř, původním povoláním středoškolský profesor, šedesát let života. Kouzlu díla Boženy Němcové propadl a snažil se své dílo publikovat již několikrát, podařilo se mu to jen ve výšečích, kompletně dílo vyšlo až nyní. Své předešlé úsilí v průvodních pasážích nyní vlastním nákladem vydaného opusu vysvětluje.

Uhlířem vydaná bibliografie je detailně členěná, u některých oddílů je zřetelné, že byly připravovány pro dřívější publikaci a nyní jsou jen přiřazeny za sebe, jednotné není ani chronologické vymezení jednotlivých oddílů. Zpracovat reflexi díla Boženy Němcové v širí, kterou naznačuje podtitul „ohlas osobnosti, života a díla spisovatelky Boženy Němcové (1820–1862) v poezii,

próze, životopisném dramatu, v dramatizacích, hudbě, diskografii, ve filmu a televizi. Soupis dizertací a diplomových prací, soupis literatury a bibliografií k tématu“ je v dnešní době komplexně v podstatě nemožné. Autor tak přiznává, že jde o dílo výběrové. Doplnil jej také kalendáři „uctívání Boženy Němcové“ od jejího snátka v roce 1837. Uhlíř děkuje za spolupráci mnoha dávným i současným odborníkům, i správcům dnešních databází. Škoda, že na tyto databáze výrazněji neupozornil, protože pro současný vědecký výzkum právě ony přinášejí zájemcům průběžně aktualizované informace. Uhlíř svou práci doplnil i několika rejstříky, jsou členěny podle jednotlivých oddílů knihy, snadnou orientaci tak neumožňují.

Autor ve svém díle přesvědčil o své pili, trpělivosti i obětavosti, o své oddanosti životu a dílu Boženy Němcové, vydal svědectví, které je závanem činnosti dávných vlastnilujících mužů.

Magdaléna Pokorná

Helena KOKEŠOVÁ (ed.) – Irena KRAITLOVÁ (ed.),

Korespondence T. G. Masaryk – Josef Svatopluk Machar. Svazek II. (1896)

Praha, Masarykův ústav a Archiv AV ČR – Ústav T. G. Masaryka 2019, 246 s., ISBN 978-80-88304-02-9.

Velkorysý projekt vydání korespondence filozofa, politika a prvního prezidenta Československé republiky Tomáše G. Masaryka s předními osobnostmi politiky a kultury dlouhodobě realizuje Masarykův ústav a Archiv AV ČR s dalšími partnery. Tentokrát se ke čtenářům a hlavně zájemcům o moderní české dějiny dostává druhý díl

Masarykovy korespondence s básníkem a později politikem Josefem Svatoplukem Macharem. Plynule navazuje na předcházející první díl.¹ Oba svazky zahrnují politiku a kulturně velice významné období „České moderny“, které přímo následovalo po proslulém soudním procesu s „Omladinou“ v roce 1894, jako další projev vzdoru mladé generace proti „zavedeným pořádkům“. Jednalo se o označení skupiny mladých básníků, spisovatelů, literárních kritiků a novinářů, kteří se postavili proti „tradiční“ politice a kultuře „starší“ generace.

V jejich čele stály významné osobnosti, již zmíněný Josef S. Machar, František X. Šalda, Antonín Sova, Otakar Březina a Vilém Mrštík s dalšími mladými stoupenci. Skupina otevřeně vystoupila v říjnu 1895 vlastním manifestem. Její členové se hlásili k zejména individualismu, dekadenci, symbolismu a impresionismu. Požadovali, aby kultura reflektovala dynamické změny sociální a profesní struktury společnosti „konce století“ a ostře se stavěli vůči „kulturnímu konzervatismu“ dřívějších generací básníků, spisovatelů a literárních kritiků. Odmítali politiku mladočeské strany a zakořeněný nacionalismus, sympatizovali s dělnickým hnutím a prosazovali ženskou emancipaci. Stavěli se také proti katolické církvi a tím se dostali do střetnutí s Katolickou modernou. Samotná Česká moderna však představovala velice nesourodé uskupení, takže i mezi jejími představiteli probíhaly vzrušené diskuse a spory o dalším směřování celého společenství. Na začátku úvodu je proto vhodně zařazena přehledná bibliografie o problematice České moderny.

1 Helena KOKEŠOVÁ – Petr KOTYK – Irena KRAITLOVÁ, *Korespondence T. G. Masaryk – Josef Svatopluk Machar. Svazek I. (1893–1895)*, Praha 2017, 453 s.

Tomáš G. Masaryk, který se otevřeně vyjadřoval ke všem aktuálním otázkám české politiky a kultury, pochopitelně nemohl zůstat stranou a udržoval pravidelnou bohatou korespondenci právě J. S. Macharem jako jejím předním představitelem. Machar se velice angažoval, organizoval setkání literátů, rokoval a korespondoval se svými přívrženci a odpůrci ve snaze vyjasnit strategii dalšího směřování České moderny, přitom průběžně informoval Masaryka o svých názorech a aktivitách. Masaryk byl z pozice univerzitního profesora poněkud zdrženlivější k Macharovu, můžeme říci určitému radikalismu a zůstal uvážlivým pozorovatelem dění kolem České moderny. Jejich vzájemná korespondence podává cenné svědectví o složitých poměrech a osobních vztazích v prostředí české kultury a politiky, doprovázené mnohdy vyostřenými polemikami, výpady a osočováním, někdy také narušením původně přátelských vztahů jak mezi jednotlivými členy, tak jejich styků s protivníky moderny.

Z veškerého snažení moderny se Masaryk pokusil zapojit do pokusů o česko-německé vyrovnání, ale jinak zaujal zdrženlivý až skeptický přístup vůči její působnosti.

Přínosná je část korespondence, v níž Masaryk vysvětluje přípravu své studie Jan Hus, úmysl napsat studii o Karlu Havlíčku Borovském a zároveň referuje o svých dalších literárních záměrech. Korespondence umožňuje nahlédnout do osobního života Masaryka a ozřejmit jeho názory na politický a kulturní život „konce století“.

Stejně tak to platí o Macharovi, který rovněž informoval Masaryka o svých literárních plánech i aktivitách. Korespondence přispívá také k osvětlení jejich spolupráce v časopisu *Naše doby*: někdy nebyla příliš ideální, když se Masarykův „akademismus“

střetával s Macharovým „radikalismem“. Korespondence též přibližuje složité okolnosti jmenování Masaryka řádným profesorem v červnu 1896. Potíže vyplývaly z jeho dřívější angažovanosti v diskusi o pravost „Rukopisů“ jako jejich odpůrce a kritika. O tom, jak náročný byl schvalovací proces, svědčí skutečnost, že se jmenování protáhlo na deset let. Vyvrcholilo tradiční audiencí nově jmenovaného profesora u císaře Františka Josefa I. Audienci napomáhal Masarykovi zprostředkovat právě Machar.

Edice je tradičně, jak je ostatně v tomto projektu obvyklé, připravena velice pečlivě na odpovídající odborné úrovni. Je třeba si jen přát, aby tento významný projekt nadále pokračoval.

Petr Prokš

Jaroslav HRDLIČKA

Historik a diplomat Vlastimil Kybal

Praha, Karolinum 2020, 403 s. a 8 nečíslovaných s. obrazových příloh, ISBN 978-80-246-4609-1.

Dnes patrně největší odborník na osobnost Vlastimila Kybala vydal po letech archivního výzkumu a studia Kybalových textů vůbec první monografii o objektu svého zájmu. Vydání biografie předcházely nejen autorovy časopisecké studie, ale také edice obsáhlých Kybalových pamětí (ve spolupráci s Janem B. Láškem). Životopisem tak Hrdličkovo kybalovské dílo kulminuje a lze říci, že se autor pionýrským způsobem zasloužil o Kybalovo zařazení do širšího kontextu české historiografie a diplomacie. Kybal totiž zahájil kariéru jako historik náboženských hnutí a románského světa, který poznal za svých pobytů v italských, španělských, ale také německých či francouzských

archivech. Z jednoho pobytu v Římě si převzl manželku, mexickou malířku Anu Saenz, čím se inkorporoval do hispánského světa i v osobním životě.

Po vzniku Československé republiky mu nabídl ministerstvo zahraničních věcí zastupování státu v regionu, jímž se zabýval jako historik, a Kybal tak působil od počátku dvacátých let postupně jako vyslanec v Itálii, Brazílii (z Rio de Janeira zastupoval krátce Prahu také v Argentině), Španělsku a nakonec v Mexiku, kde jeho kariéra diplomata na konci února 1939 odchodem do penze skončila. I během svého diplomatického působení pokračoval v bohaté publikační činnosti, jednak v tisku, jednak formou historických prací určených širšímu publiku, jemuž přibližoval důležité osobnosti španělských dějin, kontakty české společnosti se španělsky a portugalsky hovořícím zámorím a zdůrazňoval význam Latinské Ameriky pro hospodářství a kulturu moderního světa.

V Kybalově životopise prezentuje Hrdlička vyváženě obě sféry jeho činnosti, tedy práci historika a diplomata. V druhém případě podtrhuje Kybalovy aktivity v Itálii, jíž přisuzovala československá zahraniční politika po první světové válce značnou důležitost, zejména se však věnuje Kybalově práci v Mexiku. Kybal tady působil v době, kdy část mexických politických elit usilovala o diverzifikaci ekonomických vztahů se zahraničím a průmyslově vyspělé Československo tak bylo pro Mexičany zajímavým obchodním partnerem. Jak ovšem Hrdlička konstatuje ve shodě s realitou, Kybalovy aktivity zde poznamenávalo rostoucí ohrožení Československa německou politikou, které pak vrcholilo Mnichovem a vytvořením protektorátu Čechy a Morava.

Hrdličkova práce je nepochybným přínosem v oblasti studia české historiografie

a dějin diplomacie. Byl to ostatně právě Kybal, kdo položil základy nadstandardních vztahů mezi Československem a Mexikem. Ty přežily v „korektní podobě“ i období studené války a mohly se rozvinout po roce 1989 do dnešní podoby.

Josef Opatrný

Klaus GIETINGER – Norbert KOZICKI

Freikorps und Faschismus. Lexikon der Vernichtungskrieger

Stuttgart, Schmetterling Verlag 2022, 350 s., ISBN 3-89657-044-7.

S pojmem Freikorps se se setkáváme již za vlády Friedricha II. i v napoleonských válkách. Po roce 1918 byl termín používán pro krajně pravicové polovojskové organizace, které se objevily v Německu. Několik takových jednotek bojovalo po konci první světové války i na Baltu či ve Slezsku nebo Prusku. Těmto jednotkám a zejména jejich spojení s fašismem je *Lexikon* věnován. Před vlastní slovníkovou částí má kniha širěji pojaté doprovodné kapitoly.

V úvodu se autoři snaží tento svůj cíl symbolicky podtrhnout analýzou dvoudílné filmové sagy rakouského režiséra Fritze Langa z roku 1924 o počátcích germánské rasy, inspirovanou *Písní o Niebelunzích*, kde jsou Hunové líčeni jako podlidé. Tento film byl natočen dle zásad německého expresionismu a vznikl v obřích studiích ateliérů UFA a je autory *Lexikonu* tažen až k velko-filmům Hitlerovské éry. Myslím, že se jedná o nelogický konstrukt, nejen vzhledem k obsahu knihy.

Další podkapitoly úvodu se zčásti věnují dosavadnímu výzkumu tématu. Zde se za zásadní zlom považuje dosud nevydaná di-

sertace *Freikorps* Jeana-Philippa Pompluna. Ten oproti předchozímu přesvědčení, že se Freikorps sestával hlavně z důstojníků, středního stavu a sedláků, dokazuje dominanci dělníků. V důsledku řady vybombardovaných archivů na konci války má ovšem i Pomplunův pramenný výzkum své meze. Následuje pohled na sociální situaci v roce 1919 z pohledu členů Freikorpsu. Zajímavou otázkou je také, jak právě dělníci vnímali revolučnost ve smyslu třídního smýšlení v kontrastu s pouhou inklinací k autoritativnosti. Hlavním pramenem pro její zodpovězení byly dotazníky, jež v roce 1929 rozeslal příslušník Frankfurtské školy, Erich Fromm. Pocit třídního smýšlení dle průzkumu nebyl dominantní ani u sociálních demokratů a komunistů. V poslední části úvodní kapitoly jsou až didakticky zpracované definice základních pojmů (fašismus, Freikorps etc.).

Kniha se ve druhé kapitole věnuje již zmíněné prehistorii paramilitárních oddílů od napoleonských válek výše až po konec první světové války. Ve třetí části *Lexikonu* jsou analyzovány akce Freikorpsu od roku 1918. Systematicky jsou sledovány krvavé střety s levicovými aktéry revoluce 1918–1919 v Německu, v jejímž čele stáli Spartakovci. Pod velením sociálního demokrata Gustava Noskeho měl Freikorps kromě známých vražd Rosy Luxemburgové a Karla Liebknechta na svědomí životy dalších tisíců německých dělníků. Poprvé bylo v německých městech, např. v březnu 1920 v Berlíně, použito dělostřelectvo a letadla proti obytným oblastem. Gustav Noske dokonce umožnil Freikorpům okamžitě likvidovat osoby, které byly zajaty ozbrojené. Už se nekonaly ani válečné soudy. Jednotky Freikorpsu mimo jiné zaútočily na jaře 1919 na stávkující slezské horníky, dělníky v Ber-

líně, na bojovníky v Porúří, kteří se zformovali v rámci odboje proti Kappovu puči a byli jako jedni z mála relativně úspěšní.

Čtvrtá kapitola podrobněji představuje řadu nejvýznamnějších Freikorpů – například Freikorps Roßbach, jejíž členy byli například Rudolf Höß, Martin Bormann, Kurt Daluege a další budoucí nacističtí představitelé, nebo Freikorps Aulock, jenž operoval ve Slezsku.

Autoři dále sledují, jakou roli hrál obdiv mladší generace vůči válečné generaci. Tito nacisté už válku vnímali jako velké dobrodružství. Tak byl například formován ve Freikorpsu Maercker Reinhard Heydrich. Pozornost je věnována i vztahu Freikorpsu k NSDAP, SA a SS a dalším organizacím, profesním skupinám (například lékařům, zastáncům rasového výzkumu a postupu) a vojenským strukturám Hitlerovského režimu.

V krátkém závěru této části encyklopedie není pak těžké ze všech analýz vyvodit velice intenzivní vazbu mezi Freikorpsem a německým fašistickým režimem.

Vlastní encyklopedický přehled byl vytvořen na základě bohatého seznamu archivních pramenů a literatury, jenž je uveden v závěru publikace. Jednotlivé „vizitky“ členů Freikorpsu představují kromě jejich činnosti ve Freikorpsu a aktivit za války v mnoha případech také pozoruhodnou ukázkou kariéry nebo alespoň poklidného života v poválečné době.

Publikace *Freikorps und Faschismus* je pozoruhodným čtením nejen pro specializované historiky. Její nadstandardně rozsáhlá úvodní textová část se snaží sledovat široké spektrum aspektů, které souvisejí s Freikorpsem a jeho činností, včetně upozornění na nejvýznamnější prameny a novou literaturu. Autorům se podařilo přesvědčivě dokázat, že většina členů Freikorp-

su se později realizovala v různých strukturách nacistického Německa.

Jedinou výhradu – právě proto, že je kniha ve svých závěrech přesvědčivá, mám k občasnému užívání až propagandistických výrazů v textu.

Kristina Kaiserová

Petr SVOBODA

Odboj nebo provokace? Provokace StB prováděné proti třetímu odboji v rámci akce Skaut na příkladu skupiny „Za svobodu“ v letech 1948–1951

Praha, Academia 2020, 420 s.,
ISBN 978-80-200-3084-9.

Autor prezentuje s využitím bohatého archivního materiálu a osobních svědectví akce StB proti třetímu odboji na konkrétním případě skupiny „Za svobodu“. Práce je cenným příspěvkem k diskusi nejen o protikomunistickém odboji, ale také vztahu české společnosti k režimu, který se v Československu formoval koncem čtyřicátých a začátkem padesátých let. Tento vztah procházel vývojem a nelze srovnávat situaci kolem roku 1950 se stavem v sedmdesátých a osmdesátých letech, kdy se vnitřní kritické režimu už vesměs vzdali naděje na jeho pád a hledali způsob, jak by v jeho rámci uskutečňovali svoje představy, téměř výlučně v soukromé sféře. Tato situace se výrazně lišila od druhé poloviny čtyřicátých let, v nichž čekala řada obyvatel Československa konec vlády Komunistické strany ať už zásahem zvenčí, tady především představou „příchodu Američanů“, nebo jeho zhroucením pod tíží ekonomických problémů a tlakem jeho místních kritiků.

Část občanů byla jistě ochotna tomuto zhroucení napomoci svoji aktivní činností

na protirežimních akcích, jak velkou část populace ovšem tito neejrozhodnější odpůrci komunistického režimu představovali je prakticky nezodpověditelnou otázkou. Jejich množina se nekryje ani s počtem souzených či popravených v procesech tohoto období, ani s počtem těch, kdož ve stejné době emigrovali, aby se později vrátili s úmyslem proti novým pořádkům bojovat. Většina kritiků projevovala svůj odmítavý postoj k režimu maximálně poslechem zahraničního rozhlasu a šířením jeho informací.

Jejich součástí byly i zprávy o akcích či připravovaných akcích jednotlivců a skupin, které překročily hranici mezi pasivní nespokojeností a pokusem změně aktivně napomoci. Část těchto aktivních se ovšem vystavovala nebezpečí, které Svoboda formuloval do otázky v titulu své práce. Jejich skupiny se mohl stát objektem zájmu StB, která je zlikvidovala, jiné pak infiltrovala, ovlivňovala či dokonce řídila a k likvidaci přikročila až poté, co dosáhla svých cílů. Svoboda zkoumá akci Skaut, která zasáhla sedm set osob v Československu i zahraničí, čtyři desítky z nich stanuly v několika procesech před soudy. V případě většiny z nich vynesli soudci vysoké tresty na svobodě, padly však i vykonané hrdelní rozsudky. Autor přitom nesleduje případ jen na osudech obětí, ale také na aktivitách spolupracovníka StB Vlastimila Chalupy v rámci skupiny kolem funkcionáře ČSNS Josefa Vlasatého.

Ani dokonalá analýza archivního materiálu a jeho precizní interpretace v dobovém kontextu ovšem nemůže autorovi pomoci v zodpovězení otázky položené v titulu knihy. Nemůže tak učinit v obecné rovině, nanejvýš v případě jednotlivých aktérů celého případu.

Josef Opatrný